شىنجاڭ مەدەنىيىتى

1

1987

تەلكە يولىدا تۈركەش جاپيار فوتوسى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

36 - يىل نەشرى

1987 - يىل 1 - سان

بوستاندا

ئەدەبىيات گۈلزارى

تاشلاندۇق كەپىدە	(پوۋېست)	تۇختى ئايۇپ	40
يەر	(ھېكايە)	ئەبەيدۇللا ئىبراھىم	3
بىزنىڭ ئىمام	(» »)	مۇھەممەد باغراش	12
ئۈنچىلەر	(شېئىر)	تەلئەت جېلىل	2
		غەيرەتجان غوپۇر، تۇرسۇنجان ھاشىم، مۇختەر مەخسۇت	
قەلبىمدە شېئىر، قەلبىمدە ۋەتەن	(شېئىر)	ياسىن نىياز	8
خىيال ۋە سادا	(» »)	مەخمۇد مۇھەممەد	9
ئەقىل	(» »)	مۇختار خەلىل	11
چاقچاق	(» »)	مامۇت زايىت	11
كىتاب	(» »)	تۇردى رېھىم	11
تەڭرىتاغ دۇتارىدا	(» »)	مۇھەممەدجان سادىق	59

سەھنە ماتېرىياللىرى

كۈيچىمەن	(ناخشا تېكىستى)	مەجىت نىزامىدىن	27
جان دوستلار	(» »)	تۇرسۇن مۇھەممەد پەخرىدىن	27
كېچىرگىن	(» »)	مۇتەللىپ جارۇللا	27

ئۆرپ - ئادەتلەر

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى توغرىسىدا قىسقىچە بايان	جۈنەيد بەكرى	28

تۇرمۇش مەسلىھەتچىسى

مېھمان رازى بولۇپ ئۇزۇسۇن دېسىڭىز	7
ئەجدادلار ۋەسىيەتلىرىدىن	26

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

شەيتان بىلەن ئالدار	(چۆچەك)	39
تەكلىپ قويۇش	(ئۆزبېك خەلق قوشىقى)	80

تۇرمۇش ئەينىكىدە

ئىككى قېتىملىق تاللاش	(ھېكايە)	ئەخەد ھاشىم	61

چەت ئەل ئەدەبىياتىدىن

ئەل جەبىرىنىڭ تۇغۇلۇشى	(ھېكايە)	ھىركەردىم ئاسىم	65

مۇقاۋىدا: يېقىندىن ئىختىرا قىلىنغان ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋابى دىلتارنىڭ ئىختىراچىسى - ياش مۇقامچى ئابدۇللا مەجنۇن

بوستاننىڭ بەت بېشى ۋە قىستۇرما رەسىملىرىنى مۇختار ئابدۇراخمان، ئىسمائىل ئىبراھىم، ئابدۇراۋۇپ ئابدۇللا ئىشلىگەن

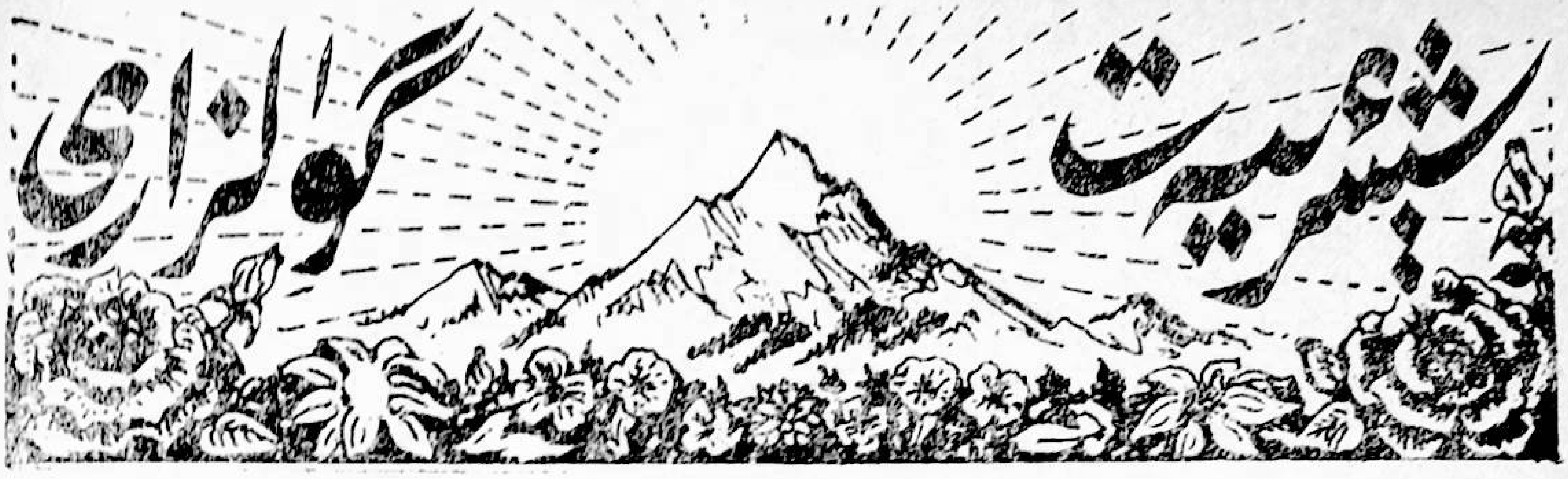

تەلئەت جېلىل (ئىشچى)

ئۆگىنەتتىڭمىكىن

ئېلىپبەنى بىلمەيسەن،
لېكىن پۇل ھېسابىنى قىلىسەن پۇختا.
ئېزىپ كەتمەي،
قەلەمدىمۇ جىجىپ يۈرمەي،
چىقىرىسەن ھېسابىنى توغرا.
ئۆگىنەتتىڭمىكىن شۇنچە تېز،
ئېلىپبەنى سۇندۇرسا پۇلغا!؟

※ ※ ※

غەيرەتجان غوپۇر (ئوقۇغۇچى)

پەرق

يۇلتۇزلار شۇنچە كۆپ ئۆتەر تىپتىنچ،
بەش ئادەم پېتىشماي،
كۆتۈرۈشەر قىلىچ.

گۈزەللىك

ياشلىقىم ئىزا تارتتى،
باھارنى كۆرۈپ.

تىرىلىش

چۆللەردە قاغجىراپ ئۆلەي دېگەنتىم،
يۇلغۇنلار مەڭزىدە قەترىلەر كۆردۈم.

ھەسرەت

چېقىلدىم سەرەڭگە بولۇپ،
ئۆچتۈم كۆلەڭگە بولۇپ.

تۇرمۇش

مەن مەس ئەمەس،
يول ئېگىز - پەس.

※ ※ ※

تۇرسۇنجان ھاشىم (ئوقۇغۇچى)

قايىنام ئۆركىشى

ئۇ تۇغۇلغان «قايىنام» ئىچىدە،
ئۇ كۆمۈلگەن «قايىنام» ئىچىگە.

※ ※ ※

مۇختەر مەخسۇد

بىر

سەن قوشۇلدۇڭ ماڭا،
مەن قوشۇلدۇم ساڭا.
«ئىككى» دېگەننى،
تا ئەبەدكە كۆرمەيمەن راۋا!

غۇنچىلەر

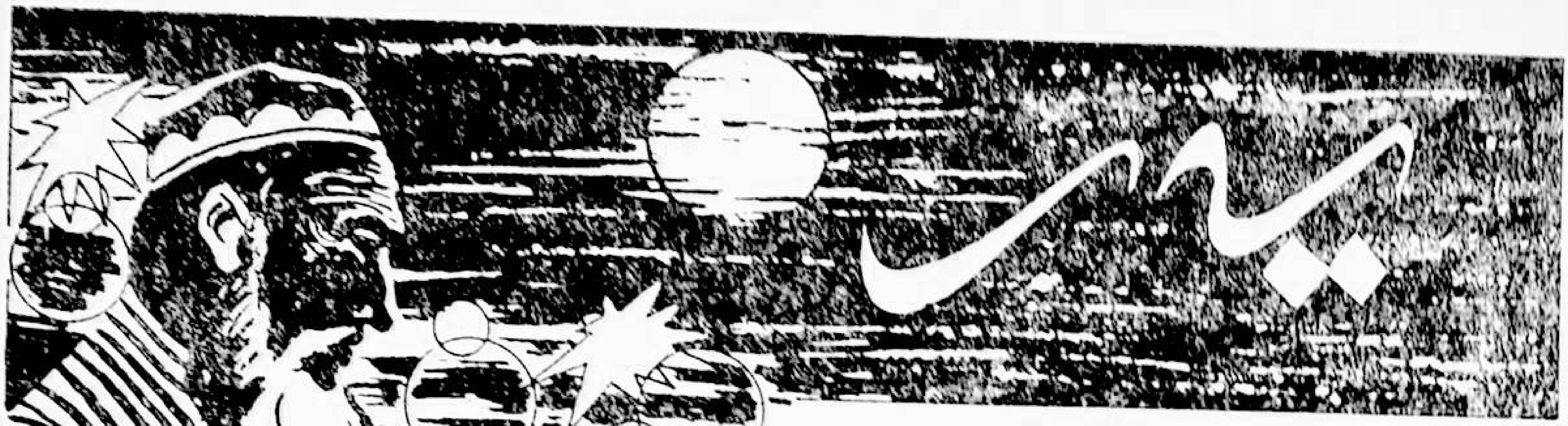

(ھېكايە)

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

مەن ئۇيقۇسى سەگەك ئادەممەن، مىسالەن ئا-
لايلۇق، مۆكلۇق ئەللەي سادىسى ئىچىدە يىنىك
تەۋرىنىۋاتقان بۆشۈكتە ئۇخلاۋاتقان تەقدىردى-
مۇ روچمۇنىنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس گىژىلدى -
غان ئاۋازىغا چاغلىق شەپىلا مېنى شىرىن ئۇي-
قۇ قۇچىقىدىن تارتىپ ئالالايدۇ. ئەرزىمەس
تىۋىشمۇ شىرىن چۈشلىرىمنى ھەيدىۋېتەلەيدۇ.

شىردىق... شىردىق... شىردىق...

شىرىقلىغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا ئويغىنىپ
كەتتىم. دادام بىلەن يانمۇ-يان يېتىپ مۈگداش-
قىنىمچە كۆزۈم ئۇيقىغا كەتكەندىن تارتىپ تازا
ئۆتسە بىرەر سائەتچە ئۆتكەندۇ. ھېلىمۇ شۈك -
رى، قول سائىتىمنىڭ فوسفورى بار ئىكەن،
بولمىسا بىر تال قارا تاياقتەك ئىس چىقىرىپ
قۇچقاچ تىلىدەكيالقۇنى بىلەن قاپقارا تۇرۇسنى
تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان جىن چىراقنىڭ گۇڭگا
يورۇقىدا سىتىرېلكا ۋە سىفىرلارنى كۆرەلمەيدى-
كەنمەن، تۈن تەڭگە يېقىنلىشاي دەپ قاپتۇ.
كۆزلىرىمنى چىڭ يۇمۇپ ياقتىم، زىيادە سە -
گەكلىشىپ كەتكىنىمدىن يامانلىغانمۇ نېمە، ئۇي-
قۇ دېگەن نەرسە زادىلا يېقىن يولىمىدى. پىك -
رىم ئىتائىتىمدىن قاچتى. تېخىچە ئىزىغا چۈ -
شۈپ بولالمىغان يۈرىكىمنىڭ دۈپۈلدەشلىرى
مېڭەمنىڭ بىر يەرلىرىدە شەكلىسىز تۇمانىدەك
ئەگىپ يۈرگەن چۈش كارتىنلىرىنى بىر-بىرىگە
ئۇلاۋاتاتتى.

چۈشۈمدە كۆز يەتمەس كەڭلىكتىكى گۈللۈك-

نىڭ ئوتتۇرىسىدا دادامنىڭ ھەيكىلى تۇرغىدەك. كۈن چىقىشتىن ئالمىدەك چوكۇلۇقتا كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئۆرلىگەنسېرى زورايغۇدەك. پۈتۈن جاھان قىزىللىققا ۋە كۆيدۈرگۈچى ھارارەتكە تولۇپ، گۈللەرنى ھالاك قىلغۇدەك، دادامنىڭ ھەيكىلى قارانچۇققا ئايلانغۇدەك، قاغىلار ئۇنىڭ بېشىغا قونۇۋېلىپ ئەنسىز قاقىلداشقىدەك، دادامنىڭ قارانچۇقى توساتتىن يىقىلىپ يەر قوينىغا كىرىپ كەتكۈدەك، يەنە يەرنى يېرىپ ئېتىلىپ چىقىپ ئاسمانغا تىك ئۆرلەپ تۈتۈنگە ئايلىنىپ كۆزدىن غايىب بولغۇدەك.

چۈش دېگەن غەلىتە نەرسە، ئۇ بىر بولسا ئۆتمۈشنى ئەسكە سالىدۇ، بىر بولسا كەلمىشىنىڭ بېشارىتى سۈپىتىدە كۆڭۈلگە تاما ياكى غەشلىك ئېلىپ كېلىدۇ. يامان چۈش كۆرۈپ سېنى قارا باستىمۇ، ئۇ چاغدا ئۆتمۈشنى ئەمەس، كەلمىشنى كۆپرەك ئويلاپ قالىدىكەنسەن. چۈش دېگەن قېلىپسىز سەزگۈ دېگەن يەكۈنگە ئۆزەمنى قانچە ئىشەندۈرۈپ باقسامۇ، لېكىن «دادام سەكسەنلەردىن ھالقىپ قالدى، بىرەر كېلىشمەسلىك بارمۇ-نېمە؟» دېگەن خىيال كاللامغا كىرىپلا ئالدى. شۇ ئەنسىز خىيال تۈرتكىسىدە، يېنىمغا ئۆرۈلۈپ دادام ياتقان ئورۇنغا كۆز تاشلىدىم ۋە ئارقىدىنلا جەينىكىمگە تايىنىپ كۆز نۇرلىرىمنى بىر يەرگە يىغدىم.

تەكچىدە يېغى تۈگەي دەپ قالغان جىنچىراق پىلىكتە پەيدا بولغان نوقۇت چوكۇلۇقىدىكى ئىككى تال چېچەكنى پارسىلدىتىپ ئاخىرقى نۇرلىرىنى چېچىۋېلىش ئۈچۈن كۈچىمەكتە ئىدى. يېنىمدا دادامنىڭ نە ئۇچىتەك ئاقارغان قويۇق ساقىلى، نە ئاندا-ساندا چېچەك ئىزى بار يۈزى، نە ياي شەكىللىك قورۇقلار قويۇقلاشقان پېشانىسى، نە كېچىلىك ئاق دوپپىسى كۆرۈنمەيتتى. نېپىز چىت يوتقاننىڭ يېرىمى قايرىلغان، دادامنىڭ ئورنى بوش تۇراتتى. ئورۇننىڭ نېرىسىدا لىقمۇ-لىق ئاشلىق قاچىلانغان ئۈچ تاغار كۆرۈنەتتى.

دادام قېرىغىنىمغا قارىماي خېلى چەبدەس ئىدى. دېھقانغا خاس مەزمۇت بەستىدىن چىداملىقلىقى چىقىپ تۇراتتى. رەھمەتلىك ئانامدىن ئايرىلغان تۆت يىلدىن بېرى مەھەللە بالىلىرىنىڭ ھېيت-ئايەم ۋە بايرام كۈنلىرىدىكى ئانچە-مۇنچە ياردىمىدىن تاشقىرى ئۆز ئىشلىرىنى ئۆزى جوڭقۇرۇپ ياشاۋاتاتتى. ئۇ تېخى قالدۇرۇق يەردىن تاشقىرى كەنت باشلىقلىرىدىن يەنە ئىككى مو يەر سورىۋاپتۇ. ئۇسسىغا سۇ تۇتۇشتىن باشلاپ ھوسۇل يىغقىچە بولغان ھەممە پەرۋىشنى ئۆز قولى بىلەن تۈگىتىپتۇ.

ئۆز ۋاقتىدا مەرھۇم ئانامنىڭ قىرىق نەزرىسىنى بەرگىلى كەلگىنىمدە، ئۇنىڭ مەھەللىنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان بۇ ئۆيدە تىكەندەك يالغۇز قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ يېنىمغا ئېلىپ كېتەي دېگەن ئويۇمنى بىلدۈرۈۋېدىم، دادام:

— ئوغلۇم، مەن سەندىن ئىككى ئالەم رازى، نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا مۇشۇ گەپنى قىلغان بولساڭ بىر نۆرىدى. ئۇ كەملەردە مېنى يۇرتقا باغلاپ تۇرىدىغان ھېچنەرسە يوق ئىدى. مانا ھازىر... كۆڭلۈمنىڭ بىر يېرى توق تۇرىدۇ، دېگەنىدى.

ئۇنىڭ بىر چەت جايدا يالغۇز ياشاشقا تەۋەككۈل قىلغانلىقىنى ھېچ قىلىپمۇ چۈشىنەلمىگەن، لېكىن ماڭا بۇ گەپلەرنى قىلغاندا كۆزىدىن قانداقتۇ يالۋۇرۇش ئالامەتلىرى چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنىدىم. يۈرۈش - تۇرۇشلىرىغا قاراپ دادامنى چەبدەس دېگىنىم بىلەن، يېشى ھەممىنى چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى. ئىلگىرىكى قېتىم كەلگىنىمدە بىلىنەر-بىلىنمەس قىزىرىپ ياشاڭغۇراپ تۇرىدىغان كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى ئەمدى بىر قات كۆلرەڭ پەردە كەينىگە ئۆزىنى يوشۇرغانىدى. ناۋادا بۇنداق يېرىم كېچىدە تاھارەتكە چىقىمەن دەپ بىرەر توسالغۇغا پۇتلىشىپ كەتسە، ياكى تۈۋرۈككە ئۇسسۇۋالسا قانداق بولغىنى؟ كەلگىنىمنىڭ تۈنجى كېچىسىلا دادامنىڭ ئورنىنىڭ بۈگۈنكىدەك بوش تۇرغانلىقىنى كورۈپ ئانچە ئەجەبلىنىپ كەتمىگەنىدىم.

مەن ئەستەرلىك چاپىنىمنى يېپىنچاقلىدىم-دە،

ئاۋايلاپ دەسسەپ تالاغا ماڭدىم.

تالا ئاپپاق ئايدىڭ ئىدى. بارلىق مەۋجۇداتنىڭ يورۇقلۇقتىن ئالىدىغان ھالال نەسىۋىسىنىڭ كۆشەندىسى بولغان قارا بۇلۇت كەينىدىن ئەمدىلا بۆسۈپ چىققان بولسا كېرەك، كۆمۈچ تاۋاقتەك سۈزۈك تولۇن ئاي ئاسمان گۈمبىزىنىڭ مەركىزىدە ئاقىرىپ تۇراتتى. قولىغا كانەي ئېلىۋېلىپ توسقۇن ئۈستىدىن غالىب كەلگەنلىكىنى پۈتۈن كائىناتقا جاكالىماقچى بولغان جاكاچىدەك گىدىيىپ تۇرغان قارا سايىمۇ ئاي يۈزىدە ئېنىق كۆرۈنەتتى. زىرائەتلىرى يىغىۋېلىنغان ئېتىزلىقلار، ئۆتكۈرساپان چىشلىرىنىڭ شىددىتىدىن پارە-پارە بولغان يول-يول تۇپراقلار، يىراقلاردا قارىيىپ ياتقان كۆزگى ئىككىنزارلىقلىرى ئاي نۇرى بىلەن سۆيۈشەتتى. پەقەت سارغىيىپ قېتىشقا باشلىغان يوپۇرماقلار يەر بىلەن قۇچاقلىشىدىغان ۋىسال سائىتىنىڭ پاتراق يېتىپ كېلىشىنى تىلەۋاتامدۇ ياكى ئالتە ئايلىق مۇرەببەسى بولغان شاخ-پۇتاقلارغا ۋىدالىشىش سۆزلىرىنى پىچىرلاپ ئېيتىۋاتامدۇ، يېنىك شىلدىرلىشاتتى.

قاشالانغان ئېغىل بۇرجىكىدىن ئايلىنىپ ئۆيىنىڭ كەينىگە ئۆتتۈم ۋە يىگىرمە قەدەم نېرىسىدا، يېڭى ئاختاملىقتا تۇرغان بىر گەۋدىنى كورۇپ قەدىمىمنى ئاستىلاتتىم.

بۇ گەۋدىنىڭ دىم ئىگىلىپ دىم تۇرۇپ قېلىشلىرى، گاھى زوڭزىيىپ گاھى ئولتۇرۇشلىرى قىزىقىشىمنى قوزغىماي قالمىدى.

ئارىلىقىمىز ئون قەدەم قالغاندا قەدىمىمنى ئېختىيارسىز توختاتتىم، ھەيھات: مەن كىمنى كۆرۈۋاتىمەن؟

كورگىنىم باشقا بىرسى ئەمەس بەلكى دادام ئىدى. ئۇنىڭ ئىگىز، ئەمما سەل ئىگىلگەن قەددى، ئىككى ئېگىكىدىن ئېشىپ تۇرغان بومبا ساقىلى، ئاق دوپپىسى، يېپىنچاقلاۋالغان يوللۇق يەكتىكى بۇنىڭغا گۇۋاھلىق بېرەتتى.

دادام ئاي نۇرى ۋە سۈكۈنات بىلەن سېھىرلەنگەن دالاغا خېلى ئۇزاق قاراپ تۇردى-دە، يەرگە ئېڭىشتى، ئاختاملىقتىن قانداقتۇ بىر قىممەتباھا نەرسىنى ئىزدەۋاتماقچى بولغاندەك يۇمشاق توپىنى كولاشقا باشلىدى، ئۇنىڭ ھەرىكىتى گويا يېيىتىلغان ماتۇقنى سىلاپ-سىپاپ تۇرۇپ ئىككى ياققا ئايرىۋاتقاندەك سىلىق ئىدى.

دادام ئاختاملىقنىڭ ئېگىدىن بىر ئۇچۇم توپىنى ئالدى. يېشىغا ماس كەلمىگەن چەبدەسلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئالقىنىدىكى توپىنى بۇرنىغا يېقىن ئېلىپ كەلدى-دە، گۈزەل باھار كۈنلىرىدە ئېچىلىپ ھۆسنىگە تولغان، گۈپپۈلدەپ خۇشپۇراق چېچىپ تۇرغان بىر تال ئەتىر گۈلدىن بەھىر ئالماقچى بولغاندەك پۇراشقا باشلىدى. گەۋدىسىنىڭ تۇرۇپ-تۇرۇپ كېڭىيىشىدىن ئۇنىڭ تۇپراقنى يېنىش-يېنىشلاپ پۇراۋاتقانلىقى، دۇنيادا تېپىلمايدىغان، دادامدىن ئۆزگە ھېچ بىر ئىنسان ھېس قىلالمايدىغان بىر خۇشپۇراقتىن لەززەتلىنىۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى.

دادامنىڭ قوشۇق تۇتقاندا، كەتمەن سېپىنى سىلىغلاش ئۈچۈن پىچاق ئالغاندا رەھىمسىز كەچكۈز شامىلىنىڭ زەربە دائىرىسىدىكى ياپراقتەك تىترەيدىغان قوللىرى ھازىر نېمە ئۈچۈن تىترىمەيدىغاندۇ؟ نامازدىن كېيىنلا يانپىشىنى يەر تارتىپ تۇرىدىغان ئاگەۋدىسى نېمە ئۈچۈن ھارغىنلىق ھېس قىلمايدىغاندۇ؟ ناماز شام ۋاقتىدا چاي قۇيۇۋېتىپ پىيالىنىڭ تولغان - تولمىغانلىقىنى، جايناماز نىڭ ئوتتۇرىسىنى، چېتىنى ئېنىق پەرق قىلالمايدىغان كۆزلىرىگە غايىبتىن نۇر قېتىلغانمىدۇ؟!

ئۇ ھېسابسىز كۈچ - قۇۋۋەتكە تولۇپ، ياشىرىپ قالغاندەك بېشىنى بىر سىلكىندى - دە، يەردىن يەنە بىر ئۇچۇم توپا ئېلىپ كۆز ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. دادام تۇپراقنىڭ تەركىبىنى ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ ئايرىپ چىقماقچى بولغاندەك سىنچىلاپ قارايتتى ۋە توپا ئارىسىدىن ھېلىغىچە جاھانغا ئاشكارا بولمىغان بىر سىرنى ئىزدەۋالغاندەك ئۇنى كۆزىدىن يىراقلاشتۇراتتى. ئارقىدىنلا ئاختاملىقتىن ئېزىل-

مەي قالغان قارامتۇل داڭگالدىن ئىككىنى ئېلىپ بىر-بىرىگە ئۇرۇپ ئۆگىتاتتى. يەرگە چۈشۈۋاتقان ھەر بىر زەررىچىنىڭ تېزلىكىنى كۆزىتىشكە ئىگىشەتتى. بۇ كارامەتلەرنى كۆرۈۋېتىپ تويۇقسىز بىر ئىش ئېسىمدىن كەچتى.

كوممۇنا قۇرۇلۇپ 3 — 4 يىل ئۆتكەن ۋاقىتلار بولسا كېرەك. ئەترەت ئاشخانىسىدىكى ئوتتۇرا نوپۇس ئۈچۈن بېرىلىدىغان ئىككى زاغرىغا قاراشلىق ئىدىم. مەكتەپكە ئاچ قورساق قاتراپ يۈرۈپ ئاخىرى ياداپ كەتتىم، مەيدەمگە ۋە قولۇمنىڭ دۈمبىلىرىگە تەمرەتكە ئۆرلەپ چىقتى. دادام ۋە ئانام ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ ئۆز نەپسىدىن ۋاز كېچىپمۇ باقتى، ئەمما نەتىجە ئۆزگەرمىدى. شۇ كۈنلەردە دادام ئۆيىمىزنىڭ ئارقىسىدىكى كېگىز ئورنىچىلىك بىر پارچە تاشلاندۇق يەرگە ھەر كۈنى بىر قاراپ قوياتتى. بىر ئەتىيازلىقى دادام ئەترەت تەرىپىدىن تېرىمىغىلى نەچچە يىل بولغان ئەشۇ يەرنىڭ قومۇشلىرىنى چېپىپ، چىملىرىنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ ئېلىۋەتتى-دە، سەككىز-توققۇز كاتەككە كاۋا تېرىدى. دادامنىڭ ئېيتىشىچە كاۋا چۈشىدە ئاچلىقتا ئانچە-مۇنچە ئارا تۇرىدىكەندۇق.

كاۋىنىڭ ئۈنۈپ چىقىشىنى تۆت كۆزۈم بىلەن كۈتتۈم، كاۋىمۇ ئۈنۈپ چىقتى. ئۈچ تارتىپ ئۆگزىمىزگە ياماشتى... قازاندەك-قازاندەك كاۋىدىن ئون نەچچىسى چۈشتى. كاۋىنىڭ قاچان پىشىدىغانلىقىنى بىلمەك ئۈچۈن تىرناقلاپمۇ باردىم...

بىر كۈنى ئەترەتنىڭ كاتىپى ئەترەت باشلىقىنىڭ باشلامچىلىقىدا ھويلىمىزغا كىرىپ كەلدى ۋە چوڭ-كىچىك كاۋىلارغا نومۇر سېلىپ خاتىرىلىگىلى تۇردى، ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ئەترەتنىڭ يېرىدىن ئۈنۈپ چىققان بۇ كاۋىلارنىڭ مەھسۇلاتى ئەترەتنىڭ مۈلكى ئىمىش.

— ئىنساپ قىلىڭلار، — دېدى دادام ئاخىرى چىداپ تۇرالماي، — تاشلاندۇق يەرگە ئاز كۈچ سەرپ قىلدىمەۇ؟ يەرنى سىلەر خورلىدىڭلار، مەن ئۇنىڭ قەدرىنى بىلدىم، ھېچبولمىسا ھوسۇلنىڭ يېرىمىنى بولسىمۇ ئەجرىمگە ھېساب قىلىڭلار!

— گەپ بىر-قۇلاق ئىككى، — دېدى ئەترەت باشلىقى ۋارقىراپ، — مۇشتىچىلىك كاۋىغىمۇ تېگىشكە بولمايدۇ!

ئۇلار قاتتىق سىياسەت قىلىپ چىقىپ كەتتى. دادامنىڭ ئاچچىقى يامانىدى. قىلىمەن دېگەننى قىلماي قويمايتتى. شۇ ئاخشىمى ئۇ ئۆگزىگە چىقىپ چوڭ كاۋىدىن بىرنى ئۈزدى-دە، پارچىلاپ چېلەككە سېلىپ ئوچاققا ئاستى.

شۆلگىيمنى ئاران باشقۇرۇپ تۇرغىنىمدا يەنە قىيامەت قايىم بولدى. كىمدۇ بىرى مورىمىزدىن تۈتۈن چىققانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ ۋە ئەترەت باشلىقىغا چېقىپ قويۇپتۇ. ئەترەت باشلىقى باستۇرۇپ كىرگىنىچە چېلەكنى ئۆرۈۋەتتى ۋە باشلاپ كىرگەن ئادەملىرىگە كاۋىلارنى ئۈزۈپ ئاشخانىغا ئاپىرىشنى، كاۋا پىلەكلىرىنى يۇلۇپ تاشلاشنى بۇيرىدى.

دادام بۇ مۇتەھەملەرنى توساپ قالالمىدى. ئۇلارمۇ دېگىنىنى قىلىشتى. پارچىلانغان بىر كاۋا بەدىلىگە ئەتىسى بىر كۈن ئۆي بويىچە ئاچ قالدۇرۇلدۇق...

ئىراق، ھېلىقى بىر پارچە يەر خېلى يىللارغىچە تاشلىنىۋېتىلدى. قويۇق قۇمۇچ قاپلاپ جاڭگالنىڭ بىر پارچىسىغا ئوخشاپ قالدى. ئۇ چاغلاردا، دادام ھەر كۈنى ئەتىگەن ۋە كەچتە مۇشۇ يەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇھ تارتاتتى. بەزىدە كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئەزگۈدەك خورسىناتتى. ئۇ چاغدا يېشىم كىچىك شۇنداقمۇ، بۇنىڭ سەۋەبىنى ئانچە چۈشەنمەيتتىم، دادامنىڭ قورسىقى ئېچىپ بولالمايۋاتسا كېرەك دەپ بىلەتتىم.

ھازىر ياشتا چوڭىيىپ، ئاق قارىنى بىلىپ قالغانلىقىم ئۈچۈن بولسا كېرەك، دادامنىڭ قىلىقلىرى بىر قاراشتىلا غەلىتە تۇيۇلغان بىلەن بىردەمدىلا ھەممىنى چۈشەندىم، ئۇنىڭ

يەر بىلەن قانغۇدەك سىردىشىۋېلىشى ئۈچۈن ئۆزەمنى ئاستا چەتكە تارتتىم. ئېغىلنىڭ بۇرجىكىگە كېلىپ كەينىمگە بۇرۇلدۇم.

دادام ئالقىنىدىكى توپىنى لىققىدە سۇ قاچىلانغان پىيالىنى قويغاندەك ئاۋايلاپ ئورنىغا قويۇپ، كولىغان كاتەكچىنى تۈپ-تۈز قىلىۋەتتى-دە، يەكتىكىنى سېلىپ ياي-دى، بېشىنى قىرغا قويۇپ، يەرگە يانپاشلى-دى. ئۇ شۇتاپتا يەر بىلەن مۇڭدىشىۋاتاتتى. يەرگە يۈرەك سۆزلىرىنى ئىزھار قىلىۋاتاتتى. يەردىن تەسىرلىك ھېكايىلارنى ئاڭلاۋاتاتتى. يەر بىلەن باغاش ئېتىشىپ ۋىسال شاتلىقىنىڭ ھوزۇرىنى سۈرمەكتە ئىدى.

ھەيھات مەن نېمىلەرنى كۆرۈۋاتىمەن؟!

كۆرگىنىم دادام ئىدى. ياق، دادام يەر بىلەن، يەر دادام بىلەن بىللە ئىدى!

ياق، ئەمدى ئىشەندىم، ئۇيقۇمنى ھەرگىز سەگەك دېگىلى بولمايدىكەن. ئەتىسى ئەتىگەن ئويغانسام دادام جايناماز دا ئولتۇرۇپ ئۆزىنى ياخشى كۈنلەردىن ئايرىماسلىقىنى تىلەپ خۇداغا ھەمدۇسانا ئوقۇۋېتىپتۇ. مەن شۇنچى-لىك ياخشى ئۇخلاپتىمەنكى، يامان چۈشمۇ كۆرمەپتىمەن. دادامنىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ كېيىنگىنىنى، تەرەت ئېلىپ نامازغا ئولتۇر-غىنىنىمۇ تۇيماپتىمەن.

مېھمان رازى بولۇپ ئۇزۇسۇن دېسىڭىز....

شاگىرت ئۇستازىنى ئۆيىگە مېھمانغا تەكلىپ قىلدى. ئۇستاز مېھمانغا بېرىش ئالدىدا ئۇنىڭغا ئۈچ نەرسىنى تەۋسىيە قىلدى:

— بىرىنچى تەۋسىيەم — دېدى ئۇستاز، — ئۆ-يىڭىزگە بارغاندا مېنى تۆرىگە قاماپ قويمى-غايسىز؛ ئىككىنچىسى؛ زەھەر يېگۈزمىگەيسىز؛ ئۈچىنچىسى؛ ئۆزىڭىزگە چىرايلىق، ئۆزگىگە سەتنى مېھمان داستىخىنىغا يولاتمىغايسىز.

شاگىرت بۇ تەۋسىيەلەردىن تەئەججۈپلەندى ۋە ئوڭغايسىز بىر قىياپەتتە:

— چەكسىز ئىخلاسىمنى بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن ئۆزلىرىنى ئەزىز مېھمان سۈپىتىدە ئۆيۈمگە تەكلىپ قىلدىم. قىلچە يامان غەرەز، غەيرى مۇددىئايىمنىڭ يوقلۇقىغا ئىشىنىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن، — دېدى.

ئۇستاز شاگىرتنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن ئۇنىڭ ھېلىقى تەۋسىيەلەرنىڭ مەنىسىگە دۇرۇس چۈشىنىپ كېتەلمىگەنلىكىنى پەملىدى ۋە:

— نىيىتىڭىزنى چۈشىنىمەن. مېنىڭ بۇ ئۈچ تەۋسىيەمنى ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي ئادەت، ئەقەللىي ئەخلاق ئۆتۈمىدىن ئويلاپ كۆرگەي-سىز، — دېدى ۋە بۇ ئۈچ تەۋسىيەنىڭ مەنىسى-نى يېشىپ مۇنداق دېدى، — ئۆيىڭىزدە مېنى تۆرىگە قاماپ قويمىغايسىز دېگىنىم — تەكەل-لۇپنى چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىپ يۈرۈش-تۇرۇش، ئولتۇرۇپ-قوپۇشتا ئەركىن ئازادىلىككە دەخلى كەلتۈرمىگەيسىز دېگىنىم. چۈنكى تەكەللۇپ ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىلسە مېھمان قورۇنۇپ قالى-دۇ، مېھماندارچىلىق سۈنئىيلىشىپ كېتىدۇ. زەھەر يېگۈزمىگەيسىز دېگىنىم — زورلاپ يېگۈزگەن تاماق زەھەر بولىدۇ دېگىنىم. ئۆزىڭىزگە چى-رايلىق، ئۆزگىگە سەتنى مېھمان داستىخىنىغا يولاتمىغايسىز دېگىنىم — ئۇششاق باللىرىڭىزنى مېھمان داستىخىنىغا يولاتمىغايسىز دېگىنىم. مېھمانغا يارىشايدىغان مۇشۇ ئۈچ قىلىقتىن ساقلانسىڭىز، مېھمانسىزنىڭ ئۆيىڭىزدىن بىر چىنە سوغۇق سۇ ئىچسىمۇ تولۇق رازى بولۇپ ئۇزايدۇ.

توپلىغۇچى: نىزامىدىن ھۈسەيىن

قەلبىمدە شېئىر، قەلبىمدە ۋەتەن

ياسىن نىياز

مىللىتىم شېئىر مىللىتىمۇ؟
ئىنكار قىلمايمەن دوستلار،
مىللىتىم ئۇيغۇر، شېئىر مىللىتى،
شېئىردا ئۇيغۇر خىسلىتى،
شېئىردا ئۇيغۇر قۇدرىتى،
شېئىردا ئۇيغۇر قەدرى - قىممىتى...

مىللىتىم — شېئىر مىللىتىمۇ؟
شائىرلىق مىللىتىم تەبىئىتىمۇ؟
نەسەۋەب چىقتى زەلىلى،
چىقمىدى گالىلى؟
نەسەۋەب چىقتى لۇتۇن،
چىقمىدى نيۇتون؟
نەسەۋەب چىقتى نەفىسى،
چىقمىدى كىيۇرى...؟

ئەي، دانىشمەن ئەجدادلىرىم،
بۇ سىلەزنى چىشلەپ تارتقىنىم ئەمەس.
كۆرەش بەدىلىگە كەلگەن ئەقىل جەۋھەرلىرىنى،
ئەخلەت ئازگىلىغا ئاتقىنىم ئەمەس.
قېنى سىز دەپ بېقىڭا ئوغۇزخان بوۋا،
مىللىتىم — ئۇيغۇر
ئورنىدىن بۇرۇن تۇرغانمۇ؟!
باشقىلار بەدىۋى دەۋردە تۇرسا،
بىز ئويغىنىپ،
مەدەنىيەتلىك، سەلتەنەتلىك دۆلەت قۇرغانمۇ؟!
شۇ دەۋردە ئەجدادىمىز
پەقەتلا شېئىر يازغانمۇ؟

قېنى سىز دەپ بېقىڭ ناۋايى بوۋا،
يازدىڭىز
ئۆمرىڭىز بويى بىھېساب داستان.
ئادالەت، ئىنساپ،
ۋەتەن، خەلق دەپ —
بەردىڭىز قۇربان.
بىراق، تۆگىمىدى بىۋاپا، بىھايالىق،
يەنە كۆپ ئىللەت!
كۆلۈپ باقمىدى ئەرك - ئادالەت!

قېنى سىز دەپ بېقىڭ يۈكنەكى بوۋا،
ئەجدادلار
قانچىلىك دىداكتىك ئەسەر يازغاندۇ؟
ئەپسۇسكى، كۆپلىگەن نائەھلى
پاك ئىنسان يولىغا
قانچە كۆپ ئورا قازغاندۇ.

قوي، كاللار كەبى
يۇۋاش، يۇمشاق بولدۇق بىز.
شۇ سەۋەبتىن
كىشەنلىنىپ پۇت، قولىمىز
ھەمدە روھىمىز،
باشقىلاردىن كېيىن قالدۇق بىز!

نەچچە ئەسىرلەر بويى
ئاسماندا تولۇن ئاينى ئاپئاق قىز بىلىپ،
لەۋ تامشىپ سۆيمەككە ئىنتىلدۇق.

ھەممىنى تەقدىرگە باغلاپ،
مۇراد ـ مەقسىتىمىزگە يەتمەككە ئىنتىلدۇق.
يازدۇق،
يېزىۋاتىمىز
تارىختىن بىرى بىھېساب داستان.
شېئىرغا مۇھتاج
دۇنيا، تەبىئەت، بۈيۈك ئىنسان...!

ۋاقتى ئۆتتى ئەمدى
قاراكۈچ، ئوقيا، ئات، گۈر ـ گۈر سۈرەننىڭ.
كىم قىلدى مېھنەت،
كىم قىلدى ئىجاد،
شۇ خوجىسى بۈگۈن دەۋراننىڭ.
ھازىر
ئاتوم، ئېلېكترونلۇق مېڭە دەۋرى بۇ!
كىم مەغلۇب،
كىم غالىب،
دۇنيا ئاقىلىنىڭ
ھەئە، ئەقىل دەۋرى بۇ!

كىم، ئۇ، سېنى
«تەرەققىي تاپماس مىللەت» دېگەن!
بىزدە گۈزەللىك،
بىزدە سەنئەت،
بىزدە ئەقىل،
بىزدە ئۈمىد،
مانا بۇ ھەقىقەت دېگەن!

شۇنىسى، ئۆزەڭنى ئۆزەڭ سۆيمىسەڭ،
باشقىلار سۆيەمدۇ؟
ـ ناتايىن.
ئالەم ئۇزۇن، بىزنىڭكى
نۇرلۇق كېلەچەك
يېقىنلاپ كەلمەكتە كۈنسايىن.

ئەتە ئۈچۈن سەنمۇ كۈرەش،
سەنمۇ ياساپ باق
«تۆمۈر بېلىق» ـ پاراخوتنى،
«ئوت ھارۋىسى» ـ پويىزنى،
«ياغاچ ئات» ـ ئايروپىلاننى.
دائىما ئاپئاق يۈز، شەھلا كۆزلەردىن
بەخت ئىزدەپ يۈرگىچە،
سەنمۇ تەكشۈرۈپ باق
خۇمالىق دېڭىز ـ ئاسماننى...

تىللاڭلار مېنى،
ماختاڭلار مېنى،
بەرىبىر قەلبىمدە شېئىر،
قەلبىمدە مىللەت،
قەلبىمدە ۋەتەن.
سۆيىمەن ئەجدادلىرىمنى،
سۆيىمەن ئەۋلادلىرىمنى،
سۆيىمەن ئۇلار تەقدىرىنى،
ماڭا قانداق باھا بېرىلگەن بىلەن.

خىيال ۋە سادا

ماخمۇد مۇھەممەد

قەبرە ئالدىدىكى ئوي

بۇ يەرگە قەدىردان شائىر كۆمۈلگەن،
كۆمۈلگەن بۇ يەرگە مىسالى بىر تاغ.
ھېسلىرىم ئۇرۇقتەك چېچىلدى بۇندا،
تەلمۈردۈم يېنىدىن كېتەلمەي ئۇزاق.

بۇ ئاددىي بىر قەۋرە، خىلۋەت بىر قەبرە،
قىزىلگۈل ئەمەستۇر ئۈنگىنى، شىۋاق.
بۇ يەردە ئۇلۇغ تەن ئالىدۇ ئارام،
بۇ يەردە ئۆچكىنى مىڭ يىللىق چىراق.

بۇ يەرگە ئارزۇيۇ - ئارمان كۆمۈلگەن،
شىجائەت، پاراسەت ئۇخلايدۇ بۇندا.
شېئىرغا ئىشقىۋاز مىڭلىغان ئىنسان،
كۈنگە ئۈزۈلمەي يوقلايدۇ بۇندا.

ئۇ شۇنداق بىر شائىر، ئۇ شۇنداق ئىنسان،
تەس! ئۇنداق ياشىماق تۈگۈل ئۆلەمكەنۇ.
دېمەككى ياشايلى ئەل ئىشقى بىلەن،
«تىرىلسە» دېسۇن ئەل ئەگەر ئۆلسەكمۇ.

سامسىپەزلا چىقمىسۇن بىزدىن

تەرىپىنى قىلدى ئۇيغۇرنىڭ،
بىر خېرىدار، سامسىخانىدا:
ئەلا ئۆتەر ئۇيغۇر ھامانە،
«قولى گۈل» لۈك ئىمتىھانىدا.

ئۇيغۇر دېمەك — ھۈنەر دېمەكتۇر،
تائاملىرى بۆلەكچە سەرخىل.
تەرىپىگە لايىق تەمىنىڭ،
تۈرلىرىچۇ، ھەرياڭزا، ھەرخىل.

ئۇيغۇر دېسە كۆزۈمگە دەسلەپ،
كۆرۈنگەندەك بولىدۇ كاۋاپ.
شۇڭلاشقىمۇ ھەر كەلگىنىمدە،
كاۋاپچىنى قىلىمەن تاۋاپ.

چايخانىنىڭ گىردىسى تاڭسۇق،
ئاش مانتا-يۇ، لەغمەنغۇ ئاندىن.
چۈشۈمدىمۇ كۆرمىگەن نېمەت،
تېپىلىدۇ بۇندا ھەر ياندىن.

بەك ئامراقمەن، ئەجەپ ئامراقمەن،
ئۇيغۇرلارنىڭ تائاملىرىغا.
تۈمەن رەھمەت دېسەك شۇڭا ئاز،
خېرىدارغا ئىنئاملىرىغا...

سۆزلەر ئىكەن خېرىدار شۇنداق،
سامسىپەزنىڭ يايرايتتى جېنى.

كەلتۈرەتتى قومۇرۇپ سامسا،
دەيتتى: مېھمان، باقسىلا قېنى.

ئولتۇراتتىم بىر چەتتە ئويچان،
بۇ ھالەتكە نەزەر ئاغدۇرۇپ.
تەپەككۇرۇم دەرياسى شۇدەم،
ئۆركەشلەيتتى سادا ياغدۇرۇپ:

— ئەي سامسىپەز، ئاقكۆڭۈل ئىنسان،
مىڭ ئاپىرىن چېۋەر قولۇڭغا.
كامال تاپقىن، ئۆگەتمەي بىراق،
ھۈنىرىڭنى ھەممە ئوغلۇڭغا.

ھايات ئەمەس سامسىپەزلىكلا،
ھايات ئۇندىن ئۇلۇغ، رەڭگا - رەڭ.
ئالەم قانداق تونار ئۇيغۇرنى،
سامسىپەزلا بولساق ھەممە تەڭ.

دۇكىنىڭغا پەرزەنتلىرىڭنى،
بەنت قىلمىغىن، مەكتەپتىن قويۇپ.
چىقسۇن ئالىم سامسىپەزدىنمۇ،
كەشپىياتتىن ئۆچمەس گۈل ئويۇپ.

مىللەت ئۈچۈن، ئىلىم - پەن ئۈچۈن،
تەقدىم ئەتسەڭ بىرەر بالاڭنى؛
ماختىنغاندەك ئەشۇ قېرىنداش،
مەنمۇ راساماختاي سامساڭنى.

بۆركۈتكە قاراپ

سول قولىغا بۆركۈت قوندۇرۇپ،
ئوۋچى بارار تۈلكە تۇتۇشقا.
بۆركۈتنىڭ بېشىدا تۇماق،
كۈندۈزىمۇ جاھان تۈنسىياق —
كۆرۈنىدۇ بۇ باتۇر قۇشقا.

ئوۋچى بىلەر، ئېچىلسا كۆزى،
قولدا بۆركۈت تۇرمايدۇ ھەرگىز.

تەلپۈنىدۇ كۆككە، ئەرككە؛
كۈچ سىناشقا، جەڭگە، ئەرتىلىككە—
ئاتلىنىدۇ ئۆزىچۈن، شەكسىز!

ھايات شۇنداق، ئەقلىڭ ھەم كۈچۈڭ،
بەزەن ساڭا دۈشمەن بولىدۇ.
گايى بىراۋلار تايىنار ساڭا،
ئەۋزەللىكىڭ ۋە لېكىن ئاڭا —
ياقماس، پۇتۇڭ چۈشەپ تۇرىدۇ.

ئەقىل

مۇختار خەلىل

دۇنيا، ئادەم، ھايۋانات، تۇرمۇش،
بولۇپ كېتەر ئىرماش ۋە چىرماش.
شۇڭا باغلىق بولار ئەقىلگە،
ئادەمدەك، يە ھايۋاندەك ياشاش.

ئادەملەرنى قىلار ئادەمدەك،
ئاتا قىلىپ مېڭىنى ئەقىل.
ئىنسانلارنىڭ يەتتە ئەزاسى،
بىر ئۇنىڭسىز بولماس مۇستەقىل.

ئەقىل بىلەن ئىگىدۇر ئادەم،
ئۆز ئەركىگە ھەم تۇرار جايغا.
ئەقىل بىلەن ئادەم قۇدرەتلىك،
(ئەقىل بىلەن چىقتىغۇ ئايغا.)

پۈتكۈل ئادەم، پۈتكۈل ئالەمگە،
ئەقىل خوجا، ئەقىل ھۆكۈمران.
ئەقىل دۇنيا گۈللەندۈرىدۇ،
ئەقىل يەنە قىلىدۇ گۇمران.

ئەقىل ياساپ چىقار ئۇقلارنى،
ياساپ چىقار ۋودوروت، ئاتوم.
ئەقىل بىلەن «قىيامەت قايىم»،
ئەقىل بىلەن دۇنيا كۆمپەيكۇم!

خىتاب قىلار يەنە شۇ ئەقىل:
«ئەي ئادەملەر بولغىن ئەقىللىق.
تىنچلىق كۆزلە، تىنچلىق قەدرىلە،
چۈنكى سىلەر ھامان بىر دىللىق».

كىتاب

تۇردى رېھىم

مىراس بوپ قېپقالغان ئەجدادتىن كىتاب،
كىتابسىز كىشىنىڭ كۆڭلىدۇر بىتاپ.
ئۆگىنىپ ئەجدادلار قامۇسلىرىنى،
ئەخلاق ۋە ئادالەت ئىچىدىن يول تاپ.

چاقچاق

مامۇت زايىت

تام قوشنام شۇنداق بىر مويسىپىت مېنىڭ،
چاچ تولۇق ھەتتا قاش - كىرپىكى ئاپئاق.
ئۆزىگە يولاتماس قايغۇنى ئەسلا،
توقساندىن ئاشسىمۇ يەنە خۇشچاقچاق.

يول ماڭسا ھاسىغا چۈشمەس ھاجىتى،
بەيگىدە ياشلاردەك چاپتۇرىدۇ ئات.

تەپەككۇر پىچىقى ئالماستەك ئۆتكۈر،
ئۆلۈمدىن ۋەھىمە يېمەك ئاڭا يات.

سورىدىم سىرىنى بىر كۈنى چالدىن،
تۇيۇلغاچ بۇ ئەھۋال ماڭا تېپىشماق.
ئۇ دېدى: «ئارتۇق غەم ئۆمۈرگە ئىگەك،
قىلغۇلۇق ئەزرائىل كەلسىمۇ چاقچاق...»

(ھېكايە)

مۇھەممەد باغراش

بىزنىڭ مەھەللە شەھەرنىڭ ئەڭ ئاۋات يېرىگە جايلاشقانىدى. كوچىلىرىنىڭ بىرىدە مەھەللىدىكىلەرنىڭ كۆزى، ئۆزى خېلىلا مۇستەھكەم بولسىمۇ سەل كونىراپ قالغان ۋە بۇرۇنقى ھەيۋەتلىكىدىن قالغان مەسچىتىمىزگە چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن بىردىنلا مەسچىتىمىزنى قايتا سېلىش خىيالىغا كېلىشتى. دېمىسىمۇ بىزنىڭ بۇ مەسچىتىمىز كۈنسېرى ئۇلغىيىۋاتقان جامائەتكە تار ۋە كىچىكلىك قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ھەممەتلىك سائەتلەرنىڭ بىرىدە، مەھەللىنىڭ ئاقساقال، موللا، دىنتەۋەرلىرى مەسچىت يېنىدىكى دوكا قاساپ ئايۇپ ئۇستىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشتى. بۇ كېڭەشتە ئايۇپ ئۇستا ئۆزىنىڭ مەسچىتكە ياندىش قوروسىنىڭ خېلى كۆپ بىر قىسمىنى مەسچىتنى كېڭەيتىپ قۇرۇشقا خۇشاللىق بىلەن رازى بولۇپ تەقدىم قىلىدىغانلىقىنى، ئۇندىن باشقا مەسچىت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 3000 يۈەن نەق پۇل ئىئانە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن كېڭەشتە مەسچىتنى كېڭەيتىپ قۇرۇش بىر ئېغىزدىن ماقۇللاندى ۋە ئەتىسىلا پۈتۈن جامائەتكە بۇ تەنتەنىلىك ئىش ئېلان قىلىندى.

ئايۇپ ئۇستىنىڭ باشلامچىلىقى بىلەن ھەدېمەيلا قۇرۇلۇش ئىشى باشلىنىپ كەتتى. پۈتۈن نامازخانلار نەق پۇلدىن تارتىپ، ياغاچ- تاشلارغىچە چىقىرىشىپ، ئۆزىنىڭ قولىدىن كېلىدىغىنىنى ئاياشمىدى. مەھەللىدىكى داڭقى چىققان نەققاش - ئويمىچىلار، تامچى - سۇۋاقچىلار، تۆمۈرچى، ياغاچچىلار، قاۋۇل يىگىتلەردىن تارتىپ، ئۇششاق بالىلارغىچە، ھەممىلا كىشى مەسچىت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن پىداكار بولۇشتى. ئىشقىلىپ ھەممىلا كىشى مۇشۇ مۇقەددەس بىنانىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن بىر ئۇلۇش كۈچ چىقىرىپ جان كۆيدۈرۈشنى ئۆزىنىڭ يۈكسەك بۇرچى دەپ بىلەتتى. شۇڭا يېرىم يىل ئىچىدىلا بۇرۇنقى كونا مەسچىتنىڭ ئورنىدا كۆمۈش رەڭلىك ھەل بېرىلگەن ئاي - يۇلتۇزلۇق مۇنارلىرى كۆككە سوزۇلغان، غايەت زور گۈمبىزى يېشىل رەڭدە سىرلانغان، دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاملىرىغا ھەر خىل رەڭلەردە گۈل - نەقىشلەر ئىشلەنگەن كۆركەم بىر مەسچىت ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتەردى.

مەسچىت مۇنارىسىنىڭ ئاي ۋە يۇلتۇزلىرى كۆز چاقنىتىپ جۇلالىنىپ تۇراتتى. يېشىل سىرلانغان مەسچىت گۈمبىزى ۋە راۋاقلىرى قۇياش نۇرىدا زۇمرەتتەك تاۋلىنىپ، كىشىنىڭ كۆڭلىدە بىر خىل پاكىز ۋە يۈكسەك تۇيغۇلارنى قوزغىتىپ، كىشىگە بىر خىل ئىشەنچ ۋە قۇدرەتنى، ئىپتىخار ۋە پەخىرلىنىش سېزىمىنى ئاتا قىلىپ، ھەر مىنۇت كىشىلەرنى پاكلىققا، ھەقىقەتكە، چىن ئىنسانىي گۈزەللىككە دەۋەت قىلىدىغان بىر بۈيۈك سادانى ياڭرىتىۋاتقاندەك مەھەللىمىزگە ئاجايىپ بىر مۇقەددەس گۈزەللىك بەخش ئەت-

كەنىدى. مەسچىد كۆڭۈلدىكىدىنمۇ ئارتۇقراق سېلىنىپ پۈتتى. ئەمدى مەسچىدىمىزنىڭ ئىماملىقىغا كىمنى قويۇش مەسىلىسى ئەڭ جىددىي مەسىلە بولۇپ قالدى. مەھەللىمىزنىڭ بۇرۇنقى ئىمامى يېشى 80 دىن ھالقىپ قالغان بىر بوۋاي بولۇپ، يېقىندىن بېرى، سالامەتلىكى ناچارلاپ مەسچىدكە چىقالمايدىغان بولۇپ قالغاچقا، ئۇ كىشى جامائەتتىن باشقا بىر كىشىنى ئىماملىققا تۇرغۇزۇشنى سورىغانىدى. دېمەكمۇ ئەمدى مەسچىدىمىزگە قىچقارسا ئېتى بار، تۇتسا سېپى بار، كۈچ ـ زېھىن ۋە بىلىمگە توشقان بىرەر ئىمامنى قويۇش زۆرۈر ئىدى. لېكىن ھەممىلا يەردە يېڭىدىن ـ يېڭى مەسچىدلەر سېلىنىۋاتقاچقا ۋە دىنىي جەھەتتە مەخسۇس تەربىيە ئالغان زاتلار بىزدە تولىمۇ كەم بولغاچقا، بىز شۇ كۈنلەردە غەلىتە بىر بوھراننى ـ ئىمام بوھرانىنى باشتىن كەچۈرۈۋاتاتتۇق. مانا مۇشۇ بوھراننى كېچىكتۈرمەي ھەل قىلمىش كېرەك ئىدى.

مەھەللىمىزنىڭ موللا ـ مۆتىۋەرلىرى، ئاقساقاللىرى مۇشۇ ئىش يۈزىسىدىن يەنە دەرھال كېڭەش چاقىرىشتى ۋە كېڭەشتە ئىمام نامزاتى ئۈستىدە قىزغىن مۇزاكىرىلەر باشلاندى. شۇ چاغدا بىردىنلا شۇ نەرسە مەلۇم بولدىكى، مەھەللىمىزدىكى ئىخلاسمەن جامائەتنىڭ كۆپچىلىكى بەش ۋاخ نامازنىڭ سۈننەت ۋە پەرز ئايەتلىرىنىلا بىلىدىكەن، تېخى بۇلارنىڭ بىر قىسمى ھېچقاچان دىنىي مەكتەپ كۆرمىگەنلىكتىن ئاتا ـ ئانىلىرى، ياكى باشقا قېرىلارنىڭ ئاغزىدىن تەلىم ئېلىپلا نامازغا كىرگەچكە، يۇقىرىدىقى ئايەتلەرنىمۇ تولۇقى بىلەن ئوقۇيالمايدىكەن. خېلى ئوي موللا ۋە قېرىلاردىن بىر قانچىسى بار بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاقساق ـ چولاق ياكى يەكچەشمە، يا بولمىسا كېچىكىدە كېيىمە تاز بولۇپ ساقايمىغانىكەن، يەنە بەزىلىرى بولسا بەكلا ياشىنىپ قالغىنى ئۈچۈن سالامەتلىكى يار بەرمەيدىكەن ... ئەسلىدە، بولغۇچى ئىمام نامزاتى ھەر قانداق شەيتان ۋەسۋەسى تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغان يىمىرىلمەس ئېتىقات ـ ئەقىدىگە، بۇ ئالەمدە ئۆزىنىڭ تىنىقى بىلەن ئۆزىگە ھەرقاچان، ھەر مىنۇت ھەمراھ بولۇپ، كۆكرىكىدە يېنىپ تۇرىدىغان ئوتلۇق ـ يالقۇنلۇق ئىمانغا، ئەپسانىيەتنىڭ چاڭ ـ توززانى بۇلغىيالمايدىغان، پاك ـ كىرسىز مۇسۇلمان روھى ۋە كىرىستالدەك چاقناپ تۇرىدىغان مۇسۇلمان قەلبىگە ئىگە بولغان بولۇش بىلەن تەڭ، جىسمانىي جەھەتتە ھېچقانداق ئېيىپـناق بولماسلىقى كېرەك بولغاچقا، مەھەللىمىزدىن يۇقىرىدىقى شەرتلەرگە مۇۋاپىق كېلىدىغان بىر كىشىنىڭ چىقىشىغا جامائەتنىڭ كۆزى يەتمەي قالدى. كېڭەشكە قاتناشقان كۆپچىلىكنىڭ بېشى تازا قېتىپ نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرغان بىر چاغدا، ئايۇپ قاساپ ئۆزىنىڭ پات پۇرسەتتە مەلۇم بىر جايدىن يۇقىرىقى شەرتلەرگە تولۇقى بىلەن ماس كېلىدىغان بىر ئىمامنى تېپىپ كېلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن كېڭەشچىلەرنىڭ كۆڭۈللىرى كۆتۈرۈلۈپ، ۋۇجۇدى يەڭگىللەپ قالدى. ئۇلار ئايۇپ قاساپقا ياخشى تىلەكلەرنى بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ يېڭى ئىمامنى تېزرەك باشلاپ كېلىپ، نامازخانلار بىلەن دىدار كۆرۈشتۈرۈشىنى ئۈمىد قىلىپ تارقاشقان بولدى ... راست دېگەندەك ئەتىسىلا مەسچىدىمىزگە يېڭى ئىمام كەلدى. بامدات نامىزىدىن كېيىنكى تەپسىر ئېيتىش ۋاقتىدا بۇ ئىمام ئۆزىنىڭ ناھايىتى چوڭقۇر ئىلمى بىلەن نامازخانلارنى ھەيرەتتە قالدۇردى. يېڭى ئىمام ئۆزى كېلىشكەن، ئوتتۇرا بوي، پىشانە ۋە كۆزلىرىدىن ئەقىل نۇرى چاقناپ تۇرىدىغان ياش ۋە تېتىك بىر كىشى ئىدى. كۆپچىلىك ئايۇپ ئۈستىدىن (بىزنى مۇشۇنداق بىر ئىمامغا ئىگە قىلغىنى ئۈچۈن) كۆپتىن ـ كۆپ رازى بولدى ۋە يېڭى ئىمامنى يەتكىچە ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالدى.

X X X

تاملىرى ئاپئاق ئاقارتىلىپ، ئۇ چەتتىن ـ بۇ چەتكىچە يېتىپ ـ ئېشىپ تۇرغان گىلەم

تارتىلغان، «كەلكۈن» نۇسخىلىق گىلەم سېلىنـ
غان سۇپىنىڭ تۆرىگە ئاۋار يوتقان - كۆرپىـ
لەر تىزىلىپ، قىممەت باھالىق يۇڭ ئەدىيال
يېپىپ قويۇلغان ئورۇس كارىۋىتى قويۇلغان،
ھويلىغا قارىتىپ ئېچىلغان دېرىزىنىڭ ئۇدۇلىغا
«كېپىنەك» ماركىلىق كىيىم تىكىش ماشىنىسى
قويۇلغان قىپقىزىل ياسىداق مېھمانخانىدا
قېلىن دۇخاۋا كۆرپىگە يانپاشلاپ، جەينىكىنى
ئىككى بېشىغا گۈل كەشتىلەنگەن تەكىيە تىرىـ
گىنىچە خىيالغا چۆمگەن بىر كىشى ياتىدۇ.

بۇ كىشى ئاق خەسىدىن كۆڭلەك - تامبال
كەيگەن، بېشىغا ئاق شاپاق دوپپىنى قوندۇرۇ-
ۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ بولۇشچە قويۇپ بېرىپ
چىرايلىق ياسىتىۋالغان ساقىلى ئۆزىگە تولىمۇ
ياراشقان. بۇ كىشىنىڭ ئاشۇ ساقىلى ئۆزىگە
باشقىچە سالاپەت ۋە قېرىلىق بېغىشلاپ تۇرغانـ
دەك قىلسىمۇ، بۇ كىشىنىڭ قاپقارا قېلىن قاشـ
لىرى ئاستىدىكى جام كۆزلىرىنىڭ دىددىل ۋە
ئۆتكۈر قارىشى، بۇ كۆزلەردىن چاقناپ تۇرغان
پىكىر ئۇچقۇنلىرى ۋە گاھ ئۇنىڭ ساقال بۇ-
رۇتلىرى ئاستىغا يوشۇرۇنۇپ، گاھ ئۇنىڭ ياغـ
لاشقان لەۋلىرى ئۈستىدە تۇيۇقسىز پەيدا بو-
لۇپ تۇرىدىغان يەڭگىل تەبەسسۇمدىن ۋە بۇ
كىشىنىڭ خۇددى ياغ بىلەن سىلىغاندەك
پارقىراپ تۇرغان كەڭرى پىشانىسى ۋە گۆشلۈك
يۈزلىرىگە ئادەتتە قېرىلاردا بولىدىغان
ئىمىر - چىمىر قورۇقلارنىڭ تېخى ئىز سالمىغانـ
لىقىدىنلا، بۇ كىشىگە، ئەشۇ ساقال- بۇرۇتلىرىـ
نىڭ ھەيۋىتى بىلەن قوشۇپ ئاران 50 - 55
ياشلارنى بېرىش مۇمكىنىدى. بىر قاراپلا بۇ
كىشىنىڭ راھەتلىك تۇرمۇشنىڭ قەدرىگە يېتەلە-
يدىغان، ياشاشنىڭ ئېپىنى بىلىدىغان بىر كىشى
ئىكەنلىكىنى دەرھال بايقىۋالغىلى بولاتتى...

مانا مۇشۇ كىشى بىزنىڭ ئىمام. بۇ كىشىنىڭ
مۇبارەك قەدەملىرى بىلەن مەسچىتىمىزنىڭ مېھ-
رابى ئالدىغا قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقىغا مانا
«كوزىنى - پوزا» دەپ بولغانىنىڭ ئارىلىقىدا
ئۈچ يىل بولۇپ تۆت يېرىم ئاي ئاشتى. بۇ
كىشى مەھەللىمىزدىكى ئۆز ئىخلاسمەنلىرىگە سا-
يە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى سۆيۈندۈرۈپ
ھەم ئۆزىمۇ ئوبدان جايلىشىپ، تىنچقىنا تۇر-
مۇش كەچۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. نامازخانلارمۇ بۇ
ئىمامدىن كۆپتىن - كۆپ رازى...

بىزنىڭ ئىمام ھەر كۈنى بامدات نامىزى
ئۈچۈن ئۆيىدىن «بىسمىللا» دەپ چىقىدۇ - دە،
بامدات، پېشىن، نامازدىگەرنى ئوقۇپ بولغانـ
دىن كېيىن ئاران ئۆيىگە قايتالايدۇ. بۇ ئارىـ
لىقتا مەسچىت ئەتراپىدا، مەھەللە - كويىلاردا
بولىدۇ. سىرتتىكى «ئولتۇرۇپ- قوپ» نىڭ كۆپـ
لىكىدىن چارچىغان بىزنىڭ ئىمام ئۆزى ئۈچۈن
ھەر قاچان تەييارلاقلىق تۇرىدىغان مانا مۇشۇ
يۇمشاق كۆرپە - تەكىيگە ئاران ئۇلگۇرىدۇ - دە،
سەللە - تونلىرىنى يېشىپ تاشلاپ تەكىيگە قىڭـ
غىيىپ ئاندىن جېنىغا راھەت تاپىدۇ. بۇ ھال
ھەر كۈنى بىر خىل يوسۇندا تەكرارلىنىپ زادىلا
ئۆزگەرمەيدۇ. مانا بۈگۈنمۇ بىزنىڭ ئىمام ھەر
كۈندىكى ئادىتى بويىچە مانا شۇ ئارامگاھىدا
راھەتلىنىپ ئارام ئېلىپ ياتىدۇ. ئىمامنىڭ
ئارامىغا ھالاقىت بېرىدىغان ھېچكىم يوق.(قوشـ
ناچىم نەگىدۇر چايغا كەتكەندەك، بىزنىڭ ئىـ
مامنىڭ ھازىر يېنىدا باشقا باللىرى يوق)
شۇڭا ئىمام ئۆز قولى بىلەن ئاچچىق بىر چەيـ
نەك چاي دەملىدى - دە، بىر نەچچە پىيالە چايـ
نى ئارقا - ئارقىدىن تەرلەپ - تەپچىرەپ ئولـ
تۇرۇپ مەززە قىلىپ سۈمۈرۈۋەتتى (بامدات
نامىزىدىن يېنىپلا باشلىنىپ كېتىدىغان «ئولـ
تۇر - قوپ» تا ھەددىدىن ئارتۇق يېيىلگەن

پولو - پوشكاللىنى پەقەت مۇشۇنداق ئاچچىق چايلا باسالايدۇ) ۋە ئاندىن كۆزىنى يۇمۇپ ئازراق ئۆگدۈۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ جىسمىدىكى ھاردۇق «لەپپىدە» كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندەك بولدى.

بىزنىڭ ئىمام تەنھا ئولتۇرۇپ خىيال سۈرۈشنى بەك ياقتۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنىڭ تۈگىمەس ۋىت-ۋىتلىرى بىلەن ئىمامنىڭ قۇلاق-مېڭىسىنى يەيدىغان قۇشناچىمۇ بۈگۈن نەگىدۇر يوقالغان. پىشىنگىچە خېلى ۋاقىت بار ئىكەن، خىيال سۈرۈش ئۈچۈن بۇنىڭدىنمۇ پىنھان ۋە قولاي ۋاقىت بولامدۇ؟ بۇنداق چاغدا خىيال دېگەننىڭ يىپلىرىنى نەچچە قات قىلىپ ئېشىۋېتىپ، قات-قاتلىرىنى يەنە تال-تال قىلىپ يېشىۋېتىشمۇ مۇمكىن-دە!...

بىزنىڭ ئىمام قىڭغىيىپ يېتىپ، قانچە قېتىملاپ تەكرارلانسىمۇ، بىزنىڭ ئىمامنى زادىلا زېرىكتۈرمەيدىغان خىيال دۇنياسىغا پاتتى.

** ** **

بىزنىڭ ئىمام، خوتەننىڭ بىر يېزىسىدا خالۋاپ ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسى بولغۇسى ئىمامنى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتتى. بۇرۇتى خەت تارتىپ يىگىتلىكنىڭ قارىسىنى ئالغاندا، ئۇنى قەشقەردىكى داڭلىق خانلىق مەدرىسىگە ئەۋەتتى. بىزنىڭ ئىمام مەدرىستە «ئەل قاتارى» ئوقۇدى. ئۇ يەردە تۇرمۇش قىيىن ئىدى. بەزىدە كوچىلارغا چىقىپ ئانچە-مۇنچە ئوقەت قىلىشقا ياكى ھامماللىق قىلىشقا توغرا كېلەتتى، ئۇنىڭسىز مەدرىستە يېرىم ئاچ، يېرىم توق ئاران كېتىۋاتقان ئوقۇش كۈنلىرىنى داۋام ئەتتەك قىيىن ئىدى. ياش تالىپنىڭ قەلبىدە يېنىۋاتقان بىر ئارزۇ-كەلگۈسىدە بىرەر يۇرتتا قازى-قۇززات، ھېچ بولمىغاندا داموللا دېگەن ئاتاق بىلەن داستىخان بېشى بولۇش ئىستىكىلا ئۇنى ئەشۇ مۇشەققەتلىك تالىپلىق ھاياتىنى لېۋىنى چىشلەپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئۈندەيتتى. دېمىسىمۇ ئەگەر ئۇ مەدرىسنى تاماملىيالىسا ئۆزىنىڭ كۈتكەن ھەممە نېمىسىگە ئېرىشەلەيتتى. چۈنكى پەندىلا ئەمەس بەلكى ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىي بىلىم-ئەھكاملىرىدىنمۇ ساۋاتسىز قالغان بىزنىڭ ئەلدە «داموللا» دېگەن ئاتاق ئەلۋەتتە كىچىك ئاتاق ئەمەس ئىدى...

ئەنە شۇ تالىپلىق كۈنلىرىدىكى ئېغىر تۇرمۇش بۇ تالىپتا خېلى جاپالارغا چىداشلىق بېرەلەيدىغان ۋە ئۆز ئەتراپىدىكى ياخشى ۋە يامانلارغا تاقابىل تۇرۇپ، كىشىنىڭ قولىدىن بىر پارچە نان ئېلىپ يېيەلەيدىغان ئالاھىدە بىر خىل خاراكتېر ۋە مىجەزنى يېتىشتۈرگەنىدى.

بىزنىڭ ئىمامنىڭ لەۋلىرىدە بىردىنلا شوخ كۈلۈمسىرەش ئەكس ئەتتى. ئۇنىڭ خاتىرىسىگە ھېلىقى بىر كىچىككىنە بىر ئىش چۈشۈپ قالسا، ھەر قاچان ئىختىيارسىز ھالدا ئۇنىڭ لەۋلىرىدە مۇشۇنداق تەبەسسۇم ئوينايتتى.

بۇ، بىزنىڭ ئىمامنىڭ ئەشۇ خانلىق مەدرىستە ئوقۇپ يۈرگەن كۈنلىرىنىڭ بىرىدە سادىر بولغان كىچىككىنە بىر ئىش ئىدى....

بىر كۈنى بىر ھۇجرىدا يېتىپ- قوپىدىغان ئۈچ ساۋاقداش تالىپ «سەرف»① تىن دەرسىنى تۈگىتىپ، نامازدىگەرنى ئوقۇپ بولۇپ ھۇجرىسىغا قايتىپ كېلىشتى. سىرتتا بوران چىقىۋاتاتتى. تورۇسلىرىنى قۇرۇم باسقان تار ۋە قاراڭغۇ ھۇجرا ئۇلارنى كۆڭۈلسىزگىنە كۈتۈۋالدى. تالىپلارنىڭ قورساقلىرىمۇ ئاچقانلىقتىن خۇددى مۇشۇ سوغۇق، زەي ۋە بوران ئۇچۇپ تۇرغان بوش ھۇجرىدەك، قاراڭغۇلىشىپ كەتكەنىدى. ھۇجرىدا تاشتەك قېتىپ كەتكەن زاغرا ناندىن باشقا، ئۇلارنىڭ ئاچقان قارنىغا دال بولغىدەك ھېچنەرسە يوق ئىدى (تېخى مۇشۇ زاغرا نانمۇ ھەر قاچانلا بولۇۋەرمەيتتى. بەزىدە ئاچتىن - ئاچ يېتىپ قالىدىغان كۈنلىرىمۇ بولاتتى).

چىرايلىرىنى توپا بېسىپ كەتكەن، ھالسىزلانغان تالىپلار بىر-بىرىگە قارىشىپ دۇمسىيىپ

(1) دىنىي كىتابنىڭ نامى

ئولتۇرۇپ قېلىشتى.

— مۇشۇ سائەتتە خۇدايىم كۆڭلىگە بىزنى ياد ئەتكۈزگەن بىرەر مۇسۇلمان، بىرەر لىگەن پولو كۆتۈرۈپ كەلمەمدۇ... — دېدى خوتەنلىك تالىپ ئاغزىنى تامشىپ، — بۇرۇتلىرىمىزنى ياغلاشتۇرۇپ ئولتۇرۇپ بىر يەۋېلىپ، ئۆزىمىزنى جەننەتتە كۆرەر ئىدۇق... — خوتەنلىك تالىپ، چاپلىشىپ كەتكەن قورسىقىنى سىلاپ قويدى.

— پولو دېدىلىما؟ پولو ئەمەس، شۇ تاپتا كىشىنى ئىسسىق باستۇرغىدەك بىرەر ئاپقۇر ئوماچ بولسىمۇ «ياق» دېمەيتتىم-دە؟! — دېدى تۇرپانلىق تالىپ، گەز باغلاپ يېرىلىپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاپ.

— ئەھ! ئەلھەمدۇلىللا...! ئوماچمۇ بولىدىغۇ تەخسىر، ئەمما لېكىن... بارماقلىرىڭىزنىڭ ئارىسىدىن سىرغىپ تۇرىدىغان ئىسسىق مېيىنى جەينەككىچە ئاققۇزۇپ، تەرلەپ-تەپچىرەپ ئولتۇرۇپ يېيىشنى بىلسەڭ... ئەھە... — دېدى خوتەنلىك تالىپ تۇرپانلىق تالىپقا قاراپ، — سەۋزە بىلەن بېھىنىڭ پۇرىقى ئۇدۇل بېرىپ نەپسىڭىزنىڭ ئۆزىگە ئۇرىدىغان ئەھە... كىشمىش ئۆرۈكتەك ساپ-سېرىق سارغىيىپ پىشقان ئىسسىق پولو دېگەنمۇ... ئەلھەمدۇلىللا تولا بەلەن تائام جۇمۇ تەخسىر... خوتەنلىك تالىپ كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ، ھەۋەس بىلەن تىلىنى شوراپ لەۋلىرىنى يالاپ قويدى. بۇ چاغدا ھېلىقى تۇرپانلىق تالىپنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كېلىپ، زۇۋانىدىن قالغانىدى. خوتەنلىك تالىپنىڭ بايىقى سۆزى بىلەن تەڭ ئۇنىڭ قورسىقى بىردىنلا تېخىمۇ بەتتەررەك ئېچىپ، نەپسى تاقىلداپ، بىر يېرىنى قانداقتۇر بىر نېمە ئاچچىق چاققاندەك، ئۆزىچە تولغانغۇسى كېلىپ، چىرايلىرى پۈرۈشۈپ كەتتى.

— نەدىكى يوق نەرسىنىڭ گېپىنى قىلىپ كىشىنىڭ ئىشتىھاسىنى تاتىلىمىسىلا تەخسىر... — دېدى تۇرپانلىق تالىپ بىر ھازادىن كېيىن، ئاغزىغا يىغىلغان سېرىق سۇنى تەسلىكتە يۇتۇپ بىچارە ئاھاڭدا.

— نېمىشقا يوق گەپ تەخسىر؟ — دېدى خوتەنلىك تالىپ كۆزىنى يوغان ئېچىپ قەددىنى سەل رۇسلاپ ئولتۇرۇپ، — ئۆزىمىز خالىساق ۋە خۇدايىم بۇيرىسا، خەقنىڭ قازىنىدا ئوخشىغان پولو، بىزنىڭ قازانلىرىمىزدىمۇ ئوخشاۋېرىدۇ. پولو دېگەننى كۆلدۈرۈۋېتىمىز دېسىلە تەخسىر.

— ئەمما ئۇنىڭغا كېتىدىغان خىرىت... مەسىلەن ياغ، گۈرۈچ، سەۋزە... — دېدى تۇرپانلىق تالىپ ئۈمىدسىزلىنىپ، چۈنكى ئۇ خوتەنلىك تالىپنىڭ چۆنتىكىدە ھېچنېمە يوقلۇقىنى بىلەتتى. ئۆزىنىڭ بىر نەچچە تاللا يارمىقىغا بولسا ھېچنەرسە كەلمەيدۇ!

— ئەھە... تەخسىر، تېخى بالا ئىكەنلا-دە، بالا... — دېدى خوتەنلىك تالىپ بېشىنى چايقاپ كۈلۈمسىرەپ، — بازارغا چىقسىلا، ئۇنچە مارجاندەك گۈرۈچ، كاۋا چېچىكىدەك سېرىق، ياش سەۋزە، كۆزنىڭ يېشىدەك سۈزۈك قىچا يېغى...

— ئەمما لېكىن تەڭگىچۇ تەخسىر، تەڭگە... — دەپ ئالدىراپ سۆز قاتتى تۇرپانلىق تالىپ، خوتەنلىك تالىپنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ.

— تەڭگە؟ ھە... ئەلۋەتتە تەڭگە! خەق ھەرگىز مۆلدۈرلەپ قارىغانغا بەرمەيدۇ-دە، ئەلۋەتتە! تەڭگە بولسا... مەسىلەن... — خوتەنلىك تالىپ گېلىنى قىرىپ قويدى، — سىلىنىڭ بىساتلىرىدىكى يارماقلارغا سەۋزە ئېلىپ كىرسىلە، يېتىپ ئېشىپمۇ قالىدۇ. مېنىڭ رۇزىغارىمدىن، بىرەر باش پىياز چىقىپمۇ قالار... ئەھە گۈرۈچ بىلەن ياغقا كەلسەك... — خوتەنلىك تالىپ، باياتىن بېرى ھېچ ئۈنچىقماي، كۆزىنى يۇمۇپ، ئىغاڭلاپ ئولتۇرغان ئاقسۇلۇق ياش تالىپقا قاراپ قويدى. ئۇ تالىپ بايا داموللامدىن ئالغان ساۋىقىنى ئىچىدە يادلاپ ئولتۇراتتى، — مۇنۇ تەخسىر غالتىلەكتەك «غىررىدە» غىلدىرلاپ بېرىپ ئېلىپ كېلىدۇ-دە، مەسىلە ھەل! ئوتۇن مەسىلىسى بولسا، پەقىر مەدرىسىنىڭ تاھارەتكە سۇ ئىسسىتىدىغان ئۆيىدىن بىر باغ شاخ دېگەننى «غىپپىدە» قولتۇقلاپ كېلىمەن. شۇنىڭ بىلەن

ئىش تامام ۋەسسالام! ئالدىمىزدا پولو تەييار بولىدۇ-دە، بىز بولساق سولتاننىڭ ھوزۇرىنى كۆرىمىز... ئەھە... ئەلھەمدۇلىللا! — خوتەنلىك تالىپ، تۇرپانلىق تالىپقا ئاقسۇلۇق تالىپنى كۆرسىتىپ ئىما قىلىپ كۆزىنى قىسىپ قويدى.

ئاقسۇلۇق تالىپ — ئۆزىنىڭ ساۋىقىدىن باش كۆتەرمەيدىغان تولىمۇ ياۋاش مۆمىن بىر يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ ئائىلىسى سەل ھاللىق ئائىلە بولسا كېرەك، ئۇنىڭغا پات-پات پۇل-پىچەك كېلىپ تۇراتتى. خوتەنلىك تالىپ، ئۇنىڭغا تېخى تۈنۈگۈنلا ئائىلىسىدىن تەڭگە كەلگەنلىكىنى بىلىۋالغانىدى. تۇرپانلىق بىلەن ئاقسۇلۇق يىگىتنىڭ كۆڭلى يېقىن ئىدى. شۇڭا خوتەنلىك تالىپ، ئاقسۇلۇق توشقاننى، تۇرپانلىق قۇش بىلەن ئالماقچى بولۇۋاتاتتى. تۇرپانلىق تالىپ ئاخىرى ئاقسۇلۇق تالىپقا ئېغىز ئاچتى. شۇنىڭ بىلەن بۇلار مەدرىسكە كەلگەندىن بۇيان كىشىنىڭ دىمىقىنى غىدىقلايدىغان، پولوغا تەئەللۇق بىر مېزىلىك پۇراق بۇلار يېتىۋاتقاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم بۇ ھۇجرىدىن ئەتراپقا تارقىدى.

... ئاخىرى پولومۇ تەييار بولدى. خوتەنلىك تالىپنىڭ پولوغا كەلگەندە ئاجايىپ ھۈنىرى بارلىقى ئىسپاتلاندى. تاۋاققا ئۇسۇلغان پولو شام يورۇقىدا مەرۋايىتتەك تاۋلىنىپ، ياغسىز تاماق يەۋېرىپ، مەيدىسى ئاجىزلاپ كەتكەن تالىپلارنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يەيتتى. ئىشتەيلىرى تاقىلداپ، پولوغا ئۆزىنى ئېتىشقا تەييار تۇرغان تالىپلار بىردىنلا قوللىرىنى چايقاشنى ئېسىگە ئېلىشتى-دە، قوللىرىنى چالا-پۇلا نەم قىلىپلا مېزىلىك پۇرىقى گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ، ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان پولو ئۇسۇلغان تاۋاقنى چۆرىدەپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى. ھەممىسىنىڭ كۆزى تاۋاقتا ئىدى. پولو پەقەت بىرلا تاۋاق بولغاچقا ھەركىم كۆپرەك يەۋېلىشقا ئالدىرايتتى.

— قېنى... يا بىسمىللا... — خوتەنلىك تالىپ ياشتا چوڭراق بولغىنى ئۈچۈن بىرىنچى بولۇپ قولىنى ئۇزاتتى. شۇ چاغدا پەنجىرىنىڭ تەكچىسىدىكى شام تۇيۇقسىز «لاپپىدە» ئۆچۈپ قالدى. ئۆينى بىردىنلا زۇلمەت باستى.

— سە... سەل تەخسىر قىلسىلا تەخسىر... — دەپ ۋارقىرىدى تۇرپانلىق تالىپ دەررۇ قوللىرى بىلەن تاۋاقنىڭ يۈزىنى قاپلاپ، — ئاۋۋال شامنى يېقىپ كەلسىلە، يورۇقراق بولسۇن... ئاندىن... ھەممىمىز تەڭ... — ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى. خوتەنلىك تالىپنىڭ قاراڭغۇدىن پايدىلىنىپ ئارتۇق يەۋېلىشىدىن قورققانىدى.

— ئاپلا! ماۋۇ جىن ئالغۇر شامنى... مېنىڭ كۆزۈم تولا ياخشى كۆرەلمەيدۇ تەخسىر، چاچراپ قوپۇپ ئۆزلىرى يېقىۋەتسىلە تولا بەلەن بولاتتى... ھەئە... — دېدى خوتەنلىك تالىپ، قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن تۇرپانلىق تالىپ تەرەپكە قاراپ.

— مەن... سىلە... — تۇرپانلىق تالىپ ھەر قانچە قىلسىمۇ گۈرۈچ بىلەن مايغا پۇل چىقارغان ئاقسۇلۇق تالىپنى ئىشقا بۇيرۇشقا خىجىل بولدى. تۇرپانلىق تالىپ نېمە دېيىشىنى بىلمەي قالدى. شامنى ئۆزى بېرىپ ياقاي دېسە، تارشا گۈگۈتنى ئۇچاقتىكى چوققا تۇتۇپ، ئاندىن شامنى يورۇتۇپ بولغىچە، تاۋاقنىڭ قۇرۇغدىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

— ھەر ھالدا تەخسىر، قوللىرى خېلى ئەپلىك، — دېدى تۇرپانلىق تالىپ خوتەنلىك تالىپقا قاراپ يېلىنغاندەك.

— بابا ئېيتتىمغۇ سىلىگە، مېنىڭ كۆزۈم چاتاق دەپ... — تۇرپانلىق تالىپنىڭ قوللىرى تاۋاقتىكى قىزىق پولونىڭ تەپتىدىن كۆيۈۋاتقان بولسىمۇ، ئۇ قوللىرىنىڭ كۆيۈشىگە چىداپ، قولىنى تاۋاقنىڭ يۈزىدىن ئاجراتمايتتى. ھېچكىمنىڭ ئورنىدىن تۇرغۇسى كەلمىدى. ھەممىسىنىڭ قارنى چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاچقانىدى.

بىردىنلا خوتەنلىك تالىپنىڭ كۆڭلىگە بىر ئەقىل كەچتى.

— مۇنداق قىلايلى تەخسىر، ئەگەر ماقۇل

كەلسە، ئەھە ... سىلە ئاغزىلىرىدا «بىر، ئىككى، ئۈچ» دەپ ساناپلا ـ دە، بىز سىلىنىڭ ساناقلىرىغا ئەگىشىپ، شاپىلاقلىرىمىز بىلەن سىلىگە تەڭكەش قىلىمىز، سىلە بىر تەرەپتىن ئاغزىلىرىدا ساناق سانىغاچ، ئالدىرىماي، خاتىرجەم شامنى ياندۇرۇۋېرىلا، ئارىلىقتا سىلى ساناقنى توختاتمىغىچە بىزمۇ چاۋاكنى توختىتىپ قويمايمىز، سىلە ئورۇنلىرىغا كېلىپ جايلاشقاندىن كېيىن، ئاندىنىزە شامنىڭ يورۇقىدا ئەركىن ـ ئازادە، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرۇپ تائامغا تەڭباقىمىز، سىلە ئەندىشە قىلمىسىلىمۇ بولىدۇ ئەھە.

تۇرپانلىق تالىپ ئويلىنىپ قالدى، ئۇنىڭغا بۇ تەكلىپ ئورۇنلۇقتەك بىلىندى، راست ئەمەسمۇ؟ ئىككى قولىدا چاۋاك چېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن پولونى پۇتى بىلەن يەۋالامدۇ؟

— بۇ، بولىدىغان مەسلىھەتكەن، — دېدى تۇرپانلىق تالىپ، — مەن ساناقنى باشلايمەن، ئىككىلىرى تەڭلا چاۋاكنى ... لېكىن ئارىلىقتا توختاپ قالمىسۇن جۇمۇ تەخسىر ...

— ئەھە ...! يوغسۇ تەخسىر، لەۋزە دېگەن لەۋزىدە، ساقال چىقىپ قالغان چاغدا ... ھە ... قېنى ئىلتىپات قىلسىلا تەخسىر ...

— تۇرپانلىق تالىپ قولىنى تاۋاقتىن ئاجراتماي تۇرۇپ تىترەك ئاۋازدا ساناقنى باشلىدى.

بىر ... ئىككى ... ئۈچ ...

خوتەنلىك تالىپ بىلەن ئاقسۇلۇق تالىپ، ساناققا كەلتۈرۈپ چاۋاك چېلىشقا باشلىدى. تۇرپانلىق تالىپ ئۇلارنىڭ چاۋىكىغا بىر پەس قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى ـ دە، خاتىرجەم بولۇپ قولىنى ئاستا ـ ئاستا تاۋاقتىن ئاجراتتى ۋە تارشا كۆكۈتنى ئىزدەپ تىمىسقىلاپ پەنجىرە تەرەپكە ماڭدى.

— بىر ... ئىككى ... ئۈچ ...

خوتەنلىك تالىپ ئىككى شاپىلىقى چاۋاكتا بولسىمۇ، ئۇنىڭ خىيالى تاۋاقتىن ئۇرۇپ تۇرغان، ئۇنىڭغا زادى ئارام بەرمەيۋاتقان كىشىنى مەس قىلغۇدەك ئەشۇ مىزىلىك پۇراق بىلەن ئېلىشىشتا ئىدى. ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى بىر غۇلغۇلىچىلىقتا قالغانىدى. ئۇ ئۆزىنى بېسىشقا قانچە ئۇرۇنسىمۇ، نەپسىنى تاتلاپ، جېنىنى قىيناۋاتقان قانداقتۇر بىر نامەلۇم ۋەسۋەسىدىن ئۇ ھېچ قۇتۇلالمايۋاتاتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ يەنە ئازراق كېچىكسە شام يورۇپ كېتىدۇ ـ دە، پۇرسەتمۇ قولدىن كېتىدۇ. خوتەنلىك تالىپ يېنىغا قۇلاق سالدى، ئاقسۇلۇق تالىپ ھەممىنى ئۇنتۇپ چاۋاك بىلەن مەشغۇل ئىدى.

خوتەنلىك تالىپنىڭ نەپسى بارغانسېرى ئالدىراپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنى مالىمان قىلىۋاتقان ھېلىقى ۋەسۋەسە ئاخىرى غالىب كەلدى. «شام يورۇپ كەتكىچە بىر ـ ئىككى كاپام بولسىمۇ» دېگەن قارارغا كەلدى خوتەنلىك تالىپ ئاخىرى، لېكىن چاۋاكتىن توختاپ قالسا بولمايتتى، چاۋاكتىن توختىمىسا قول بىكار بولمايتتى. شۇ چاغدا خوتەنلىك تالىپ بىر ئەقىل تاپتى ـ دە، ئوڭ قولىنى توختىتىۋېلىپ، سول شاپىلىقى بىلەن ئۆزىنىڭ كەڭرى پېشانىسىگە شاپىلاقلىدى، ئۇ بوش ئۇرۇپ قالسا، ئاۋاز چىقماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، پېشانىسىنىڭ ئاغرىشىغا قارىماي كۈچ بىلەن شاپىلاقلاۋەردى ۋە قولىقىنى ئۇلارغا تىكتى، پېشانىسىگە تەگكەن شاپىلاقنىڭ ئاۋازى بىلەن چاۋاكنىڭ ئاۋازى ھېچ پەرق قىلمايدىكەن، شۇڭا ئۇلار ھېچنېمىنى سېزىشمىدى بولغاي، ئاقسۇلۇق تالىپ چاۋىكى بىلەن، تۇرپانلىق تالىپ ئۆزىنىڭ سانىقى بىلەن ئاۋارە ئىدى. خوتەنلىك تالىپ ئىشنىڭ چانىمىغانلىقىغا ئىشەندى ـ دە، پېشانىسىگە كۈچ بىلەن شاپىلاقلىغاچ ئولتۇرۇپ، چاۋاكتىن بىكار بولغان ئوڭ قولىنى لىگەندىكى پولوغا ئۇزاتتى ۋە مىزىلىك پولودىن لوقمىلاپ سوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى.

ۋاقىت ئۇزارغانسېرى تۇرپانلىق تالىپنىڭ سانىقى ئىتتىكلەپ ئاۋازى تىترىمەكتە ئىدى.

— بىر، ئىككى، ئۈچ ...

خوتەنلىك تالىپ «تۆگە تاپىنى» قىلىپ ئاغزىغا ئېتىۋاتقان لوقمىسىنى ھېچ تىۋۇش اچىقماستىن، لېكىن كۈچ بىلەن يالماپ، تېخىمۇ ئىتتىك يۇتماقتا...

تۇرپانلىق تالىپ مىلىك بىر بالادا شامنى ياندۇرۇپ بولۇپ، ئالدىراپ تىنەپ، تاۋاققا يېقىن كەلدى. ئۇنىڭ كۆزى بىردىنلا تاۋاقتىكى پولونىڭ ئاقسۇلۇق ئولتۇرغان تەرەپكە توغرا كەلگەن قىسمىنىڭ خېلىلا كولۇنۇپ، تاۋاقنىڭ تېگى كۆرۈنۈپ قالغانلىقىنى بايقىدى. ئەسلىدە، تۇرپانلىق تالىپ شامنى ياندۇرۇپ، ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ بولغىچە، خوتەنلىك تالىپ تاۋاقنى بىرلا چۆرۈپ، تاۋاقنىڭ كولانغان يېرىنى، ئاقسۇلۇق تالىپنىڭ ئالدىغا توغرىلاپ قويۇشقا ئۈلگۈرگەنىدى. پۈتۈن دىققىتى بىلەن شامنىڭ يېنىشىنى كۈتۈپ چاۋاك چېلىپ ئولتۇرغان ئاقسۇلۇق تالىپ بۇنى سەزمىگەنىدى.

ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى ئەمدىدىرەك ھېس قىلغان تۇرپانلىق تالىپ، ئىچ - ئىچىگە ئۇرۇپ قاتتىق بىر تىنىدى - دە، ئاقسۇلۇق تالىپقا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ لام - جىم دېيەلمىدى. ئاقسۇلۇق تالىپ دەسلىۋىدە بۇ كارامەتنى چۈشىنەلمەي ئاستا - ئاستا ئىشنىڭ تەكتىگە يەتكەندەك بولدى ۋە خوتەنلىك تالىپقا ھومىيىپ قارىدى. بۇ چاغدا خوتەنلىك تالىپ گويا ھېچنىمىدىن خەۋەرسىز ئولتۇرۇپ، كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمغىنىچە، چاۋاك چېلىپ ئولتۇرماقتا ئىدى...

بىزنىڭ ئىمام تەكىگە باش قويۇپ يېتىۋېرگەنلىكتىن كۆيۈۋۇشكەن جەينىكىنى تۈزلەپ، تەكىنى تىكلىدى ۋە ئۇنىڭغا يۆلەندى.

... بىزنىڭ ئىمامىنىڭ مەدرىسىنى پۈتتۈرۈشكە توغرا كەلمىدى. جەمئىيەتتە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئىسلاھات ۋە ئۇ ئېلىپ كەلگەن ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلى، مەدرىس تارقىتىۋېتىلدى. تالىپلارنىڭ ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ ئۆزىنىڭ ئەمگىكى بىلەن ھايات كەچۈرۈش كېرەك بولۇپ قالدى، بىزنىڭ كەلگۈسى ئىمامىنىڭ خەت - ساۋاتى بولغىنى ئۈچۈن، يۇرتىغا قايتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئەترەتنىڭ بوغالتىرلىقىغا كۆرسىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، يېزىنىڭ ئېغىر ۋە مۇشەققەتلىك ئىشىدىن قۇتۇلۇپ قالدى. ئارىلاپ - ئارىلاپ روزى قۇربان نامازلىرىدا ئانچە - مۇنچە ئەلنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، بولمىسا ئۆيدە نامىزىنى ئۆتەپ، ھېساب - كىتابىنى قىلىپ ياشاۋەردى. ئۇنىڭدىكى «داستىخان چوڭى» بولۇش ئارزۇسى تېخى ئۆچمىگەن بولسىمۇ، لېكىن كۈنسېرى ئۆزگىرىپ بېرىۋاتقان تۇرمۇش ئۇنىڭ ئەشۇ ئىستەكلىرىنى ئۇزۇلۇكسىز يوققا چىقارماقتا ئىدى. كېيىنكى كۈنلەردە يۈز بەرگەن جەمئىيەتتىكى مالىمانچىلىق ئاخىرى بۇ خىلۋەت ۋە نامرات يېزىغىمۇ يېتىپ كەلدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، نەچچە ۋاقىتتىن ئاچچىقىنى چىقىرالماي تۇرغان ئەزالار، بىر توپ ياش باللارنىڭ باشلامچىلىقىدا بىزنىڭ ئىمامنى قاپسىۋېلىپ ئۇنى ئەزالارنىڭ دارامىتىدىن يەۋالغان پۇلىنىڭ ھېسابىنى بېرىشكە قىستىدى. بۇنىڭ ھېسابىنى بېرىپ بولۇشقا كۆزى يەتمىگەن بىزنىڭ ئىمام، بىر كېچىسى ھېچكىمگە تۇيدۇرمايلا «يا رەببىم» دەپ، يېزىنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ مەنزىلى «تاغ ئارقىسى» ئىدى...

بىزنىڭ ئىمام تاغ ئارقىسىغا چىقىپ شۇنى كۆردىكى، ھەممىلا يەردە قازاننىڭ قۇلىقى تۆت ئىكەن، ئۆزىنىڭ ئىككى قولىغا تايانمىسا بۇ يەردىمۇ بىكارغا نان بېرىشمەيدىكەن.

«قانداق قىلاي؟» دەپ ئويلىدى يۇرت ئارىلاپ يۈرۈپ ھېچبىر يەرنىڭ تۈزۈك خۇلقىنى كۆرەلمەي، ئاخىرى بىزنىڭ شەھەرگە كېلىپ توختىغان ئىمام قايغۇغا چۆمۈپ، ئۆز يۇرتىغا يېنىپ كەتسە يەنە شۇ سورۇقچىلىققا قالىدۇ، تۆكلىرى تەتۈر يېنىپ تۇرغان ئاچچىقى يامان ئەزالار ئۇنى بۇرۇنقىدىن بەتتەررەك ئۇچۇغدىشى مۇمكىن. لېكىن بۇ يەردە بولسا بۇ يۇمشاق قوللار بىلەن كىشىنىڭ قولىدىن نان ئېلىپ يېگىلى بولمايدىكەن ...

بىزنىڭ ئىمامنىڭ كېلىپ چىقىشى خالىۋاپ ئىكەنلىكى كىتابخانغا مەلۇم بولسا كېرەك.

تاغ ئارقىسىدىكى كىشىلەر خوتەننىڭ گىلەمگە بەكمۇ ھېرىسمەن ئىكەن، مۇبادا ئۇ، ئەشۇ ئاتا كەسپىنى ئىشلىتەلىسە بىراقلا يىلتىز تارتىپ كۆكلەپ كېتىشىمۇ ئەجەب ئەمەس ئىدى. چۈنكى رەھمىتى ئاتىسى، ئۇنىڭ نېزىقغىنىغىمۇ قويماي، ئۇنىڭغا گىلەم توقۇشنى ئۆگەتكەنىدى. بىزنىڭ ئىمام ناھايىتى ئۇستا بولمىسىمۇ، يۇڭنىڭ ئارىسىغا چاندۇرماي ئانچە - مۇنچە كەندىر يىپلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ گىلەم - چاروزا توقۇشنى بىلەتتى. لېكىن ھازىر ئۇنىڭ نە يۇڭ ئالغىلى دەسمايىسى، نە توقۇش دەستىگاھى بولسۇن، ئۇنىڭ باش تىققۇدەك بىرەر كەپە - كۇلبىسى بولسىچۇ كاشكى!

«سەۋەبنىڭ ئالىمى» دېيىشىدۇ. «سەۋەب قىلساڭ سېۋەتتە سۇ توختايدۇ». ئۇ، ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئاخىرى بىر ئامالنى كۆڭلىدە جەزىم قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئاخىرقى تىيىنلىرىگىچە قېقىشتۇرۇپ ھەر خىل رەڭ - بوياقلاردىن سېتىۋالدى - دە، ئۆيمۇ - ئۆي ئارىلاپ يۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ كونا - يېڭى گىلەملىرىنى بوياپ بەردى. گىلىمى يوقلارنىڭ ئەرزان باھالىق يىپ ئەدىياللىرىغا ھەر خىل گىلەم نۇسخىسىنىڭ گۈللىرىنى بېسىپ بەردى. ئۇنىڭ قولىدىن ئۆتكەن كونا گىلەم، كونا پالاسلار يىپ - يېڭى تۈسكە كىردى، گىلەم سېتىۋېلىشقا قۇدرىتى يەتمەيدىغان كىشىلەر ئەدىياللىرىغا گىلەم نۇسخىلىرىنى باستۇرۇپ ئۆيلىرىنىڭ تۆرىگە تارتىۋالىدىغان بولۇشتى. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ بۇ ھۈنىرى ئوبدانلا ئېقىپ قالدى، ئۇ ئىشقا كۆپ دەس-

مايە كەتمەيتتى، ئۇ گىلىمغا يىگىنىدىن باشقا 4— 5 تەڭگە پۇل تېجىيەلەيدىغانمۇ بولدى، بېرىپ - بېرىپ كىشىلەر بىلەنمۇ تونۇشۇۋېلىپ، يات يەرنىڭ ئەلمى - تەلمىنىمۇ ئېلىپ قالدى. ئىش ئالغان ئۆيلەردە ئارىلاپ - ئارىلاپ خەتمە - قۇرئانمۇ قىلدى.

بىزنىڭ ئىمام ئولتۇرۇپ، قوپۇشتا چاكىنا ئەمەس، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان تەمكىن بىر ئادەم ئىدى. كىشىلەر بۇ كىشىنىڭ قولىدىكى ھۈنىرى ئۈچۈن بىر باردىكاللادىسا، ئۇ كىشىنىڭ ئېتىقادى مەھكەم، بىلىمى ئىرەن، تەربىيە كۆرگەن، ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىدىغان بىر كىشى ئىكەنلىكىگە چىن كۆڭۈللىرىدىن قايىل بولۇشتى. بۇنىڭ ھېسابىغا بىزنىڭ ئىمامىمىزمۇ يات يۇرتتا ئىززەت - ھۆرمىتى كۈنسايىن ئېشىپ باردى. بىزنىڭ ئىمام ئەشۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بىزنىڭ مەھەللىدىكى قاساپ ئايۇپ

ئاخۇن ئۇستا بىلەن تونۇشقان ۋە ئۈزۈلدۈرمەي بارىدى - كەلىدى قىلىشىپ كېلىۋاتقانىدى.

× × ×

قاتتىق جۇتتىن كېيىن، بىردىنلا يەر - جاھان ئىللىپ، يەر - زېمىن كۆكىرىپ كەتكەندەك، پەلەك گەردىشى ئوڭچە چۆگىلەشكە باشلىدى. كىشىنىڭ پىكرى ۋە ئېتىقادىنى بوغۇدىغان تونجۇقۇشتىن قۇتۇلغان مۇسۇلمانلارنىڭ ھالى كۈنى ئوڭلىنىپ، ئەركىن تىنىشتى. يېڭى سىياسەتنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن، بۇرۇن تاقالغان مەسچىدلەر ئېچىۋېتىلدى، كونىلىرى يېڭىلاندى، يوقلىرى يېڭىدىن بىنا بولدى. ھەممىلا يەردە دىن - دىيانەت يېڭىباشتىن گۈللەپ، كىشىلەر روھى ھۇزۇرلۇققا ئېرىشتى، ئۇلار ئەمدى ھېچ تەشۋىش ۋە ئەندىشىسىز ئۆزىنىڭ تائەت - ئىبادىتى بىلەن شۇغۇللىنالايتتى ......

مەسچىد ۋە مەسچىد ئەھلى بارغانسېرى كۆپەيمەكتە ئىدى، مانا شۇنداق كۈنلەردە، بىزنىڭ ئىمامدەك ئەھلى ئۆلىما كىشىلەرنى ھەممىلا يەردە دورىلىق ئۈچۈن ئىزدەيدىغان بولۇشتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىزنىڭ ئىمام قولىدىكى رەڭ - بوياقلارنى پاكىزلەپ يۇيۇۋېتىپ، قايسى بىر مەسچىدنىڭ مېھرابىنىڭ ئالدىدا نامازخانلارغا باش بولۇپ، ئۇزۇندىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتقان ئىمامەتچىلىكىنى تەنتەنە بىلەن باشلىۋەتتى. ئايۇپ ئاخۇن ئۇستا ئۆزىنىڭ ئۇ زات بىلەن بولغان بۇرادەرلىكىگە سۆيۈنۈپ، ئۇ كىشىنى شۇ يەردىن بىزنىڭ مەسچىدكە ئالدۇرۇپ كەلگەنىدى.

ئىمام بىز تەرەپكە كەلگەندىن كېيىن ئۆزى كۈتكەندىنمۇ ئارتۇغراق ئىززەت ۋە ھۆرمەتكە ئېرىشتى. ئىمامنى ھەر كۈنى دېگۈدەك بىكار قويۇشمايتتى. ئىمامنى ئۆيلىرىگە ئاپىرىشىپ دەرقەمدە ئولتۇرۇپ بىللە ناشتا قىلىپ، ئۇ زاتنىڭ سۆھبىتىگە ئورتاقلىشىش ۋە دۇئاسىغا ئىگە بولۇش ئارزۇسىدىكى كىشىلەر، ھەر كۈنى دېگۈدەك (ئىمام تەپسىرنى تۈگىتىپ قايتىپ چىققىچە) تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈشەتتى. گايىدا، بىر - بىرى بىلەن ئىمامنى تالىشىپمۇ قالاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە سودىسى روناق تېپىپ، گۈللەۋاتقانلارمۇ، ئىشلىرى ئاقماي چىڭىدىن قورۇپ قالغانلارمۇ، چىن كۆڭلىدىن ئاللانى سېغىنغان يېتىم - ئوغۇل، تۇل خوتۇنلارمۇ، ياكى ئۆيلىرىدە بىرەر خەتمە - سۈننەت، ھازا - مۇسىبەت بولغانلارمۇ ياكى ھەپتىدە بىر قېتىم روھ ئەرۋاھلارغا ئاتاپ ياغ پۇرىتىدىغانلارمۇ بار ئىدى.

ھەر كىم ئۆزىنىڭ تەلەپ ئېھتىياجىغا قاراپ ئىشلىرى روناق تاپقانلار كۆز تەگمەسلىك ئۈچۈن، بازىرى كاساتلىشىپ كەتكەنلەر سودىسىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ قېلىشى ئۈچۈن ئىمامنىڭ دۇئاسىغا مۇھتاج ئىدى.

ئۇلار ئىمامنى قۇزۇق چاقىرىشايتتى، ئاۋۋال تۈز - تائام، مانتا - پولو، قويماق پوشكال تارتا، ئەڭ ئاخىرىدا ئىمامنىڭ ئالدىغا رەخ - پەخ، قەنت - گېزەك بىلەن قوشۇپ، پۇل - پىچەك قوياتتى. ئىمامنى ئۇ كۈنى ئۆيىگە ئېلىپ بېرىش شەرىپىگە ئىگە بولالمىغانلار قاساپ بولسا، سويغان تۈنجى مالنىڭ ئارقا سانىنى، سامساپەز بولسا، قوينىڭ قۇيرۇقىنى توغرامچە قىلىپ، پىيىزىنى ئازىراق، دورا - دەرمەكنى تېتىپ سېلىپ ئايرىم قىيما بىلەن ياققان سامسىدىن 20— 30 نى داستىخانغا يۆگەپ، ئالدى بىلەن ئىمامنىڭ ئۆيىگە كىرگۈزۈپ بېرەتتى ...

بىزنىڭ ئىمام دەسلىپىدە كەملا چاقىرسا بېرىۋەردى، چۈنكى ئۆزىگە شۇنچە ئىخلاسمەنلىك قىلىۋاتقانلارنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇش كۇپۇرلۇق بولاتتى. لېكىن بېرىپ - بېرىپ بارىدىغان جايلىرىنى ئازايتىشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى بۇنداق چاقىرىشلار خۇدايىمنىڭ قۇتلۇق كۈنىسى بىر خىلدا، ئۆزگەرمەستىن داۋام قىلىۋېرەتتى. شۇڭا ئۇنىڭ مەيدىسى ئېغىرلىشىپ، ئىشتىھاسى تۇتۇلمىدىغان،

گېلىدىن ئىزا كۆڭۈللۈك ئۆتمەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ ئارقا - ئارقىدىن ۋە ئارتۇقچە يېيىلىۋاتقان پولو-پوشكالنىڭ كاساپىتى ئىدى. بۇنى سەل ئازايتماي بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭ بەدىنىگە ئەت قوشۇلۇپ، گەۋدىسى ئېغىرلىشىپ، دېمى سىقىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

قىسقىسى بۇ تېنىمسىز «ئولتۇرۇپ-قوپلار» ئۇنىڭغا سەل ئېغىر كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئەمدى بارىدىغان يېرىنى تاللىۋاراق بارىدىغان بولدى. ئۇلار مەسچىتتە سەپنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا ئولتۇرىدىغان بەزى كىشىلەر بولۇپ، بۇلارنىڭ تىلى ئۆتكۈر، تەبىئىتى نازۇك، ئۆزىگە ھەر قاچان كېرەك بولىدىغان پىكىرداش ئادەملەر ئىدى. ئۇ پەقەت شۇلارنىڭكىگىلا بارىدىغان، بەزى ئۆيلەرگە بولسا، كۆپتىن - كۆپ ئۆززە ئېيتىپ، مەسچىتنىڭ مەزىن ياكى مۆتىۋەللىسى بېرىپ كەلسىمۇ بولىدىغان خەتمە - سۈننەت، نىكاھ سورۇنلىرىغا ۋە ئۆرپ - ئادەت جۈملىسىگە كىرىدىغان چاي - چىللاقلارغا بارمايدىغان بولدى.

بۇنداق چايلارغا بارماسلىقتا يۇقىرىقىلاردىن باشقا مۇنداق بىر سەۋەبمۇ بار ئىدى؛ ئۇ بولسىمۇ، ئۆرپ - ئادەت جۈملىسىدىكى چاي-چىللاقتا يېگەن گۆشنىڭ گالىنىڭ ئازراق بىر يېرىگە تاقىشىدىغان «ئۇستىخىنى» بار ئىدى، بىزنىڭ ئىمامنىڭ نەزىرىدە «بار تاۋىقىم - يان تاۋىقىم» دېگەن سۆز ئىمامدەك ئادەملەرگە زادى توغرا كەلمەيتتى. ئۇ پەقەت ئاددىي ئادەملەرنىڭ ئىككارچىلىق ۋە قورساق توقلۇقىدىن تاپقان مەنىسىزلىكى ئىدى. يېگەن تۇزنىڭ جاۋابىنى دەپ كىشىلەرنى ياندۇرۇق چىللاقتا چىللىمىدەك، ئۇنىڭ نەدىكى ۋاقتى! ... ۋە ...

بىزنىڭ ئىمام خىيالىدىن ھارغاندەك قىلدى، ئۇ كۆزنىگە قاراپ بېقىش ئۈچۈن ھويلىغا چىقتى. ناماز ۋاقتىغا يەنە خېلى بار ئىكەن. ئۇ قويتوتىنىڭ ئىشكىنى ئاچتى، سېمىزلىكىدىن ئورنىدىن قوپالماس ھالغا كېلىپ قالغان ئىككى ئېرىك، ئورنىدا ياپىراپ يېتىپ كۆشىمەكتە ئىدى.

ئۇ قويلىرىنىڭ باشلىرىنى ۋە سېمىزلىكىدىن تاختىدەك تۈزلىنىپ كەتكەن دۈمبىسىنى زوق بىلەن سىلاپ، ئىككى تۇتام ئوت تاشلاپ بېرىپ قايتىپ چىقتى ۋە قوللىرىنى چايقىۋېتىپ، مېھمانخانىغا كىردى. ئۇ جايىغا كېلىپ زەدىۋال تارتىلغان تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى ۋە ياسىداقلىقىدىن تىپىقىسىز دىل شولاچىچىپ تۇرغان مېھمانخانىسىغا نەزەر سالدى.

ئۇ ھازىرقى تۇرمۇشى ئۈچۈن ئاللاغا كۆپتىن - كۆپ شۈكرى - سانا كەلتۈرەتتى. بىزنىڭ ئىمام ئۆزىنىڭ مۇشەققەتلىك بوياقچىلىقىنى ئالماقچان، مەڭگۈلۈككە تاشلىۋەتكەنىدى. ھازىر ئۇنىڭ ئۆيىدە ياغ بىلەن يەجمەن قاينايدۇ. قازانمۇ ماي، چۈمۈچمۇ ھەم، ئۇيياقتىن - بۇياقتىن كېلىۋاتقان داستىخاننىڭ كۆپلۈكىدىن، بەزىدە يېگىلى ئېغىز يوق، گۆشلەر كۆكىرىپ، پوشكال - قويماق قويلىرىغا بوغۇز بولىدىغان كۈنلىرىمۇ بولىدۇ.

بىزنىڭ ئىمام، مەھەللىمىزگە كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، تېگى بىلەن زېمىن - قورو سېتىۋالدى ۋە شۇ قوروغا چۈشلۇق ئۆي- بىسات ۋە روزىغار غەملىۋالدى.

ئۇ ئىلگىرى بېشىغا چوققىسى تېشىلىپ يۇلتۇز كۆرۈنۈپ قالغان كۆرەك تۇماق، ئۈچىسىغا كونىراپ، پەشلىرى تىتىلغان كۆتلەك چاپان، تىزى سۈزۈلگەن خادانى تامبال، پۇتىغا ئۇ يىلدىن- بۇ يىلغا ماي كۆرمىگىنى ئۈچۈن ھال ئېيتىۋاتقاندەك، يەردىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا چەكچىيىپ قالغان، ئىگىسىنىڭ كارى بولمىغاندىن كېيىن، ئىگىسىگە ماي تارتىپ ئاسمانغا بېقىپ قالغان كۆن ئۆتۈك كىيگەن بولسا، ئەمدىلىكتە يازلىقى مانپۇ گۈللۈك قەشقەر دوپپىسى، پاكچۇ كەمزۇل، ئاق يەكتەك، قىشلىقى بولسا يىپەك تون، سەرپىش تۇماق، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيىپ، بېلىگە شايى رومال باغلايدىغان بولدى.

دۆلەت دېگەننىڭ يۈزى ئاق، پەقىرلىكنىڭ يۈزى قارا ئىكەن. مۈكچىيىپ ئىشلەشتىن گەجگىسى چىقىپ، يۈزلىرى ئاپتاپتا قارىيىپ،

ئالقانلىرى تارىشىدەك قېتىپ، تارام-تارام يېرىلغان ئالقانلىرىنىڭ جىجاقلىرىغا كىملەمنىڭ بويىقى سىڭىپ كەتكەن بىزنىڭ ئىمام، ھازىر قەددى-قامىتىنى رۇسلاپ، پاقالانىدەك تولەپ، ھېسسىپتەك تىقىلىپ، خېلى رەڭ تۈزەپ قالدى. ئۇنىڭ ھازىرقى بۇ كۆرۈنۈشى ئىمام دېگەن ئاتاققا يېگىنچە مەنا بېرىپ تۇراتتى... مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى، ئەلنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان ھىممىتى ئىدى... «ئەجرىگە چۇشلۇق نەپ» دەيدۇ. بىزنىڭ ئىمام ئەلنىڭ ئۆزىگە قىلىۋاتقان بۇنداق خەيرىدارلىقىنى «ئەلۋەتتە شۇنداق بولۇشى كېرەك!» دەپ قارايتتى؛ چۈنكى ئارىمىزدا دىيانەت ئەۋج ئېلىپ، نۇرغۇن ئىللەتلەردىن خالىي بولۇۋاتىمىز. ياستۇقىنىڭ يېنىدىن پوتولكا، ئىشتىنىنىڭ لىپىزىدىن بەڭ ئايرىلمايدىغان، ساقىلىغا ھاراق تۆكۈلۈۋەرگەنلىكتىن كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ساقىلىنىڭ قارا رېڭى ئۆڭۈپ ئاققا ئايلانغان، بەڭنىڭ زەھىرىدىن چىرايى زەپىرەڭدەك سارغىيىپ، لەۋلىرى تۆمۈر رەڭگىدە كۆكىرىپ كەتكەن، ئەتىدىن كەچكىچە كۇلۇڭغا دوڭغىيىپ، روھى خۇنۇكلىشىپ، تېنى زەئىپلەشكەن كول بەڭگىلەر، ئوغرىلاشقا نەرسە تېپىلمىسا، ئۆزىنىڭ بېشىدىكى تۇمىقىنى تىقىپ قويۇپ ئوغرىلاپ قېچىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن ئوغرى - كۆتەمچىلەر، ئەرزىمىگەن كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن، مەيدىسىنى كېرىپ ھۆكۈرەپ چىقىدىغان تەلۋە نوچىلار، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بار سەنەمنىڭ ھەممىسىگە دەسسىگەن «ۋاي-ۋاي جېنىم ئالىمخان»لار خۇددى تەنلىرىدىن قانداقتۇر بىر خىل ھورموننى ئاجرىتىۋاتقاندەك، يۇۋاشلىشىپ، ناھايىتى ئىخلاسمەن نامازخانلاردىن بولۇپ قالدى.

بىزنىڭ ئىمام بۇلارنى ئەلۋەتتە مېنىڭ تۆھپەم دەپ قارايتتى. بەزى ئادەملەرمۇ، بۇنى ئىمامنىڭ خىزمىتىدىن، دەۋىتىدىن بولدى دەپ قارىشاتتى ۋە ئىمامنى بېشىغا ئېلىپ كۆتەرگۈدەك قىلاتتى...

شۇ چاغدا كىمنىڭدۇر ئاياغ تىۋىشى بىزنىڭ ئىمامنىڭ خىيالىنى ئۈزۈۋەتتى. ئۇ «لىككىدە» كۆتۈرۈلۈپ، سىرتقا قۇلىقىنى تىكتى. ئىشىكنىڭ تامكۆچمىكى يېنىك شىلدىرلىدى، ئارقىدىنلا بىرسىنىڭ بوغۇق ئاۋازدا:

— ئۆيدە كىشى بارمىكىن؟ — دەپ توۋلىغىنى ئاڭلاندى.

«كىم بولدى بۇ؟ يەنە شۇ ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ كەلگەنىنىڭ بىرەمىكىن؟» دەپ ئويلىدى ئىمام ۋە:

— كېلىڭلار-كېلىڭلار!... — دېگىنىچە ئورنىدىن تۇردى.

دالاندا سېمىزلىكىدىن بويىنى گەۋدىسىگە قوشۇلۇپ كەتكەن بىر كىشى كۆرۈندى.

— كېلىڭلار، كېلىڭلار... — ئىمام ئۇ كىشىنى مېھمانخانىسىغا تەكلىپ قىلدى.

سىرتتىن كىرىپ كېلىۋاتقان بۇ كىشىنىڭ كۆزلىرى ئادەتتىن تاشقىرى چوڭ، گۆشلۈك يۈزىنى تۈگەل ساقال قاپلىغان، قول-پۇتلىرى كالتىغىنا كەلگەن ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ياغلىشىپ كەتكەن كۆڭلىكىنى كۆتۈرۈۋالغان قورسىقى، خۇددى ئارتۇقچە بولۇپ كېتىپ، تەگلىمىدىن تېشىپ چىققان نان خېمىرىدەك، ئىشتان بېغىدىن ئارتىلىپ تۆۋەنگە سېلىنىپ تۇراتتى.

ئىككەيلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇ كىشى ئىمامنىڭ تەكلىپ قىلىشىنىمۇ كۈتمەستىنلا، يالاڭ پۇتىغا سېپىۋالغان كالىچىنى پەگاھدا سېلىۋېتىپ ئىنجىقلىغىنىچە ھاسىراپ، كاڭغا چىقتى. پاتىھەدىن كېيىن ئىككەيلەن قىسقىغىنە ۋە قۇرۇقلا تىنچلىق سوراشتى-دە، بىر-بىرىگە روبىرو قارىشىپ ئورۇن ئېلىشتى.

بىزنىڭ ئىمام، بۇ كىشىنى ھېچ ئەسلىيەلمىدى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ، بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ، بارمىقى بىلەن قوشۇمىلىرىنى تاتىلاپ ئويلىنىپ قالدى. بىزنىڭ ئىمام ھېلىغۇ بۇنداق ناتونۇش ئەزەلدىن ئالغۇ-بەرگە قىلىشىپ باقمىغان ئادەم ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۆزىنى 5—6 كۈندە بىر قېتىم مېھمان قىلىپ تۇرىدىغان خېلى يېقىن ھەمداستىخانلارنىمۇ ئۆيىدە

كۆرۈشنى ئانچە ياقتۇرمايتتى. شۇڭا بۇ ۋاقىتسىز كىرىپ كەلگەن ئادەمنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىش كېرەك ئىدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇدۇلىدىكى كىشىگە «نېمە دەيسەن» دېگەندەك قىلىپ، پېشانىسىنىڭ ئاستىدىن قارىدى.

—خوش، ئۆزلىرى ...

سېمىز ئادەم پەقەت مۇشۇ سۆزنىلا كۈتۈپ تۇرغاندەك ئالدىراپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى. بۇ كىشى مۇشۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ، ئۆز ئالدىغا شەخسىي سوپۇنچىلىق قىلىدىكەن. بىزنىڭ مەسچىتنىڭ دائىملىق نامازخانى ئىكەن، ئىمامنىڭ پەزىلەت كامالى ۋە ئۇنىڭ چوڭقۇر ئىلمىغا چىن كۆڭلىدىن قايىل ۋە ئىخلاسمەن ئىكەن...

بىزنىڭ ئىمام بۇنداق سۆزلەرنى كىشىلەردىن كۆپ ئاڭلايتتى. ئۇ مىيىغىدا كۈلۈمسىرەپ قويدى ۋە بۇ كىشىنىڭ كېلىشتىكى ئەسلى چىن مۇددىئاسىنى بىلىش ئۈچۈن، سىپايىلىق بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلىۋەتتى... ئىمامنىڭ بۇنداق قىلىشى، سوپۇنچى ئۇستامدا «ھەتتا ماختاشلارنىمۇ ئاڭلىغۇسى كەلمەيدىغان كەمتەر زات ئىكەن» دېگەن تۇيغۇنى پەيدا قىلدى. سوپۇنچى سەل خىجالەت بولۇپ قالدى. ئۇ كىرلىشىپ كەتكەن قولياغلىقىنى ئالدى. بىزنىڭ ئىمام ئۇنىڭ گەدىنىدىن، ئۇنىڭ ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان يوغلۇق مەيدىسىگە ئۈزلۈكسىز ئېقىپ چۈشۈۋاتقان كىر ئارىلاش تەرلىرىنى سۈرتۈشىنى، تەرىنى تۈرگىنىچە كۆزىتىپ ئولتۇردى. سوپۇنچى ئاخىرى ئەسلى مەقسەتكە كۆچتى:

—بازار قويۇپ بېرىلگەندىن بۇيان، ھەممىلا كىشى ئۆزىنىڭ ئاتا كەسپىنى يەنە تېپىۋالدى. مەنمۇ ئۆزەمنىڭ، بۇرۇنقى سوپۇنچىلىقىم بىلەن تىرىكچىلىك قىلاي دېۋىدىم. سوپۇنچىلىققا كەلگەندە، ئاتا-بوۋىمىزدىن تارتىپ خېلى داڭ چىقارغان سوپۇنچىلار ئىدۇق. ئەمما... سوپۇنچى قاتتىق بىرنى يۆتەلدى،—ئەمما بازارنىڭ ئىشى تازا كۆڭۈلدىكىدەك بولمايۋاتىدۇ... بۇنىڭ ۋەجى، ھۆكۈمەتنىڭ سوپۇنىنىڭ باھاسى پەس، مېنىڭ سوپۇنۇمنىڭ سەل ئۆرە بولۇۋاتقىنىدا...

— ئۇنداقتا،— دەپ سۆز قاتتى ئىمام ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ،— بازارنىڭ نەرقى-ناۋاسىغا قاراپ، سەل پەسەيتكۈلۈك ئەمەسمۇ-يا ئۇستام؟

بۇ سوپۇنچىنىڭ ئاللىقانداق «سوپۇن»لىرىدىن ھە دېمەيلا زېرىككەن ئىمام «ماڭا دەيدىغانغا تېپىپ كەلگەن گېپىڭ شۇمىتى-يا گادايى؟» دەپ غۇدىرايتتى ئىچىدە.

— ئۇغۇ شۇنداق تەخسىر،—دېدى سوپۇنچى، سۆپىدىكى گىلەمنىڭ گۈللىرىنى تىرنىقى بىلەن سىجاپ ئولتۇرۇپ،— مەن سوپۇنۇمنىڭ نەرقىنى چۈشۈرەي دېسەم ئۇنىڭغا كەتكەن دەسمايىنىمۇ تۆلىۋالالمايمەن، ئالتە بالا نان دەيدۇ دېسىلە.

ئىمام، سوپۇنچىنىڭ نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى زادىلا ئاڭقىرالمىدى. ئۇنىڭغا سوپۇنچى ھېلىلا «ئۆيۈڭدە، ئاشقان-تاشقان پوشكىلىڭدىن بەرگىن» دەۋېتىدىغاندەك تۇيۇلدى. شۇ ھامان ئۇنىڭ پېشانىسى تۈرۈلۈپ، كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى.

— خىزمەت؟ بۇرادەر ... سىلە دېمەكچى بولىلاكى ... — دېدى ئىمام ئەمدى سوپۇنچىغا تۇزۇت قىلمايلا، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

سوپۇنچى گويا نېمىدىندۇ قورۇنۇۋاتقاندەك جىم بولۇپ قالدى. ئۇ سېمىزلىكتىنمۇ ياكى ئەشۇ قورۇنۇشتىنمۇ، خۇددى يەل قويۇۋەتكەن كامېردەك پۇشۇلدايتتى. ئۇنىڭ بېشىدىن قۇيۇلۇۋاتقان تەرلەر، تارام-تارام سۇ بولۇپ ئاقاتتى. ئىمام ئۇنىڭغا چەكچەيگىنىچە جاۋاب كۈتۈپ، ئۈنچۈقماي ئولتۇرۇۋەردى، بىر ئاز سۈكۈتتىن كېيىن، سوپۇنچى تەسلىكتە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— پېقىرنى، سىلىنىڭ مۇبارەك ھوزۇرلىرىغا بىر تەڭقىسچىلىق ئېلىپ كەلدى تەخسىر. ئەمدى ... ئەمدى مەن قاتتىق مۇھتاجلىق ئىچىدە سىلىگە ... ئىلتىجا قىلىپ ...

ئىمامنىڭ كۆزلىرى تېخىمۇ يوغىناپ كەتتى، ئۇ شۇ كەمگىچە ئۆز ئالدىغا كەلگەنلەرنىڭ پەقەت «ئۆزلىرىنى ئەتە بامداتتىن يېنىپلا بىز

تەرەپكە قوتلۇق ئايالىرىنى بېسىپ، بىر
پېقىرلىرىنىڭ كۆڭلىنى بىر كۆتۈرۈپ قويالار-
مىكىن دەپ» دېگىنىلا ئاڭلاپ ئۆگەنگەنىدى.

هازىر سوپۇنچىنىڭ «بىر مۇھتاجلىق» دېگىنىنى
ئاڭلاپ ئۇنىڭ ئەرۋايى ئۈركۈپ، قۇلاقلىرى
غۇڭۇلداپ كەتتى، ئەمدى ئۇ سوپۇنچىنىڭ
ئىنچىكە ئۇچىيىدىكىنى بىلمەي يەنىلا بايىقى-
دەك تەكەللۇپ بىلەن ئولتۇرۇۋېرىشكە چىدى-
مايتتى. ئۇنىڭ ئىچىنى سىقىۋاتقان سارسىمە
ئۇنى بىردىنلا تەرلىتىۋەتتى.

— خوش، خىزمەت؟! — دېدى ئۇ تاقەتسىز-
لىنىپ، ئىچىدىكى ئەندىشىنى يوشۇرۇشنىمۇ
خالىماي تىترەك ئاۋازدا قوپاللىقىنە. شۇ تاپتا
پۇشۇلداپ ئولتۇرۇپ، ئاجايىپ ئەزمىلىكى بىلەن
ئۇنىڭ ئىچىنى «تىت - تىت» قىلىۋاتقان بۇ
خام گۆش سوپۇنچىغا ئىچ - ئىچىدىن ئۆچلۈكى
قوزغىلىۋاتاتتى.

— مەن دېمەكچىمەنكى ... ئاتام زاماندىن
بىز خەق، مىللىي سوپۇن ئىشلىتىپ ئۆگەنگەن،
هازىرقى ھۆكۈمەتنىڭ سوپۇنىنى نېمىلەردە
ياسايدۇ، ئۇنى خۇدايىم بىلىدۇ. بۇنداق سوپۇن
بىلەن كىيىم - كېچەك، بەدەنلىرىمىزنى يۇساق
ئەلۋەتتە ناپاك بولارمىز، بۇنى تولا خەق بىلىپ
بولالمايدۇ ... ئەمدى مەن دېمەكچى جاناب-
لىرى ئىلمىي- ھېكمەتتە تونۇلغان بىر زات،
جامائەت، ئەھلى- مەھەللە، ھەممە ئىشتا ئۆز-
لىرىنىڭ ئاغزىغا باقىدۇ ...

سوپۇنچىنىڭ مەيدىسى غىژىلداپ كەتتى. ئۇ
چىڭقىلىپ تۇرۇپ بىر يۆتەلدى - دە، قەيەر-
دىندۇر سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ تاڭلىيىغا كېلىپ
توختىغان بەلغەمنى كەينىگە ياندۇرۇپ «غۇرت-
تىدە» قىلىپ يۇتۇۋېتىپ، سەل ئارام تاپقاندەك
بولدى.

— شۇ قايسىكى ناماز سائىتىدە، يا بولمىسا
جامائەت يىغىلغان چاي - چىللاق مەرىكىدە،
ئىشقىلىپ ئوختاسىغا كېلىپ قالغان بىر پۇر-
سەتتە ئەشۇ مىللىي سوپۇننى ئىشلىتىش خاسى-
يىتىنى بىلمەيدىغان نادان خەققە، مۇشۇ ۋەجى-
دە بىر - ئىككى ئوۋۇز بىر نېمە دەۋەتكەن بول-
سىلىرى ... تولا ساۋابلىق بولار ئىدى ...
مېنىڭ سودامۇ ...

— ئەھە! — دەۋەتتى تاقىتى چىكىگە يەتكەن
ئىمام ئاچچىقى بىلەن، — ئۆزلىرى مېنى ماڭا
سوپۇنچىلىق قىلىشىپ بەر دېگىلى كەلدىلىمۇ
يا؟! — ئۇنىڭ قاشلىرى ھۆرپىيىپ، بۇرۇتلىرى
تىكلىشىپ كەتكەنىدى، — بۇرنىڭ گۆشى هارام،
تېرىسى هالال! نېمىشقا دېسىلە ئۇنىڭ تېرىسى
ئاشلىنىپ ئىشتىن ئۆتىدۇ. بۇنچىلىك ئىشنىڭ
تەگتىگە يېتەلمەيدىغان قانداق ئەر سىلە؟ ئەھە؟
مېنى تېخى ھۆكۈمەت بىلەن شەخسىنىڭ بازار-
دىكى «ئالدى - ساتتى» ئىشلىرىدىكى رىقابى-
تىگە ئارىلاشتۇرۇپ، كەشمىنى ئاسمان قىلاي
دەمسىلە؟ ئۇنداق دېگىچە مېنى شاخار قايىنتى-
دىغان قازىنىمغا ئوت قالاپ بەر دېسىلىيا!

ئىمامنىڭ لەۋلىرى تىترەپ، كۆپۈك قايناپ
كەتتى.

— باش چوڭ بولغان بىلەن قۇچقاچچىلىكمۇ
مېڭىلىرى يوقكەنيا سىلىنىڭ! تېخى ئىمام
بىلەن قانداق رابىتچىلىك قىلىشنى بىلمەيدى-
كەنلىيا سىلە! ئۇ قىزىشقىنىدىن ئورنىدىن
تۇرۇپ كەتتى- دە، مەيسە بىلەن پەگاغا چۈشۈپ،
بىر تەرەپتىن كالىچىنى ئىزدېگەچ، بىر تەرەپتىن،
بۇ يەرگە كەلگىنى ئۈچۈن ئاغزى بۇرنىغىچە
كېكىرىپ، كوزىدەك ئېسىلىپ - ئىششىپ ئولتۇ-
رۇپ قالغان سوپۇنچىغا ھۇمىيىپ قارىدى ...

* * *

بىزنىڭ ئىمام ئەتىسى نامازدىگەرگە چىقاي
دەپ سەللىسىنى ئوراۋاتقان چاغدا، مېھمانخا-
نىنىڭ ئىشىكىنى بىرسى چەكتى. ئىمام قۇلىقىنى
دىڭ قىلدى. بۇ چېكىش تۈنۈگۈنكىدەك بوش ۋە

ئىشەنچىسىز ئەمەس ئىدى. ئىمام ئالدىراپ بېرىپ ئىشىكنى ئاچتى. ئىشىكتە تولۇقتەك دوپ-

دوگىلەك بىر كىشى تۇراتتى. ئىمامنىڭ جان-پېنى چىقىپ كەتتى، ئىمام تېخى بىر نەرسە دېيىشكە ئۈلگۈرمەيلا، ھېلىقى كىشى ئىمامنىڭ تەكلىپ قىلىشىنىمۇ كۈتمەستىن ئۆيگە كىردى.

شۇ چاغدا ھويلىدىن تۇيۇقسىز ئاڭلانغان بىر ئاۋاز ئىمامنى دەرھال ئۆزىگە تارتتى، ئىمام ئالدىراپ بېرىپ، مېھمانخانىسىنىڭ ھويلىغا قاراشلىق دېرىزىسىدىن ھويلىغا قارىدى-دە، ئۇنچۇقماي تۇرۇپ قالدى ۋە ئاستا-ئاستا ئارقىسىغا ئۆرۈلدى. ئىمامنىڭ خۇشاللىقتىن غىلايغان كۆزلىرى ھېلىقى كىشىنىڭ ئۇياتسىز كۈلكىدىن قىسىلغان خۇشامەتلىك كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى، ئىمامنىڭ قاش-قاپاقلىرى سوزۇلۇپ، پۈتۈن چىرايىدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ھەتتا ئۇنىڭ بۇرۇتلىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ كۈلكە، تەبەسسۇم ماراپ ئۇنىڭ چىرايلىق ياساتقان ساقاللىرىمۇ كۈلۈۋاتقاندەك ئىدى...

... قىسقىغىنا سۆھبەتتىن كېيىن ئىككىيلەن بىر-بىرلىرىدىن رازى بولۇشۇپ، ئورۇنلىرىدىن قوزغالمىشتى، شۇ چاغدا ھويلىدىن كەلگەن ھېلىقى ئاۋاز تەسىرلىككىنە قىلىپ يەنە بىر ئاڭلاندى. بۇ ئاۋاز شۇنچىلىك جەزبىلىك ئىدىكى، ئۇ خۇددى ئودۇل بېرىپ ئىمامنىڭ يۈرىكىنى تىترەتكەندەك، ئىمامنىڭ يۈزلىرىگە ئىسسىق قان يۈگۈرۈشۈپ، چىرايى تېخىمۇ نۇرلىنىپ كەتتى.

ئۇلار مېھمانخانىدىن چىقىشتى. ئىمام تۈنۈگۈنكى قىلغىنىنىڭ ئەكسىچە بۈگۈن مېھماننى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ قويۇپ قايتىپ كىردى-دە، پېشايۋاننىڭ تۈۋرۈكىگە باغلاقلىق تۇرغان تازا توشقان قارا باش قوينىڭ قۇيرىقىنى ھەۋەس بىلەن سىلاپ، كۆڭلىدە نېمىلەرنىدۇ بوداپ، ئۆزىنىڭ ئىككى ئېرىكىنىڭ قاتارىغا قوشۇۋېتىپ، ئىشىكنى تاقاپ مەسچىتكە ئالدىراپ تەرەددۇت قىلدى.

بۇ چاغدا ئۆزىنىڭ بۇ قېتىمقى كېلىشىگە چۇشلۇق جاۋابتىن مەمنۇن بولۇپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن سېمىز سوپۇنچى، يالاڭ پۇتىغا سېپىۋالغان كونا كالىچىنى كۆڭۈللۈك شىپىلدىتىپ مەسچىتكە قاراپ كالتە-كالتە لېكىن، تېز-تېز چامداپ ئېغىناقلاپ كېتىپ باراتتى.

ئەجدادلار ۋەسىيەتلىرىدىن...

ئەي ئۇستاز، — دېدى شاگىرت سوئال بېرىپ:
— كىشىنى بىلىشنىڭ جەريانى نېمىدۇر؟
— ئەقەللىي جەريانى، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇستاز، — مەلۇم ۋاقىت قوشنىدارچىلىق قىلىش، بىرەر نۆۋەتلىك ئۇزۇن سەپەردە بىللە بولۇش، بىر جەريان ئىلىم-بېرىم، ئۆتنە-بېرىم قىلىشىپ كۆرۈش. بۇ ئۈچ جەريان كىشىلەرنىڭ خۇي-پەيلىنى بىلىشنىڭ ئادەتتىكى ئىجتىمائىي جەريانىدۇر.

توپلىغۇچى: نىزامىدىن ھۆسەيىن

كۆيچىمەن

مەجىت نىزامىدىن

كۆيچىمەن خۇشئاۋاز،
سائادەتلىك دەۋرىمىنىڭ.
جاراڭلايدۇ ناخشامدا،
يۈرەك سۆزى خەلقىمىنىڭ.

قورغۇچىمەن، كۆيچىمەن،
ناخشام مەردلەر قەلبىدە.
بىر سەپتىمەن ئەل بىلەن
مېھنەت، كۈرەش، غەلبىدە.

جان دوستلار

(ئۆسمۈرلەر ناخشىسى)

تۇرسۇن مۇھەممەد پەخىردىن

تەڭ دېمەتلىك دوستۇم بار،
باشقا - باشقا تىلىمىز.
بىر مەقسەتنى كۆزلەيدۇ
يۈرىكىمىز - دىلىمىز.

تىكەن كىرسە ئالىمىز،
يىڭنە قىلىپ كىرپىكنى.

قەدىرلەيمىز، ئاسرايمىز
چىن دوستلۇقنى بىرلىكنى.

دەيدۇ بىزنى ھەممەيلەن:
يۈرەكلىرى جۈپ - قوشماق.
ئورتاق غايە بىزلەرنى
قىلدى جان دوست - زەپ ئىناق.

كېچىرگەن

مۇتەللىپ جارۇللا

جىلۋە قىلدى ئاي نۇرى،
ئاي مەسىلىك يۈزۈڭدە.
قىيا باقسام بىلىندى،
مەيۈسلۈكىڭ كۆزۈڭدە.

كېچىكتى دەپ رەنجىمە،
ۋاپادارىم ئەي گۈزەل.
كېلىۋاتسام، يېتىپتۇ
يول ئۈستىدە بىر كېسەل.

يۆدەپ ئۇنى شۇ ھامان،
دوختۇرلارغا يەتكۈزدۈم.

قاناتلىنىپ قېشىڭغا،
يولنى داۋام ئەتكۈزدۈم.

بىلگىنىڭدە سەۋەبنى،
كېچىرەرسەن ئامرىقىم.
ئىشقىڭ يانار قەلبىمدە،
ساڭا مەنسۇپ بارلىقىم.

سەھنە ماتېرىياللىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى توغرىسىدا قىسقىچە بايان

جۇنەيد بەكرى

لوپنۇر — ئەسلى تارىختا مەشھۇر لوپنۇر كۆلىنىڭ ئىسمى بولۇپ، 1946- يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمگە ئاساسەن تەشكىل قىلىنغان خەلقچىل بىرلەشمە ھۆكۈمەت دەۋرىدە يەنى ئومۇمى خەلق سايلىمىدىن كېيىن ناھىيە ئىسمى قىلىپ قوللىنىلدى. شۇنىڭغىچە كۆنچى ناھىيىسى دەپ ئاتىلىپ كەلگەن بۇ ناھىيە 1946- يىلدىن باشلاپ لوپنۇر ناھىيىسى دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

لوپنۇر ناھىيىسى — مەشھۇر تەكلىماكان قۇملۇقىدىكى بىر گۆھەر. تارىم دەرياسى بۇ ناھىيىنى كېسىپ ئۆتىدۇ. 70 مىڭدىن ئارتۇق ئاھالە ياشايدىغان بۇ ۋادىنىڭ يېرى مۇنبەت بولۇپ، بۇ ۋادىدا پايانسىز يايلاقلار، ھېسابسىز ئىراقلىقلار، بىپايان قومۇچزارلىقلار، ياۋا ندىر، چىگە، چۇچۇكبۇيا قاتارلىق تەبىئىي بايلىقلار بار. بۇ بىپايان زېمىندا سان-ساناقسىز ئات، كالا، قوي، تۆگە ۋە خىلمۇ-خىل ياۋايى ھايۋاناتلار، ئۇچار قاناتلار ياشايدۇ.

ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ دەسلەپكى غەزىنىلىرى يارالغان بۇ دىيارنىڭ ۋە بۇ دىياردا ياشاپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىنى تەتقىق قىلىش نىيىتىدە، ئۆتكەن يىلى 9- ئايدا لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ دۆڭقوتان، مىرسالى يېزىلىرىدا بولدۇم. بۇ ماقالەمنى يېزىش جەريانىمدا بۇ يەردىكى پېشقەدەم مائارىپچىلاردىن ياسىن ئاسىم، غوپۇر ياقۇبى، مامۇت ئابدۇللا، ئەمەت ھىدايى قاتارلىق يولداشلار مېنى قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىدى. مەن بۇ يولداشلارغا چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

قەبىلە قورۇلمىلىرى

ئۇيغۇر مىللىتى تارىخىي ئۇزۇن قەدىمكى مىللەت بولۇپ، نۇرغۇن ئۇرۇق، قەبىلىلەر ۋە قەبىلىلەر ئىتتىپاقىدىن تەركىب تاپقان. ئەمما قەبىلە بولۇپ ياشىغان دەۋرلەرنىڭ تارىخى بەك ئۇزاق بولغاچقا، لوپنۇردىن باشقا جايدىن ئۇنداق قەبىلە قورۇلمىلىرىنىڭ ئىزلىرىنى تېپىش تەس. مۇنداق ئىزلار پەقەت لوپنۇردىلا تېپىلىدۇ.

لوپنۇر خەلقى ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن رىۋايەتلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، لوپنۇر خەلقى ئومۇمەن تۆت ئېتنىك تەركىپتىن قۇرۇلغان:

(1) قارا قوشۇنلار — بۇ ئەسلى قارا قۇرچىن دېگەن سۆزدىن كەلگەن. لوپنۇر كۆلىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدە قارا قۇرچىن دېگەن بىر شەھەر بولۇپ، بۇ شەھەر خاراب بولغاندىن كېيىن، بۇ يەردىكى خەلق تارىم دەرياسىنى بويلاپ كۆچۈپ لوپنۇرغا كېلىپ ماكانلىشىپ قالغان. شۇڭا، بۇلار قارا قوشۇنلار دەپ ئاتىلىپ قالغان، بۇ بىر رىۋايەت. يەنە بىر رىۋايەتتە؛ جەنۇبىي ھونلار غەربكە يۈرۈش قىلغان

چاغدا، هونلار بىلەن يەرلىك لوپنۇرلۇقلار بىرلىشىپ بىر قوشۇن تەشكىل قىلغان. قوشۇندىكىلەر، بېشىغا پۆپۈكلۈك قارا بۆك، ئۇچىسىغا قارا كىيىم كەيگەن. شۇنىڭ بىلەن بۇلار «قارا قوشۇن» دەپ ئاتالغان دېيىلىدۇ؛

(2) جۇداقلار - جۇتەرەپتىن يەنى چىڭخەي تەرەپتىن تىبەتتىكى جۇداققا (بۇددا بۇتلىرىنى تاۋاپ قىلىشقا) كېلىپ توختاپ قالغانلار؛

(3) يېبانلار - يان تەرەپتىن يەنى كىرورەندىن ۋە تورپان، قۇمۇل تەرەپتىن لوپنۇرغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغانلار.

(4) قالۇچىلار - يەنى قالماق (موڭغۇل) نەسلىدىن تارقالغانلار. بۇنىڭدىن باشقا لوپنۇرلۇقلار تەركىبىدە ئاز سانلىق قىرغىز نەسلىدىن بولغانلارمۇ بار. لوپنۇر خەلقى هازىر ئۆزلىرىنى مۇشۇ قەبىلە ئىسىملىرى بىلەن ئاتايدۇ. ئەمما بۇلار زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئالىلقاچان ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن.

ئىگىلىك ئادەتلىرى

لوپنۇردا دەريا ۋە كۆل كۆپ بولۇپ، 180 دىن ئارتۇق چوڭ-كىچىك كۆل بارلىقى مەلۇم. مەشھۇر دەريالاردىن تارىم، كۆنچى، چاياندىن ئىبارەت ئۈچ دەريا بار. تارىم دەرياسى ئېلىمىزدىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيا بويىچىمۇ ئەڭ ئۇزۇن ئىچكى دەريا بولۇپ هېسابلىنىدۇ. تارىم دەرياسى ئاساسەن پامىر، كۇئېنلۇن ۋە تەڭرىتاغلىرىدىن باشلىنىدىغان قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەن، يەكەن ۋە قاغىلىق دەريالىرىنىڭ قوشۇلۇشى ۋە يىغىندىسىدىن هاسىل بولۇپ، تارىم ئويمانلىقىنى كېسىپ ئۆتىدۇ.

تارىم دەرياسى غول دەريا بولۇپ، شايار ناهىيىسىدىن ئۆتكەندە، ئۇپقان دەرياسى، قېيىنقى دەرياسى، ئاچچىق دەرياسى، ئۆگەن دەرياسى ۋە چايان دەرياسى قاتارلىق تارماقلارغا بۆلۈنۈپ ئاقىدۇ. تېيىز كۆل دېگەن جايغا كەلگەندە، بۇلار بىرلىشىپ ئېقىپ لوپنۇر كۆلىگە قۇيۇلىدۇ. بۇ جەرياندا بىر مۇنچە كۆل، ئۆستەڭ، ئېقىنلارنى هاسىل قىلىدۇ. بۇ دەريا، ئېقىنلار ئۆز يولىنى تەبىئىي ۋە سۈنئىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆزگەرتىپ تۇرغاچقا، لوپنۇر خەلقى سۇ قوغلىشىپ، دائىم دېگۈدەك تۇراقلىق جاي ۋە تېرىلغۇ يەرلىرىنى تاشلاپ، چارۋىلىرىنى هەيدەپ كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان. يەنى دەريانىڭ سۈيى قايەرگە بارسا، بۇلارمۇ شۇ يەرگە كۆچۈپ بارغان. شۇنداق قىلىپ كۆچمەنچىلىك تۇرمۇشى بىلەن ياشاشقا ئادەتلەنگەن.

لوپنۇر خەلقىنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرى ئۆزىنىڭ تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، ئەۋلادلىرىغا: «ئاشلىق بىۋاپا، قوغۇن سۈيدۈك، بېلىق بولسا بارلىق (تەييار) ئاش، بوز تارىمنى ياقىلىغىلار» دەپ ۋەسىيەت قالدۇرغان. لوپنۇر خەلقى ئۆز ئەجدادلىرى قالدۇرغان مۇشۇ ۋەسىيەت بويىچە تارىم دەرياسىنى قوغلىشىپ، دەريا ۋە كۆللەردىن بېلىق تۇتۇپ يەپ هەم ئوۋچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كۆچۈرۈپ كەلگەن. دەريا بويلىرىدىكى كەڭ يايلاقلاردا چارۋا باققان، چارۋا ماللاردىن چىقىدىغان يۇڭ، تېرە قاتارلىقلاردىن ۋە لوپنۇر يايلاقلىرىدا ئۆسىدىغان ياۋا كەندىر ۋە چىگە قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ ئۇششاق توقۇمىچىلىق ئىشلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللانغان. ئۆزىگە كېرەكلىك بۇيۇملارنى ئۆزى بەرپا قىلغان.

كەڭ لوپنۇر جەمئىيىتىدە ئوۋچىلىق مۇهىم ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇ يەردە لوپنۇر خەلقىنىڭ گۆش بىلەن تەمىنلىنىش مەنبەسى بولغان بۇغا، مارال، ياۋا تۆگە، ياۋا ئات، ياۋا كالا، كېيىك، جەرەن، قۇلان، يورغا، ئارقار (كۆكمەت)، غاز، ئۆردەك، قىرغاۋۇل قاتارلىق خىلمۇخىل گۆشلۈك هايۋانلار بار. ئىسلام دىنى هالال دەپ كۆرسەتكەن بۇ هايۋان ۋە قۇشلارنى لوپنۇر خەلقى ئوۋ قىلىش (ئېتىش)، تورغا چۈشۈرۈش، تۇزاق قۇرۇشتەك تۈرلۈك چارىلار بىلەن قولغا كەلتۈرۈپ ئوزۇقلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا لوپنۇر جاڭگاللىقلىرىدا يەنە

ئېيىق، يىلپىز، يولۋاس، تۈلكە، مولۇن، چوشقا قاتارلىق يىرتقۇچ ھايۋانلارمۇ كۆپ.

لوپنۇر خەلقى ئىنتايىن ئەمگەكچان، باتۇر، چەبدەس ۋە مەرگەن كېلىدۇ. ئاياللارمۇ ئەرلەردىن قېلىشمايدۇ. سىرتتا بولىدىغان ئوۋچىلىق ئىشلىرىنى ئەرلەر قىلسا، ئېتىز - ئېرىق، چارۋا بېقىش، چارۋىلارنى سېغىش، تاماق ئېتىش، توقۇمىچىلىق ئىشلىرىنىڭ تولىسىنى ئاياللار قىلىدۇ. جاڭگالدىن ئوتۇن ئەكىلىش ئىشلىرىنىمۇ ئاياللار ئىشلەيدۇ.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، لوپنۇر خەلقى ئۇزۇن زامانلاردىن تارتىپ، ئۇلۇغ تارىم دەرياسىنى بويلاپ بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن ياشاپ كەلگەن.

يېمەك - ئىچمەك ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ يېمەك - ئىچمەك مەئىشەتلىرى ئىنتايىن مول بولۇپ، قەدىمكى ۋە ئىپتىدائىي تۇرمۇشقا ياتىدۇ. ئۇلار تولاراق ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى نەرسىلەرنى يەيدۇ. ئۇلار ئىسلامىيەت قائىدىسى بويىچە ھالال دەپ بىلگەن ماللارنى ئۆلتۈرۈپلا گۆشىنى پارچىلاپ شورپا قىلىپ يەيدۇ. گاھىدا گۆشنىڭ شورپىسى بۇغداي ياكى قوناق ئۇنى بىلەن ئۇماش قىلىپ ئىچىدۇ. مېھمان ئۇزۇتۇش، نەزىر - چىراق، توي - تۆكۈنلەردىمۇ مېھمانلارنى شۇ يوسۇندا ئۇزىتىدۇ ياكى سويغان مالنىڭ گۆشىنى خام پېتى پارچىلاپ، مېھمانلارغا خام تالاش قىلىپ بېرىدۇ ياكى گۆشنى پۇشۇرۇپ، ھەر بىر كىشىنىڭ ئالدىغا بىرەر پارچىدىن پۇشۇرۇلغان گۆش تارتىدۇ. ئالدىغا قويۇلغان بۇ نىسۋىنى شۇ يەردە يەپ كەتسىمۇ ياكى يېمەي ئۆيىگە ئېلىپ كەتسىمۇ ئىختىيار شۇ كىشىنىڭ ئۆزىدە بولىدۇ.

لوپنۇرلۇقلاردا قورۇغان تاماق ناھايىتى ئاز. ئۇلار ئاساسلىقى، كۆكتات ئۆستۈرمەيدۇ ۋە كۆكتات بىلەن سەي قورۇپ يېيىشنى ئادەت قىلمىغان. شۇنىڭدەك مېۋە - چېۋە، قوغۇن، تاۋۇز قاتارلىقلارنى بازارلاردا سېتىش ئادىتى يوق ئىدى، ھېلىمۇ چەت يېزا - كەنتلەردە مۇنداق ئادەت يوق. ھازىر لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ ناھىيە، يېزا بازارلىرىدا پەيدا بولغان باققال ۋە كۆكتات ساتقۇچىلار تولاراق باشقا ناھىيىلەردىن كەلگەن ئۇيغۇرلار ۋە ئازادلىقتىن كېيىن كېلىپ ماكانلىشىپ قالغان خەنزۇ، تۇڭگانلاردىن ئىبارەت. ھازىر لوپنۇرنىڭ يەرلىك خەلقلىرىمۇ باغۋەنچىلىك ۋە كۆكتاتچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى. چەت يېزا - كەنتلەردىكى لوپنۇرلۇقلارمۇ ئۆيلىرىنىڭ ئالدى - كەينىگە دەرەخ تىكىپ، مېۋىلىك باغ ۋە ئۈزۈم باراڭلىرىنى بەرپا قىلماقتا. مەسىلەن: لوپنۇرغا چەت ھېسابلانغان دۆڭقوتان، مىرسالى قاتارلىق يېزىلاردىكى ئاھالىلەرنىڭمۇ 90 پىرسەنتىنىڭ مېۋىلىك باغلىرى بار. بۇرۇنقى چاغلاردىكىدەك كورلا، كۇچا، شايارلاردىن مېۋە - چېۋە ئەكىلىپ قىممەت باھادا ساتىدىغان ۋە تېرە - يۇڭ، پالاز، ئاغامچا قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارغا ئالماشتۇرۇپ ھايانكەشلىك قىلىدىغان، شۇنىڭدەك لوپنۇر يېزىلىرىدا باغ ئۆستۈرۈشكە بولمايدۇ، دەيدىغان بىر تەرەپلىمە مۇتەئەسسىپلىك قاراشقا خاتىمە بېرىلگەن. بۇرۇنقى چاغلاردا لوپنۇرلۇقلاردا گۆش، تۇخۇم، سۈت، قايماق قاتارلىق ئوزۇقلۇق نىسبىتى يۇقىرى يېمەكلىكلەرنىمۇ بازارغا ئەپچىقىپ پۇلغا سېتىش ئادىتى يوق ئىدى. ئەمدىلىكتە بۇ نەرسىلەرمۇ بازاردا سېتىلماقتا.

لوپنۇر خەلقىنىڭ ئادەتتىكى ئوزۇقلۇقى گۆش (ئوۋ ھايۋانلىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە)، بېلىق، ئاشلىق، جىگدە قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. لوپنۇرلۇقلار گۆشنى سۇغا سېلىپ پۇشۇرۇپ ياكى كاۋاپ قىلىپ يېگەندەك بېلىقنىمۇ قۇرۇق سۇغا سېلىپ ئاجايىپ مىزىلىك پۇشۇرۇپ يەيدۇ. بېلىقنىڭ شورپىسىنى ئىچىدۇ. بېلىق شورپىسى قىممەتلىك ئوزۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ. لوپنۇر خەلقى بېلىق يېيىشكە ئىنتايىن ماھىر كېلىدۇ. ئۇلار بىر ياقتىن بېلىقنى يېسە، بىر چاۋغىيىدىن بېلىقنىڭ قىلتىرىقىنى ئوتتۇرلۇق چىقىرىپ

تۇرىدۇ. ئۇلار تولا ھاللاردا بېلىقنى ئوتقا قاخلاپ كاۋاپ قىلىپ يەيدۇ. بېلىق كاۋىپى ئەۋەتلا مەزىلىك بولىدۇ.

لوپنۇر ئاياللىرى بېلىق گۆشىدىن ھەر خىل تائاملارنى تەييارلايدۇ. قۇرۇتۇلغان خام بېلىق لوپنۇر خەلقىنىڭ زاپاس يېمەكلىكلىرىدىن بىرى. ياز كۈنلىرى بېلىقنىڭ ئىچى-قارنىنى ئېلىپ تاشلاپ، قۇرۇتۇپ سوقۇپ، ئۇنى قاغا جىگدىسى (ياۋا جىگدە) بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭدىن زاپاس تالقان ياسىۋالىدۇ ياكى ھەر خىل قۇشلار (غاز، ئۆدەك، توخۇ قاتارلىقلار) نىڭ توخۇمىنى يىغىپ ئۇنىڭ سېرىقىنى بېلىق مېيى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ئۇنىڭدىن بىر خىل ئېسىل يېمەكلىك ھازىرلاپ ئالىدۇ. دېمەك، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ يېمەك-ئىچمەك ئادىتىدە بېلىق مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭدىن قالسا تالقان يېيىش ئادىتىمۇ بار. قورۇلغان بۇغداينى ياغىچاق ياكى تۈگمەندە تارتىپ تالقان تەييارلىۋالىدۇ. بۇنىڭغا بىر ئاز بېلىق مېيى ياكى قوي يېغى ئارىلاشتۇرۇپ، جىگدە سېلىنسا، تېخىمۇ مەزىلىك بولىدۇ. بۇنىڭدىن سۇيۇقراق قىلىپ ئۇماچ ئەتكىلى بولىدۇ. بۇ ئوتلاپ ئىچىلىدۇ. ئۇنىڭدىن قويۇقراق قىلىپ زاڭ ئەتكىلى بولىدۇ. بۇ قوشۇق بىلەن يېيىلىدۇ. لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئادىتىدە بۇ ئېسىل تاماق بولۇپ يېقىن تۇغقانلار ۋە ئەزىز كۆرگەن مېھمانلار ئۈچۈن تەييارلىنىدۇ.

لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئادەتتىكى تائاملىرىدىن بىرى ئۇماش بولۇپ، ئادەتتە ئۇماش ئەتكەندە ئىچىلىدۇ. بەزى ئۆيلەردە ئەتىگەندە كۆمەچ نان يەيدۇ. ھەر ئۆيدە دېگۈدەك ئوچاقتا چوغ چۇشۇرۇپ كۆمەچ پۇشۇرۇپ، چاي ئىچىلىدۇ. كۆمەچ بولدۇرۇلغان ۋە پېتىر دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. ھاللىق كىشىلەر كۆمەچكە توغرالغان ياغنى ئارىلاشتۇرىدۇ ياكى بېلىق ۋە سۇ مېيىنى سۈرىدۇ ۋە ياكى كۆمەچنىڭ ئىچىگە قىيما قىلىنغان گۆش-ياغ سېلىپ پۇشۇرىدۇ. بۇ-گۆش كۆمەچ دەپ ئاتىلىپ بەكمۇ مەزىلىك بولىدۇ.

لوپنۇرلۇقلار ئادەتتە تونۇر نېنىمۇ يەيدۇ. بۇنى تولا ھاللاردا مېھمانلار ۋە ئەمەلدارلار ئۈچۈن ياقىدۇ. لوپنۇرلۇقلارنىڭ بۇ ئادىتىمۇ، ئۇلارنىڭ سۇ ۋە ئوت-چۆپ قوغلىشىپ ياشايدىغان كۆچمەن تۇرمۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، مۇقىم ئولتۇراقلىق تۇرمۇش بولمىغانلىقتىن مۇقىم تونۇرغا نان يېقىپ يەيدىغان ئادەتمۇ شەكىللەنمىگەن.

تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشىچە، تارىم ۋادىسىنى قوم بېسىپ كەتمەستىن بۇرۇن لوپنۇر خەلقى ئۇزۇن زامان مۇقىم ئولتۇراقلىشىپ ياشىغان، نۇرغۇن شەھەر، قەلئە، بازارلارنى بەرپا قىلغان. ئۇلار ئۆز زامانىسىدا يۇقىرى مەدەنىيەتلىك كىشىلەر بولۇپ، ھۈنەر-سەنئەت، توقۇمىچىلىق ئىشلىرىنىمۇ خېلىلا تەرەققىي قىلدۇرغان. ئۇلارنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرىمۇ خېلىلا تەرەققىي تاپقانىدى. ئۇلار ئاللاقاچانلا بۇغداي، گۇرۇچتەك زىرائەتلەرنى ئۆستۈرۈپ ۋە ئۇنى پىششىقلاپ ئىشلەپ ئۇن قىلىپ، ئۇنىڭدىن مېزىلىك نان، توقاچ، پىچىنىلەرنى پۇشۇرۇپ يېگەن. لوپنۇرنىڭ مېزىلىك نان توقاچلىرى دۇنياغا مەشھۇر ئىدى.

كۆنچى دەرياسى بويىدىكى بىر قەدىمىي قەۋرىستانلىقتىن تېپىلغان بىر جەسەت بىلەن بىللە كۆمۈلگەن سېپتە ئىشلەنگەن يۇڭ رەخت ۋە نان-توقاچلار بۇ پىكىرىمىزنىڭ توغرىلىقىنى جانلىق پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ.

لوپنۇر ئاياللىرى ھازىرمۇ نان-توقاچ يېقىشقا ئۇستا. ئۇلارنىڭ سۈت ۋە ياغ قويۇپ يۇغۇرۇلغان خېمىردىن ياسالغان نان-توقاچلىرى، تۇخۇمدەك چوگىلۇقتا ژۇۋۇلا ئۈزۈپ خۇددى پىيالىنىڭ ئارقىسىدەك ياققان توقاچلىرىنىڭ تەمى ئاجايىپ مىزىلىك بولۇپ، چايغا چىلانغان ھامان خۇددى پېچىنىدەك گۇۋژىدە ئېرىيدۇ. بۇنداق توقاچلار ئۆز ھەجىمىنىڭ كىچىكلىكى ۋە تەمىنىڭ مىزىلىكلىكى بىلەن باشقا يەرلەردىكىدىن پەرقلىنىدۇ. بۇنداق توقاچلار يىراق سەپەرگە چىققۇچىلارنىڭ زاپاس ئوزۇقى ھەم يىراق-يېقىندىكى ئۇرۇق-تۇغقانلىرى ۋە چەت شەھەرلەر-

دە ئوقۇۋاتقان، خىزمەت قىلىۋاتقان پەرزەنتلىرىگە خالتا قىلىپ ئەۋەتىش ئۈچۈنمۇ ئەپلىك.

لوپنۇر خەلقىنىڭ يېمەك - ئىچمەك جەھەتتىكى يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلار ياۋايى ئوت - چۆپلەردىنمۇ قوشۇمچە ئوزۇقلۇق سۈپىتىدە پايدىلىنىدۇ. مەسىلەن: دەريا ۋە كۆللەرنىڭ بويلىرىدا ئۆسىدىغان يىكەننىڭ يېڭى چىققان يىلتىزىنى كولاپ ئېلىپ يەيدۇ؛ يىكەننىڭ باش تەرىپىدىكى سېرىق رەڭلىك گۈلىنى توزۇپ كەتمەستىن بۇرۇن قېقىپ ئېلىپ، ئەگلەكتىن ئۆتكۈزۈپ بېلىق يېغى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ كاپ ئېتىپ يەيدۇ ياكى ئۇماش چېلىپ ئىچىدۇ. گاھىدا ئۇنى بېلىقنىڭ ئۈچەيى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قورۇپ يەيدۇ. بۇنىڭدا بىر قانچە بېلىقنىڭ ئىچىنى (قارنىنى) يېرىپ ئۈچەيىنى تازىلاپ ئۇنى يىكەننىڭ باش تەرىپىدىكى سېرىق رەڭلىك گۈلى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ بېلىق مېيى بىلەن قورۇيدۇ. بۇ ئاجايىپ مېزىلىك ۋە ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى بىر تاماق بولىدۇكى، بۇنى بېلىقنىڭ كۆپتۈرگىسىنىڭ ئىچىگە تىقىپ ساقلاپ قويۇپ يەيدۇ ۋە ئەزىز كۆرگەن مېھمانلىرىغا قويىدۇ.

لوپنۇرلۇقلار ياۋا كەندىرنىڭ يىلتىزىنىمۇ قاينىتىپ، ئۇنىڭدىن تاماق ئورنىدا پايدىلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ئۇششاق باللار يېڭىدىن ئۆسۈپ چىققان چىڭگىلىكنى «ئاق مىشاق» دەپ يەيدۇ. ياز ۋە كۈز كۈنلىرى چىڭگىلىكنىڭ چوكىسىنى يەيدۇ، شۇنىڭدەك جاڭگالدا ئۆسىدىغان ئاق تىكەن، قوڭالچاق، قاراقات، شالدۇرغۇچ ۋە بۆلدۈرگەنلەرنىڭ مېۋە، ئۇرۇقلىرىنىمۇ يەيدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا لوپنۇر خەلقىنىڭ يېمەك - ئىچمىكى ئىنتايىن مول. ئۇلار دەريا ۋە كۆللەرنىڭ بويلىرىدا، ياخشى ۋە ساپ ھاۋالىق جايلاردا، ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى تائاملارنى يەپ ياشىغانلىقلىرى ئۈچۈن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدۇ. ھازىرمۇ لوپنۇرنىڭ يېزىلىرىدا يۈز ياشتىن ئارتۇق ئۆمۈر كۆرگەن كىشىلەرنى ھەممىلا جايدا ئۇچرىتىش مۇمكىن.

مېھماندارچىلىق ئادىتى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىمۇ باشقا جايدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىغا ئوخشاش مېھماندوست كېلىدۇ. مەيلى تونۇش ياكى ناتونۇش كىشى بولسۇن ئىشىك ئالدىغا كەلگەن مېھماننىڭ ئات - ئۇلىغىنى قولىدىن ئېلىپ، مېھماننى ئۆيگە باشلايدۇ، مېھمان قىلىپ كۈتىدۇ، قوندۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن قاچان كېتىدىغانلىقىنى سوراش ئەيىب ھېسابلىنىدۇ. ساھىپخان بولغان كىشى كەلگەن مېھماننى قوندۇرغانلىقى ۋە ئوزۇقلاندۇرغانلىقى ئۈچۈن ھېچانداق ھەق تەلەپ قىلمايدۇ. ياخشى كۆرگەن مېھماننى ئالاھىدە قوي سويۇپ كۈتۈۋالىدۇ. ئادەتتە قوينىڭ گۆشىنى پىشۇرۇپ مېھمانلارغا تارتىدۇ. ھۆرمەتلىگۈدەك بولغان باش مېھمانغا قوينىڭ دۈمبىسىنى تارتىدۇ. (قوينىڭ قۇيرۇقى بىلەن ئىككى ئارقا سېنىنى پۇشۇرۇپ ئالدىغا قويىدۇ) مېھمان بۇنىڭغا ئېغىز تەككەندىن كېيىن ساھىپخانغا قايتۇرىدۇ. ساھىپخان بۇنى بۇزماستىن، مېھمان ئۇزۇغاندا شۇ مېھماننىڭ خورجۇنىغا سېلىپ قويىدۇ. مېھمان خالىسا ئېلىپ كېتىدۇ. ئەگەر مېھمان ئېلىپ كېتىشنى رەت قىلسا، ساھىپخان ئۆزى بىر تەرەپ قىلىدۇ. قالغان مېھمانلارغا گۆشنىڭ قالغان بۆلەكلىرىنى قويىدۇ. بۇلارمۇ گۆشنى خالىسا يەيدۇ، خالىسا زەللە قىلىپ ئېلىپ كېتىدۇ. بۇ گۆشنىڭ شورپىسىغا ئۇماش چېلىپ ياكى سۇيۇقئاش ئېتىپ مېھمانلارغا قويۇلىدۇ.

كىيىم - كېچەك ئادەتلىرى

لوپنۇردا ئادەتتە ئەرلەر ئالدى ئوچۇق ئۇزۇن كۆڭلەك، ياقىسىز پەرىجە چاپان كىيىدۇ. ئاياللار بۆرەكچە ياقىلىق، چېكى بار ئۇزۇن چاپان كىيىدۇ. چاپاننىڭ يەڭ، پەشلىرىگە جىيەك تۇتىدۇ. ئالدى تەرىپىگە كۆپلەپ قوڭغىراق تۈگمە، ئاق سەدەپ، مونچاق، تەڭگە - يارچەن ۋە ئۈنچە - مارجان قاتارلىقلارنى قادىۋالىدۇ. ئەرلەر بېشىغا تولاراق تۈلكە، كۆكمەت، قوي ۋە پاخلان تېرىلىرىدىن ئىشلەنگەن تۇماق ياكى قولاقچا كىيىدۇ.

قىرلاردا ياشايدىغانلار ئاشلانغان قوي تېرىسىدىن تاشقى ئۆلۈك تۇماق تىكىپ كىيىدۇ. چارۋىچىلار كىگىز قالپاق كىيىدۇ. كىگىز قالپاق ئىككى خىل بولىدۇ. بىرى، تۆپىسى ئۇچلۇق، ئاستى كەڭ، خۇددى رادىئو كارنىيىنىڭ بېشىغا ياكى شىلەپىگە ئوخشاپراق كېتىدۇ. بۇنى ئۆزلىرى يۇڭدىن بېسىپ چىقىرىدۇ؛ يەنە بىر خىلى، ئالدى- ئارقا ئىككى بۇرجىكىدە چېكى بولۇپ، قۇببىسى پۆپۈكلۈك بولىدۇ. بۇنىڭ ئىچى كىگىزدىن، تېشى ئۆزلىرى توقىغان يۇڭ رەختتىن تەييارلىنىدۇ.

لوپنۇرلۇقلارنىڭ ھازىرغىچە داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان كىگىز قالپاق كىيىش ئادىتى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە.

ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللارنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشىچە، 1981 – يىلى لوپنۇر ناھىيىسىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقتىن بىر قەبرە قېزىپ تەكشۈرۈلگەن. بۇ قەبرىگە قاڭشالىق، چوڭ كۆزلۈك بىر قىزنىڭ جەسىتى قويۇلغان بولۇپ، جەسەت چوڭ بىر پالاسقا ئورالغان، قىزنىڭ بېشىغا كىگىز قالپاق كەيگۈزۈلگەن، باش تەرىپىگە بوغداي، چاكاندا سېلىنغان بىر سېۋەت قويۇلغان. بۇ قەبرىگە 6412 يىل بولغان دەپ يەكۈن چىقىرىلغان ①. قەدىمكى دەۋرلەردە ئومۇمەن تۈرك تىلدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەر جۈملىدىن ئۇيغۇرلاردا كىگىز قالپاق كىيىدىغان ئورتاق ئادەت بار ئىدى.

11 – ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقىرى ئۆزىنىڭ جاھانشۇمۇل نادىر ئەسىرى «تۈركى تىللار دىۋانى» دا زۇلقەرنەيىن (ئەرەبلەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن، رۇسلار ئالېكساندىر ماكىدونىسكى دەپ ئاتايدۇ) ئۇيغۇر ئېلىگە يېقىنلاشقاندا، تۈرك خاقانى ئۇنىڭغا قارشى تۆت مىڭ ئادەم ئەۋەتكەن. ئۇلارنىڭ قالپاقلىرىنىڭ قاناتلىرى لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىكەن. ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئاتىدىكەن. زۇلقەرنەيىن بۇلارغا ھەيران قاپتۇ ۋە «بۇلار خۇز خۇزەند — باشقىلارغا مۇھتاج بولماي ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار ئىكەن. بۇلارنىڭ قولىدىن ئوۋ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، قاچان خالىسا، شۇ چاغدا ئېتىپ يېيەلەيدۇ» دەپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ ئەل «خۇز خۇرەند دەپ ئاتىلىپتۇ» دېيىدۇ ۋە «خۇز خورەند» دېگەن سۆزنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇش ئۆزگىرىش قانۇنىيىتى بويىچە «ئۇيغۇر» سۆزىگە ئۆزگەرگەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ ②. بۇ يەردە كۆرسىتىلگەن لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ قاناتلىق قالپاقلىرى يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك قىدىرىپ تەكشۈرۈشلەردىمۇ نۇرغۇن جايلاردىن تېپىلدى. بۇ ھەقتە جانلىق پاكىتلار تولۇپ يېتىپتۇ. ئالايلۇق؛ تەكلىماكان قۇملۇقىدىكى چەرچەن، كىرورەن قاتارلىق جايلاردىن كىگىز قالپاق كەيگەن جەسەتلەرنىڭ چىققانلىقى، كونەس دەرياسى بويىدىنمۇ ئۈچى ئەگمە كىگىز قالپاق كەيگۈزۈلگەن ھەيكەلنىڭ چىقىشى ۋە تۇرپاندىكى بېزەكلىك مىڭ ئۆيدىكى تام سۈرەتلىرىدە تۆگە يېتىلەپ ماڭغان ئادەمنىڭ بېشىدىمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشايدىغان كىگىز قالپاقنىڭ بارلىقى، بولۇپمۇ لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ تا ھازىرغىچە كىگىز قالپاق كىيىدىغان بۇ ئەنئەنىۋى ئادىتىنى ساقلاپ كەلگەنلىكى — مانا بۇلار بۇ پىكرىمىزنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

لوپنۇر ئاياللىرى قىشلىقى ئەرلەرگە ئوخشاش قۇلاقچا ياكى گىرۋىكى 6 – 7 سانتىمېتىر كېلىدىغان قاسقان تۇماق كىيىدۇ. بۇ، قاما، سۆلەيسۈن، مولۇن، تۈلكە ۋە پاقلان تېرىلىرىدىن

① غېنى سايىم – «قەدىمكى دەۋردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي ئىزلىرى توغرىسىدا»، «بوستان» ژۇرنىلى، 1986– يىل 2–سان، 13–بەت.

② «تۈركى يىللار دىۋانى» 1 – توم، 152 – بەت

تىكىلىدۇ. ياشانغان ئاياللار ئىچەك ئارتىدۇ. ياش چوكانلار ۋە قىزلار ياغلىق چېگىدۇ. قىزلار چېچىنى 40 – 41 تال قىلىپ ئۆرۈۋالىدۇ ۋە زەنجىر بىلەن چېتىپ، چاتماچاچ قىلىۋالىدۇ. ماڭلاي چاچ قويىدۇ. ئېگىكىگە «چانچىق» چاچ قويىدۇ. ھالىقراقلىرى مەيلى ئايال، مەيلى قىز بولسۇن چاچ باغ، گۆيەك باغلايدۇ. بۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى چاچنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. باشتىن ئاياق كۆمۈچ قوڭغىراق، ئۈنچە-مارجان بېكىتىۋالىدۇ. بۇنىڭ ئۇچىدا ساڭگىلاپ تۇرىدىغان پۆپىكى بولىدۇ.

لوپنۇرلۇقلاردا قىش كۈنلىرى ئەر-ئايال جۇۋا كىيىشكە ئادەتلەنگەن. ئەرلەر قوي تېرىسىدىن ئۆرىمە ياقىلىق ئۇزۇن ئۆك جۇۋا كىيىدۇ. بەزىلىرى تېرە شالۋۇر كىيىدۇ. ھاللىقراق كىشىلەر تاشلاپ جۇۋا كىيىدۇ. ئاياللار بولسا، پاقلان تېرىسى (كۆپە) دىن جۇۋا قىلدۇرۇپ كىيىدۇ. بايلار ۋە ئەمەلدارلار بۆرە ۋە تۈلكە تېرىلىرىدىن تاشلىق جۇۋا كىيىدۇ.

ئەرلەر بەلباغ باغلاش ۋە شارپا ئوراشقا ئادەتلەنگەن، بۇلارنىمۇ تۆگە ياكى قوي يۇڭىدىن ئۆزلىرى توقۇپ چىقىرىدۇ.

لوپنۇر خەلقى توقۇش تېخنىكىسىغا ماھىر، ئۇلار يۇڭدىن، كەندىر-توقىمىدىن (كەندىر-چېگىدىن ئىشلەنگەن مەشۇتتىن) ئېسىل رەختلەرنى، يۇڭ چەكمەنلەرنى توقۇپ كىيىدۇ. بۇلار ئىنتايىن سىپتا ۋە زىچ توقۇلىدۇ. شۇنىڭدەك خىلمۇ-خىل رەڭدار، يوللۇق ۋە گۈللۈك پالاز، يوپۇق، كاشا، يۆگەمچى، تاغا، خۇرجۇن، تورا قاتارلىقلارنى توقۇيدۇ. لوپنۇر خەلقى توقىغان يۇڭ رەختلەر، سارجىدىن قېلىشمايدۇ. بۇلار كۆپتىن بۇيان لوپنۇرنىڭ چەت جايلارغا چىقىرىدىغان تاۋارلىرى بولۇپ قالغان.

لوپنۇر خەلقىنىڭ كىگىزچىلىك ھۈنىرىمۇ خېلى قەدىمىلىققا ئىگە. ئۇلار يۇڭدىن ھەر خىل تەڭلىمات ۋە كىگىزلارنى ئېتىپلا قالماي، بەلكى قالپاق، پىيما، پايپاق قاتارلىقلارنىمۇ قۇيۇپ چىقىرىدۇ. ھەتتا يۇڭدىن تون چاپانمۇ توقۇيالايدۇ. «كېپىنەك تون» دەپ ئاتىلىدىغان مۇنداق چاپانىڭ يەڭ، پەش، قول ۋە ياقىلىرى بىر تۇتاش بېسىپ چىقىرىلىدۇ. بۇنداق چاپان بەك ئىسسىق ۋە يەڭگىل بولىدۇ. ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرىدىكى:

«كەيدىم كېپىنەك تونىنى،
گۈلخانىدا ياتارمەن دەپ.
ئالدىم يا بىلەن ئوقىنى،
دۈشمەننى ئاتارمەن دەپ».

دېگەندىكى كېپىنەك تون ئەنە شۇنىڭدىن قارىتىلغان.

ئاياغ كىيىمگە كەلسەك، ئەر-ئاياللار ئوخشاشلا قونچۇلۇق ئۆتۈك كىيىشكە ئادەتلەنگەن. ياشانغان تەقۋادار كىشىلەر مەسە ياكى كالاچ كىيىدۇ. كادىرلار ۋە ياشلار ئادەتتە، شىبلىت كىيىدۇ. قىرلاردىكى چارۋىچىلار ۋە تېرىلغۇ ئىشلىرى بىلەن ھەپىلىشىدىغانلار چورۇق كىيىدۇ. چورۇق كالىنىڭ ئاشلانمىغان خام شىرىسىدىن، تولا ھاللاردا كالىنىڭ باش ۋە پاقالچەك تېرىلىرىدىن تەييارلىنىدۇ. بۇنى تىكىش ھاجەتسىز. پەقەت پۇتقا ئۆلچەپ كېسىپلا چۆرىسىدىن يىپ، شوينا ياكى تاسما بىلەن بوغۇپ ئالسىلا بولىدۇ. چورۇق ئىنتايىن چىداملىق ۋە ئەپچىل بولۇپ، قۇرۇتۇپ قويماي، پات-پات سۇغا چىلاپ تۇرسىلا بولىدۇ. قەدىمقىلارنىڭ «ئۆتكەن كۈنۈڭنى ئۇنۇتما، شىرە چورۇقۇڭنى قۇرۇتما» دېگىنى ئەنە شۇنىڭدىن كەلگەن.

ئۆي-ئىمارەت قۇرۇش ئادەتلىرى

ئادەتتە مۇقىم بىر يەردە ئولتۇراقلاشماستىن تارقاق ئورۇنلىشىپ، كۆچمەنچىلىك تۇرمۇشتا ياشاپ كەلگەن لوپنۇر خەلقى ئۆتمۈشتە گىرەم، ساتما ۋە قومۇچ ئۆيدىن ئىبارەت ئىپتىدائىي ئۆيلەردە ئولتۇرۇپ كەلگەن. تۈز يەر ياكى بىرەر دۆڭ-تۆپىلىكنى تىك ۋە تۆت چاسا قىلىپ كولاپ، ئۈستىنى شاخ-شامبۇ بىلەن يېپىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە لاي سېلىپ ياسىغان ئۆي «گىرەم ئۆي» دېيىلىدۇ. يەرنى تۈزلەپ، تۆت بۇرجىكىگە ياغاچتىن تۈۋرۈك قاداپ، قۇرشاق باغلاپ ئۇنىڭغا قومۇچ يۆلەپ قوشام قىلىپ، ئۈستىگە ياغاچ سېلىپ، قومۇچ بىلەن ياكى شاخ

بىلەن يېپىلغان ئۆي «قۇمۇچ ساتما» دېيىلىدۇ. قۇمۇچ يوق جايلاردا، توغراقنىڭ قىرچىنلىرى ۋە شاخ - شۇمبىلىرى بىلەن قوشام قىلىپ ئۆي ياسايدۇ. بۇ - «شاخ ساتما» دېيىلىدۇ. تۆت ئەتراپىغا قۇمۇچ ياكى ئۇششاق ياغاچلارنى يۆلەپ تام قىلىپ، ئىچى ۋە تېشىنى كاكىل لاي بىلەن سۇۋىغان ئۆي «چاپلىما ئۆي» دېيىلىدۇ. بۇنداق ئۆيلەرنىڭ ئۈستىنىمۇ لاي بىلەن سۇۋىلىدۇ، يامغۇر ئۆتمەيدۇ. سەييـاھ بۇگمان 1931 - يىلى تارىم ئويمانلىقىنى تەكشۈرگەندە، ھۇلىغا قۇمۇچ ۋە يۇلغۇن بېسىپ، ئىچى تېشىنى كاكىل لاي بىلەن سۇۋىغان نامىلارنى ئۇچراتقانلىقىنى يازغان ①. لوپنۇرلۇقلار كۆچۈپ يۈرگەن مەزگىللەردە، دۆڭنىڭ قاپتاللىرىغا، قۇم بارخانلىرىنىڭ ئېتىكىگە، چوڭ - چوڭ دەرەخلەرنىڭ تۈۋىگە، شامال تەگمەيدىغان دالدايەرلەرگە شاخ - شۇمبۇلار بىلەن پاكا - پاكا ئاھاتە كەپىلەرنى ياساپ شۇنىڭدا ئولتۇرىدۇ. بۇ «يېزا ئۆتاق» دېيىلىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىمۇ يەرلىشىشكە، ئۆي - ئىمارەت سېلىپ، مۇقىم ئولتۇراقلىشىشقا باشلىدى.

توي - تۆكۈن ئادەتلىرى

لوپنۇر خەلقى قۇدا چۈشۈشتە ئاساسلىقى، ئۆز قەبىلىسىدىن بولۇشقا، قۇدا تەرەپنىڭ ئابروي - ئەخلاقىغا ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا دىققەت قىلىپ كەلگەن. «تاشاكەنت» (باشقا كەنت) لەردىن قىز ئېلىش ۋە ئۇلارغا قىز بېرىشنى ئانچە ياخشى كۆرمەيدۇ.

ئۆتمۈشتە، ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە، قۇدىلىشىشتا ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە يەتتە ئەركەك جانلىقنىڭ بېشىنى پۇشۇرۇپ داستىخان تاشلايدىغان ئادەت بار ئىدى. قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپنى ئۆزىگە لايىق كۆرسە، ئۇلارمۇ يەتتە چىشى جانلىقنىڭ بېشىنى تەييارلاپ، ئوغۇل تەرەپنىڭ داستىخىنىنىڭ جاۋابىنى قايتۇراتتى. ئەگەر قوبۇل كۆرمىسە، ئەكەلگەن داستىخىنىنى ئۆز ئەينى بويىچە قايتۇرۇۋېتەتتى ياكى ئۇلارمۇ يەتتە ئەركەك جانلىقنىڭ بېشىنى قايتۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن قىز تەرەپنىڭ ئوغۇل تەرەپنى لايىق كۆرمىگەنلىكى ئايان بولۇپ، توي ئىشى جىمجىتلا توختاپ قالاتتى.

ئۆتمۈشتە لوپنۇرلۇقلاردا شۇنداق ئادەتمۇ بولغان؛ ئوغۇل تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسى بىراۋنىڭ قىزىنى ئۆز ئوغۇللىرىغا لايىق كۆرسە، قىز كىچىك ۋاقتىدىلا (بەش ياشتىن ئون ياشقىچە بولغان ئارىلىقتا) لايىق كۆرگەن قىزنىڭ ئېتىكىنى يىرتىپ بەلگە قىلىپ قويىدۇ. بۇنىڭدىن قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى خەۋەر تاپىدۇ. بۇ ئىككى تەرەپ تاكى قىز چوڭ بولۇپ بالاغەتكە يەتكىچە ئۆزئارا خالتا - خۇلتا، سوغا سالام ئەۋەتىشىپ يوقلىشىپ تۇرىدۇ. قىز بالاغەتكە يەتكەندە، ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسىغا «قېلىن پۇل» (قېلىن مال) تۆلەيدۇ. «قېلىن مال» شۇ كىشىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ. ئادەتتە بۇنىڭغا ئات، كالا، قوي، يامبۇ قاتارلىق نەرسىلەر تۆلىنىدۇ. بۇنداق قۇدىلىشىشتا، «قېلىن مال» يەنى پۇل ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. تويلۇق ئۈچۈن بىرەر قۇر كىيىم ئالسىلا كۇپايە قىلىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن خۇددى باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىغا ئوخشاش لوپنۇر جەمئىيىتىدىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. يېڭى نىكاھ قانۇنىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇشى بىلەن نىكاھ ئەركىنلىكى يولغا قويۇلۇپ، فېئوداللىق نىكاھ تۈزۈمىگە خاتىمە بېرىلدى ۋە توي مۇراسىمى باشقا ئۇيغۇر رايونلىرى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش ئۆتكۈزۈلىدىغان بولدى.

دەپنە قىلىش ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىنىڭ قەدىمقي دەۋرلەردە

---

(1) «تارىم ئويمانلىقىنى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشتىكى بىر قانچە مەسىلە» ئىلمىي ماقالىلار توپلىمى، 2 - قىسىم، 763 - بەت.

ئادەم ئۆلسە، جەسەتنى ئۆرە تۇرغان ئىچى كۆكتەي دەرەخنىڭ ئىچىگە سېلىپ دەپنە قىلىدىغان ئادىتى بولغان. ئۇ چاغدا، ياشىنىپ قالغان ئادەملەر ئۆزىنىڭ ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن ئالدىن دەپنە قىلىدىغان جاي تەييارلاپ قويۇش نىيىتىدە ئۆزى مۇۋاپىق كۆرگەن بىرەر چوڭ توغراقنى تاللاپ، ئۇنىڭغا بەلگۈ قىلىپ قوياتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى ئاشۇ توغراققا دەپنە قىلىناتتى.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدىمۇ باشقا جايلاردىكى ئۇيغۇرلاردىكىدەك ئۆلگەن كىشىنى، يەرنى كولاپ شام گۆر قىلىپ دەپنە قىلىدىغان ئادەت خېلى بۇرۇنلا مەيدانغا كەلگەن. جامائەت توپلىشىپ ئولتۇرغان جايلاردا ئاممىۋى قەبرىستانلىقلارمۇ شەكىللەنگەن. لوپنۇردىكى قەبرىستانلىقلار كۆپرەك ئېگىز يەرلەرگە، دۆڭلەرگە، قۇم بارخانلىرى ئۈستىگە، تۆپىلىكلەرگە، تاغ باغرىلىرىغا ۋە توغراقلىقلارغا جايلاشقان.

قەبرىلەر بولسا، تولا ھاللاردا تىك ۋە چاسا كولانغان. جەسەت قويۇلغاندىن كېيىن قەبرە ئۈستىگە قومۇچ ياتقۇزۇلۇپ، قەبرە قۇم، سېغىز لاتقا بىلەن كۆمۈلگەن. بەزى قەبرىلەر تىك كولۇنۇپ، تېگىگە ياغاچ ياتقۇزۇلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە قومۇچ سېلىنىپ، ئاندىن جەسەت قويۇلغان. قەبرىنىڭ ئۈستى چەنزە بىلەن يېپىلغان، ياغاچ ئارىلىرىدىن قۇم توپا ئۆتۈپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ئۈستىگە قومۇچ يېپىلغان. بەزى قەبرىلەر ھازىرقىغا ئوخشاپراق كېتىدۇ. بۇنداق قەبرىلەر ئۇزۇنچاق شەكىلدە كولانغان، جەسەتنىڭ بېشى شىمالغا، پۇتى جەنۇپقا قارىتىلغان، پۇت قوللىرى تۈزلەپ قويۇلغان. بەزى قەبرىلەر تىك ئەمما سوقۇچاق كولۇنۇپ، جەسەتنىڭ بېشى شەرققە قارىتىلىپ، پۇت - قوللىرى تۈزلىنىپ ئوڭدىسىغا قويۇلغان. بەزى قەبرىلەرگە بىر، بەزىلىرىگە بىر قانچە جەسەت قويۇلغان.

بەزى قەبرىلەر تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىلدە كولۇنۇپ تۆت تەرىپىگە قوزۇق قېقىپ، شاخ قويۇلغان. قەبرىنىڭ ئۈستى ياغاچ ۋە يۇلغۇنلار بىلەن يېپىلغان. قەبرىنىڭ ئەتراپىغىمۇ قوزۇق قېقىلىپ چەمبەر ھاسىل قىلىنىپ، ئۈستىگە توپا دۆۋىلەنگەن.

قەبرىلەرگە دەپنە قىلىنغان جەسەتلەرگە ھەمراھ قىلىپ، لوپنۇر رايونىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتى ۋە سەنئەت ئالاھىدىلىكى بىلەن دەۋر ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان قىممەتلىك يادىكارلىقلار، مەسىلەن: ياغاچ ۋە ساپال سايمانلار، پاختا، يۇڭ رەختلەر، كىگىز، گىلەملەر، كىمخاپ، شايى، مەشۇت، ئالتۇن، مىس، ئەينەك، ھەر خىل دانلىق زىرائەتلەر، كېيىم - كېچەكلەر، قورال - ئوقيالار بىللە دەپنە قىلىنغان. بۇ قىممەتلىك يادىكارلىقلار لوپنۇر ۋە دۇنياغا مەشھۇر «يىپەك يولى» مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشىمىزدا قىممەتلىك ماتېرىيالدۇر.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلغاندىن كېيىن، ئۆلۈم - يېتىم ۋە دەپنە قىلىش ئىشلىرىدىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئۆلۈم ئۇزىتىش، دەپنە قىلىش ئىشلىرى تامامەن ئىسلامىيەت قائىدىسى بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان، ۋە گۈمبەز قاتۇرۇپ، قەبرىلەرنى رىشاتكا ۋە ئاھاتە تام ئىچىگە ئالىدىغان، تۇغ - شەددىلەر قادايدىغان بولدى.

ئىسىم قويۇش ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك جەھەتتە بىر تەركىبى قىسمى بولغاچقا، ئىسىم قويۇش جەھەتتىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاپ كېتىدۇ. بولۇپمۇ قەدىمقي دەۋرلەرگە ئائىت ئىسىملار ئاساسەن ئوخشاش. لېكىن ئىسلامىيەتتىن كېيىن بولسا، كونا ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىسىملارنىڭ ئورنىغا بارا - بارا ئەرەبچە، پارسچە ئىسىملار قوللىنىشقا باشلىدى. شۇنداقتىمۇ لوپنۇر ۋادىسىغا ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرى كېچىكىپرەك يېتىپ بارغانلىقى ۋە ئىسلامىيەت تۈسىنىڭ باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىغا قارىغاندا، سۇسلىقى تۈپەيلى قەدىمقي ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىسىملار يەنىلا كۆپ ئۇچرايدۇ. بولۇپمۇ ياشانـ

خان ئادەملەرنىڭ ئىسىملىرى تامامەن دېگەندەك ئۇيغۇرچە.

لوپنۇرلۇقلاردا، ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئارقىسىغا تولا ھاللاردا، باي، بېگىم، جان، ئاخۇن دېگەندەك سۈپەت قوشۇمچىلىرىنى قوشۇپ ئېيتىش ئادەت بولۇپ قالغان. مەسىلەن: كۈن چىققانباي، يېنىپ كەلگەن شاڭيۇ، تاپقانباي، قاراجان، جانقۇلبەك، قۇلانباي، ئاقجان، تۇرناجان (ئايال) ۋە باشقىلار.

بۇرۇنقى چاغلاردا، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئۆزلىرىگە ئۆزلىرى ياشىغان تەبىئىي مۇھىتتىن ئىسىم ئېلىپ، جانلىق ۋە جانسىز نەرسىلەرنىڭ نامى ئىسىم قويۇپ ئادەتلەنگەن. جانلىق نەرسىلەردىن قويۇلغان ئىسىملار: شىرغا باي، كېيىكباي، قۇلانباي، ساچقانباي، كۈچۈكباي، قاغاجان، كەپتەرجان، تۇرناجان (كېيىنكى ئۈچى ئايال ئىسىملىرى)؛ جانسىز نەرسىلەردىن: چورۇق، سۈپۈرگە، پاسار، شىرداق، دوشۇلگە①، ئاقمۇنچاق، چىنەخان، شېكەر خان، قورقۇنخان، خانەك، يارچەنخان (كېيىنكى ئالتە ئىسىم ئاياللارنىڭ ئىسمى).

ئۇنىڭدىن قالسا، ساپ ئۇيغۇرتىلى لۇغەت تەركىبىدىكى پېئىل ۋە ھەرىكەت نامىلىرىدىن تۈزۈلگەن ئىسىملار: كۈن چىققان، تاپقان، تېپىق، كەلدى (كەلدى ئاخۇن)، توختىسۇن، قولتۇقمەت، قوشمەت، كۆيۈك، يايقان، تۆلەندى، ئاغابەرگەن، غېرىلما ۋە باشقىلار.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى كىشىگە لەقەم قويۇشقا ئۇستا. بۇنداق لەقەم شۇ كىشىنىڭ ئىسمىگە قوشۇپ چاقىرىلىدۇ. لەقەم كىشىلەرنىڭ يۇرتى، مۇجەز-خۇلقى، تۇرقى، ھەرىكىتى ۋە گەپ ئاغزىغا قاراپلا قويۇلىدۇ. مەسىلەن: نىياز تۇرپان، تۇرسۇن خوتەن، ئۇزۇن توختى، ئابدۇل پايىز، يۇسۇپ خەتچى، بەكرى كاتىپ، سۈپۈرگە توكۇر، نىياز مۇشۇك، ھەسەن قويچى، تۇزاق ئابدۇللا، جۇپتاز، روزى ياغاچ، تۆمۈر پالكۆز، ئىمىن داشى، قۇربانكۆل ۋە باشقىلار.

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا، بەزى تارىخىي كىتابلاردا ۋە شىمالىي شىنجاڭدا (ئاساسلىقى، غۇلجا تەرەپلەردە) ئاياللار ئىسمىدا ئۇچرايدىغان «بانۇ» دېگەن ئىسىملارمۇ بار. مەسىلەن: ھېلىمبانۇ، ئوغۇلبانۇ قاتارلىقلار.

لوپنۇردىكى ئېتنىك يەر نامىلىرى

لوپنۇر خەلقى ئاساسلىقى سۇ قوغلىشىپ ياشىغانلىقى ئۈچۈن، ئۆزلىرى ياشىغان يۇرت، جايلارغا تولاراق سۇ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىسىملارنى قويغان. مەسىلەن: لايسۇ، سېرىقسۇ، يېڭىسۇ، ئاچچىقسۇ ۋە باشقىلار؛ شۇنىڭدەك «كۆل» نامى بىلەن قويغان ئىسىملارمۇ كۆپ، مەسىلەن: چوڭكۆل، ئۇلۇغكۆل، تېيىز كۆل، قىرچىنكۆل، ئويمانكۆل، يېڭىكۆل، چىۋىنكۆل، تۇتقانكۆل، بەگلىككۆل، لوخالۇقكۆل، قۇمكۆل، شوركۆل، چاپاقلىق كۆل، تىرناكۆل، مۇزلۇقكۆل، چۆلكۆل... دېگەندەك يۇرت نامىلىرى بار.

يەنە شۇنىڭدەك سۇ بىلەن مۇناسىۋەتلىك كالاسۇلىقى، ئىلەك، توغرىئېرىق، توققۇزئېرىق، قورۇق ئېقىن، تۇرۇلچۆل، سۆگەت تۇغ، كېمە سېلىق، سەر تۈگمەن، توختا چۆل، تۇغ مەھەللە، توقاي مەھەللە، سۇقۇلاق، غازتۇغقان، سەكسەن كۆۋرۈك، ئالتۇن ئېقىن، سۆگەتبۇلاق، خادا بۇلاق، ئۆي كۆۋرۈك، قورۇق ئېقىن، چۈشۈرگى، بۆشۈك توقاي دېگەندەك يۇرت نامىلىرى بار. بۇلارمۇ سۇ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ يالغۇز بىرەر كۆل ۋە بۇلاقنىڭلا ئەمەس بەلكى بىرەر يۇرت ۋە جاينىڭ ئىسمىدۇر.

بۇنىڭدىن باشقا، مەخسۇس ھەرىكەت نامىلىرىدىن تۈزۈلگەن يۇرت-مەھەللە نامىلىرىمۇ كۆپ: مەسىلەن: پاتما ئۆلدى، سادىق ئۇن كۆمدى، سەپەر قازى، ئامبال چۈشتى، قازان سىندى، بېلىق ئۆلدى، بۆشۈك ئاستى، قالماق چۈشتى، غوجام كەلدى ۋە باشقىلار.

بۇنىڭدىن باشقا جانلىق نەرسىلەرنىڭ نامىغا قويۇلغان يەر نامىلىرىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: قارچۇغا، قاراقۇچقاچ، پاقامەھەللە،

① تاغار-پالاز توقاغاندا ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇق.

توڭگۇزلۇق، چايان مەھەللە، قازاق چېكە، جەرەن بۇلاق، ئېيىقبۇلاق، ئاققۇ ۋە باشقىلار.

داۋا — دەرەخ، گىيا نامىغا قويۇلغان يۇرت ناملىرى، مەسىلەن: يالغۇز توغراق، جىگدە باشلام، سۆگەت بولاق، يىكەن موجۇمال، قۇرۇق توغراق، جىگدە چېكە، تال بۇلاق، زاغۇنلۇق، تىكەنلىك ۋە باشقىلار.

بېشىغا «قارا» دېگەن سۈپەت قوشۇلغان جاي ناملىرىمۇ كۆپ، مەسىلەن: قارا قۇم، قارا داي، قارا دۆڭ، قارا چېكە، قارا چۇشكۇن، قارا جىگە، قارا چاچ، قارا ئۆي دېگەنلەرگە ئوخشاش.

بۇنىڭدىن باشقا تۈرلۈك مەنانى بىلدۈرىدىغان يەر ناملىرىدىن: ئاق دۆڭ، نورمال، ئوتلۇق ئۆي، ئارىلىش، چاڭگاسالا، كۆكئالا، تاتلىق، شالدۇرغۇچ، قۇرۇلدۆڭ، بۇياسالا، موچۇق، سېرىق ئىدىر، بوستان، كۆجەك، سېگىز، كېمەك چېكە ۋە باشقىلار.

قوتان نامى بىلەن قوشۇلۇپ كېلگەن يەر ناملىرىمۇ كۆپ. مەسىلەن: دۆڭقوتان، تارشا قوتان، ئات قوتان، يار قوتان، بۆرە تەگكەن قوتان، قىرچىن قوتان، ئورۇق قوتان، گىرەم قوتان، قوي قوتان، ساتما قوتان، داغى قوتان ۋە باشقىلار.

قاغاش ۋە ماختاش ئادەتلىرى

لوپنۇرلۇقلار ئادەتتە قىزىرىشىپ قالغان ھەتتا قاتتىق ئۇرۇشۇپ قالغان تەقدىردىمۇ بىر - بىرىنى يامان تىللار بىلەن تىللىمايدۇ. ئۇلاردا «ئاناڭ... بالاڭ» دېگەندەك كىشىنىڭ ئىززەت - نەپسىگە تېگىدىغان يامان سۆزلەر بىلەن ئادەم تىللاپ، ھاقارەت قىلىدىغان ئادەت يوق. ھەر قانچە ئاچچىقى كەلسىمۇ كىشىنى تىللىمايدۇ ۋە ئۇرمايدۇ. پەقەت تىل ئورنىغا قاغاش بىلەنلا كۇپايىلىنىدۇ. مەسىلەن: «ئاۋاڭ ئۆل»، (داداڭ ئۆلسۇن) «ئىنەڭ ئۆل»، (ئاناڭ ئۆلسۇن) «ئاۋاڭدىن ئايرىل»، (داداڭدىن ئايرىل) «ئىنەڭدىن ئايرىل»، (ئاناڭدىن ئايرىلىپ قال) يەنى ئاتا - ئاناڭ ئۆلۈپ كەتسۇن، سەن ئۇلاردىن ئايرىلىپ يېتىم بولۇپ قال دېگەنلىكتۇر. يەنە شۇنىڭدەك «ئۆيۈڭ چۆل قال»، (ئۆيۈڭ چۆل قالغاي) «ئۆيىڭگە ۋاباكىر»، (ئۆيىڭگە ۋابا كېسىلى كىرسۇن) «ئۆيىڭدە پاقا چىرلا»، (ئۆيىڭدە پاقا چىللىسۇن) يەنى ئۆي - ئائىلەڭ خانىۋەيران بولۇپ، پاقا - كەسلەنچۈكلەر چىرلايدىغان بولۇپ كەتسۇن) «بوغۇزۇڭ كۆپ»، (بوغۇزۇڭغا يامان يارا چىقىپ كۆپۈپ كەتسۇن) «بەدىنىڭگە كۆيدۈرگە چىق»، «قولۇڭغا كۆز چىق»، «تىلىڭغا كۆز چىق»، (يەنى بەدەن، قول ۋە تىللىرىڭغا كۆز يارىسى چىقسۇن) «قان قۇسۇپ ئۆل» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن قاغايدۇ.

ياخشى كۆرگەن كىشى ۋە ئۇسسۇر بالىلارنى ئەركىلەتكەندە، تولاراق «چىراغىم»، (چىرىقىم) «قاراغىم»، (قارىقىم يەنى كۆزۈمنىڭ قارىقى) «قاناتىم»، (قانىتىم)، «بوتام»، (بوتۇلۇقۇم) «دارۇم»، (دورام يەنى جېنىمغا شىپا بولىدىغان دورام) «قوزام»، «تايىقىچىم» دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلىتىدۇ.

كىشىلەرنى ماختاش، رەھمەت ئېيتىش ۋە يالۋۇرۇش ۋاقىتلىرىدا: «چىق - چىق» دەپ ئالدىدىكى 2- شەخسنىڭ مۇرىسىگە ياكى مەيدىسىگە ئىككى ئالقىنىنىڭ ئارقىسى بىلەن بوش - بوش قېقىپ ئۇرۇپ قويىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى «سىنىڭدىكى كېسەل چىقىپ كەتسۇن» دېگەنلىك بولىدۇ. شۇنىڭدەك «چىق - چىق، سادىغاڭ كېتەي» دېگەن سۆزلەرنى تولا ئىشلىتىدۇ. بۇنىڭ مەنىسىمۇ «سېنىڭدىن كېسەل (ئاغرىق) چىقىپ كەتكەي، مەن سەن ئۈچۈن سەدىقە بولۇپ كېتەي» دېگەنلىك بولىدۇ.

كىشىلەرگە يالۋۇرغاندا: «جانىم ساڭا»، «جانىمنى ساڭا بەردىم»، «كۆڭلۈم ساڭا» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن يالۋۇرىدۇ. بەزىلەردىن ياردەم تەلەپ قىلغاندا: «بالا ـ قازاڭ ماڭا ياردەم قىلىپ مېنى يۆلەپ قوي» دەيدۇ. بۇنىڭ مەنىسى: «ماڭا ياردەم قىلىپ، مېنى يۆلەپ قوي، ساڭا كەلگەن بالا ـ قازا ماڭا كەلسۇن» دېگەنلىك بولىدۇ.

ئېتىقات ۋە باشقا ئادەتلىرى

لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىمۇ باشقا ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدۇ. لوپنۇر خەلقىنىڭ كېچىكمىرەك، 18 ـ ئەسىردە مۇسۇلمان بولغانلىقى مەلۇم. بۇلارنىڭ ئۆز ئىچىدىن چوڭ دىنىي ئۆلىما، ئىشان، داموللا ۋە مۇرەتتەپ قارىلار چىقمايدۇ. شۇنىڭدەك يەرلىك خەلقلەردىن ئاشپەز، ناۋاي، ساتىراش، تىككۈچى، زەرگەر، تۆمۈرچى، ياغاچچى، تامچى، مىسكەر، سودىگەر قاتارلىق ھۈنەرۋەنلەر ۋە تىجارەتچىلەرمۇ يوق دېيەرلىك، بۇنداق كىشىلەر تولاراق ياقا يۇرتلاردىن، مەسىلەن: قەشقەر، خوتەن، تۇرپان، پىچان، قۇمۇل ۋە كورلا قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن كىشىلەردۇر. بولۇپمۇ خوشنا يۇرتلاردىن (تۇرپان، پىچان ۋە كورلالاردىن) كەلگەنلەر كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ.

شەيتان بىلەن ئالدار

(چۆچەك)

بىر كۈنى شەيتان بىلەن ئالدار كوئېنىلۇن تېغىغا قاراپ بىللە سەپەرگە چىقىپتۇ، ئۇلار ئۇزۇن مېڭىپتۇ، ھېرىپتۇ، ئېچىپتۇ، ئاخىرى بىر تاغنىڭ باغرىدا دەم ئېلىپتۇ. قارىسا بىر كاللەك ئالتۇن تۇرغىدەك. ئالتۇننى ھەر ئىككىسى تەڭلا كۆرۈپتۇ. شەيتان دەرھال ھېلىقى ئالتۇننى ئالماقچى بولۇپتۇ.

ئالدار شەيتاننىڭ ئالدىنى توساپ مۇنداق دەپتۇ:

ــ بىزنىڭ قائىدىمىزدە قىممەتلىك دۇنيا ئۇچرىسا، كىمنىڭ يېشى چوڭ بولسا شۇ ئالدى بىلەن ئېلىپ ئىشلىتىدۇ. ئىككىمىزدىن قايسىمىزنىڭ يېشى چوڭ بولسا شۇ ئالدىدا ئېلىشى كېرەك.

شەيتان: ــ مەن سېنىڭدىن چوڭ دەپتۇ.

ئالدار: ــ ياق سېنىڭدىن مەن چوڭ دەپتۇ.

ئالدار شەيتاندىن، ــ سەن قاچان تۇغۇلغان دەپ سوراپتۇ.

شەيتان جاۋاب بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

ــ مەن تۇغۇلغاندا يەر قوشۇقتەك، ئاي ھۇشۇقتەك، كۈن مۇشتۇمدەك بار ئىدى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئالدار ئىككى قولۇقىنى تۇتۇپ قاتتىق يىغلاشقا باشلاپتۇ.

شەيتان ئالداردىن، ــ نېمىگە يىغلايسەن دەپ سوراپتۇ.

ئالدار: ــ خۇددى سەن دېگەن شۇ چاغلاردا مېنىڭ 2 ـ چوڭ ئوغلۇم ئۆلۈپ كەتكەنىدى، شۇ ئوغلۇم يادىمغا كېلىپ يىغلايمەن. دېمەك سەن مېنىڭ شۇ 2 ـ چوڭ ئوغلۇم بىلەن تەڭ ياشتا ئىكەنسەن دەپتۇ.

شەيتان غىڭ ـ پىڭ قىلالماپتۇ. ئالتۇننى ئالدار ئېلىپ كېتىپتۇ.

توپلىغۇچى: جۈرئەت نىزامىدىن

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

(پوۋېست)

(بېشى 1986 - يىل 6 - ساندا)

توختى ئايۇپ

4

قۇربان ئەلى كەچتە ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە، مەستۇرە ئۆيدە - كارىۋات ئۈستىدە ياستۇققا يۈزىنى يېقىپ يىغلاپ ياتاتتى. ئۇ ئەتىگەندىن بېرى يىغلاپ ياتسا كېرەك، كۆزلىرى ئىششىپ قىزارغان، چاچلىرى چۇۋۇلغان، ئورۇق يۈزى تېخىمۇ كىچىكلەپ قوشۇقچىلىك بولۇپ قالغانىدى.

قۇربان ئەلى ئۇنىڭ يىغىسىنىڭ سەۋەبىدىن چۈشتىلا خەۋەر تاپقىنى ئۈچۈن، مەستۇرەنى بۇ ھالدا كۆرۈپ كۆپ ئەندىكىپ كەتمىدى. ئۇنى ئىككى يەلكىسىدىن تۇتۇپ يۆلەپ، يۈزلىرىگە چاپلىشىپ كەتكەن نەم چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈۋېتىپ دېدى:

— يىغلىما، قوي، يىغلاپ نېمە قىلىسەن؟ ماڭا قارىغىنا مەستۇرە، مۇشۇ كۆزلىرىڭنى ياشلانغان ھالدا كۆرۈش ماڭا قانداق ئېغىر - ھە؟ بۇنىسىنى ئۆزەڭمۇ بىلىسەنغۇ. شۇڭا ھېلىقى يىللىرى سەن مېنى تۈرمىگە يوقلاپ بارغان چاغلىرىڭدىمۇ ئالدىمدا بىر تامچە ياش تۆكمىگەنىدىڭ. قىسقىسى كۆڭلۈمنى ئايىغانىدىڭ. مەن شۇ چاغدا سېنىڭدىن قانچىلىك خۇشال بولغىنىمنى، قەلبىمدە ياشاش ئىرادىسىنىڭ ھەسسىلەپ كۈچىيىپ بارغانلىقىنى بىلگەنمىدىڭ؟ شۇنداق بولغان، مەستۇرە. ھاياتلىق يولۇم ئۈچۈن سېنىڭدىن كۈچ - مادار ئالغان. بۇ، سېنىڭ، ئالدىمدىكى تەبەسسۇملۇق كۈلكەڭدىن ئەمەس، ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىمراق بولغان جاسارىتىڭ ھەم چىداملىقىڭدىن كەلگەن. ئەشۇ ئېغىر كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا بۇ قانچىلىك ئىش ئىدى؟ ئوقۇتقۇچىلىقىڭدىن قالدۇرۇۋەتكەن بولسا بوپتۇ، مەكتەپ مۇدىرىغا شۇنداق قىلماي نېمە ئامال؟ ئۇمۇ «مەنسىپىمدىن ئايرىلىپ قالماي، سۇ كەلگىچە توغان سالاي» دېگەندۇ. ئەمدى سەن ئۆيدە ئولتۇرۇپ بالىلىرىڭنى باقساڭمۇ ھېساب، ئۇمۇ ئاخىرقى ھېسابتا جەمئىيەت ئۈچۈن خىزمەتقۇ، راست دەيمەن، بۇ گەپنى سېنى بەزلەش ئۈچۈن ئېيتىۋاتقىنىم يوق. چاپا تارتىپ نېمە قىلىسەن، سەن بۇ ئائىلەنىڭ جەبرى - مۇشەققەتلىرى ئۈستىگىلا تۇغۇلمىغان بولغىيدىڭ.

قۇربان ئەلى ئايالىنىڭ ياش بىلەن يۇيۇلۇپ پارقىراپ كەتكەن يۈزىگە، مۆلدۈرلەپ تۇرغان قاپقارا كۆزلىرىگە قاراپ كۈلۈمسىرىدى. ياق، ئۇ كۈلۈمسىرىمىدى، پەزىلەت ۋە ساداقەت تەختىدە ئولتۇرغان سۆيگۈ شاھى ئالدىدا ئۆتكۈزۈپ قويغان قايسىبىر گۇناھ - سەۋەنلىكى ئۈچۈن بېشىنى ئەگكەن قۇلدەك، مەستۇرەنىڭ ئالدىدا ھودۇقۇپ، ئەيىبكارلارچە ھىجىيىپ قويدى. ئەمما يۈرىكى ئايالىغا بولغان ئىچ ئاغرىتىش، ئاياش، ئۆكۈنۈش ھەسرىتىدىن پارە - پارە بولۇپ كەتتى.

بىچارە ئايال! ئۇنىڭ ھەمىشە مېھرىبانلىق

ۋە ئېرىكگە يېپىشلانغان ئامراۋلىقى بىلەن
چۈلۈلىنىپ، باغلارنىڭ قىپقىزىل
ئەتىرگۈللىرىدەك ئېچىلىپ تۇرىدىغان چىرايى،
بۇگۈن ھەسرەت، دەرت - ئەلەم ۋە ئىچىگە سىڭىپ
دۇرۇپ كېتىشكە ئاجىز كەلگەن خورلۇق ئازا-
بىدىن كەچكۈزدىكى گۈل يايرىقىدەك سار-
غايغان، سولغان. بىر چاغلاردا قۇربان ئەلىنى
تونۇردىكى قورۇق يېرىندىدەك كۆيدۈرۈپ،
ئۆزىگە لال - ئەسىر قىلغان شەھلا كۆزلىرىدە
بۈگۈن ئەلەم ۋە خورلۇقنىڭ ئۆرسىز داغلىرى
قېتىپ قالغان.

دۇنيادا غالىبلىق ۋە كۈچلۈكلىكىنىڭمۇ ھامان
بىر ئاجىزلىقى بولىدۇ. كىشىلىك ھاياتنىڭ
تەڭسىزلىكى، قىسمەتنىڭ تەتۈرلىكى ۋۇجۇدىنى
ئۆزگىچە بىر خاراكتېر - قوپاللىق ۋە جاھىللىق
ھارارىتى تاۋلىغان قۇربان ئەلىگە مۇشۇ مېھ-
رىبان ئايالنىڭ ھەسرەتلىك كۆز ياشلىرىنى
كۆرۈش بەك ئېغىر! ۋاپادار ئايال، مېھرىبان
ئانا! ئۇ ئۆز مۇھەببىتى ئۈچۈن ئۆمۈر
خەزىنىسىدىن قانچىلىك تالاپەت بەرگەندۇ - ھە؟
بۇ سانىنىڭ چېكى نەدە؟ ئۇنىڭدىكى چىدام،
ساداقەت ۋە غەيرەتنىڭ چېكىچۇ؟ ئۇ، يەنە
قانچىلىك داۋاملىشار؟ دېگىنىز - ئوكيانىنىڭ
چېكى، دەريانىڭ باش - ئايىغى، ھەر قانچە
زور يانغىنىنىڭمۇ ئۆچىدىغان ۋاقتى، تالاي
جەڭلەرگە شاھىد بولغان پولات شەمشەرنىڭمۇ
ئۇپراپ تۈگەيدىغان مەزگىلى بولىدىغۇ.
مەستۈرەنىڭ ۋۇجۇدىدىكى چىدام - غەيرەتمۇ
ئەشۇ يانغىندەك كۆيۈپ ئۆچىدىغان ۋاقتىغا
ئاز قالغان ئوخشايدۇ. تېخى ئۇنىڭغا قىرىلىق
يېتىدىغان مەزگىل ئەمەس ئىدى، ناھايىتى
بەك بولسا 37 لەرگە بارغاندۇ. ئۇنىڭ
بىلەن تەڭ، ھەتتا ئۇنىڭدىن ياشتا چوڭ
خوتۇنلار جاھاننىڭ كەيپىنى سۈرۈپ، تېخى
تۇنۇگۈن تويى بولغان قىز - چوكانلاردەك،
توي - تۆكۈننىڭ قىزىق بەزمىلىرىدە،
باغلارنىڭ مەشرەپ - سەيلىلىرىدە كېپىنەكتەك
ئۇچۇپ يۈرىشىدۇ. بەزىلىرى ئەرلىرىنىڭ
دۆلىتىدىن كىرپىدەك سەمرىپ تىقىلىپ
كېتىشكەن، مەستۈرچۇ، ئاھ، ئەردىن تەلىيى
كەلمىگەن بەختسىز ئايال! چېكە چاچ-
لىرى ئاقىرىپ، ئىككى زىنىقى ئولتۇرۇ-
شۇپ كېتىپتۇ. پىشانىسىگە، كۆزلىرىنىڭ قۇيرۇق-
لىرىغا جەۋرى - جاپا ئىزناسىدىن تور تارتى-
لىپتۇ. بىر چاغلاردىكى ئويناق، شوخ كۆزلىرى
چانىقىغا ئولتۇرۇشۇپ، مۇڭلۇق، خىيالچان بو-
لۇپ قاپتۇ. بۇرۇن ئۇ خۇش مىجەز، ئۇياتچان،
ئېغىر - بېسىق قىز بولىدىغان، ئەمدى ئازراق
ئىش ئۈچۈنمۇ يىغلايدۇ، ئاسان ئاچچىقلىنىدۇ.
ئاھ، قېنى ئۇنىڭدىكى شاھانە گۈزەللىك؟ قېنى
ئۇنىڭدىكى مەغرۇر ياشلىق؟ ئۇنى كىم ئېلىپ
كەتتى؟ قۇربان ئەلى ئېلىپ كەتتىمۇ - يە؟ يا-
كى بۇ، ئىنسانىنىڭ مۇقەررەر بېسىپ ئۆتىدىغان
ھايات يولىمۇ؟ ئەگەر راست شۇنداق دېيىلسە،
تەبىئەتنىڭ بۇ تارتۇقى ئۇنىڭغا بەك بالدۇر
بولۇپ كەتتى، بۇنىڭ ھەممىسىگە - مەستۈرەنىڭ
مۇتلەق ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان ھاياتلىق ھو-
قۇقىنىڭ ھەسرەت ۋە ئازاب ئىسكەنجىسى ئاستىدا
نابۇت بولۇپ كېتىشىگە قۇربان ئەلى ئۆزى سە-
ۋەبچى بولدى.

مەستۈرە ئوتتۇرا مەكتەپتىكى چاغلىرىدا تو-
لىمۇ ھېسسىياتچان، كىتاب خۇمارى قىز بولىدى-
غان. ئۇ، شەرق ۋە ياۋروپا كلاسسىك شائىرلى-
رىنىڭ كۆپلىگەن شېئىرلىرىنى ياد ئالغانىدى،
ئۆزىمۇ باشقىلاردىن يوشۇرۇنچە قىسقا - قىسقا
لىرىك شېئىرلارنى يېزىپ يۈرەتتى. ئۇ، ئوتتۇرا
مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئالىي بىلىم
يۇرتلىرىنىڭ بىرەرسىگە بېرىپ ئەدەبىيات نەزە-
رىيىسى ۋە يېزىقچىلىق بىلىملىرىنى ئۆگىنىشنى،
شۇنداق قىلىپ كەلگۈسىدە شائىرە بولۇشنى ئوي-
لىغان. تاتلىق ئارزۇ ۋە ئىرادە ئىجتىھاتلىق كى-
شىلەر ئۈچۈن قانات، ئۇ قانات ئۇنى كۆزلىگەن
مەنزىلگە، كۆتكەن غايىسىگە ئېرىشتۈرىدۇ. مەس-
تۈرە ئەشۇلار ئۈچۈن تىرىشىپ ئۆگەندى، ئەشۇ

خىيال ئىسكەنجىسىدە، ئىزتىراپ چېكىپ، كېچىسى ئۇيقۇسى قاچتى، گېلىدىن تاماق ئۆتمىدى. جاپالىق مېھنەت ئۆز قەدىر - ئېتىبارىنى تاپسا ئۇنىڭدىن بەخت شىرنىسى تامىدۇ. ئەگەر ئۇ دەپسەندە ۋە نابۇت قىلىنغان بولسىچۇ؟ مېھنەت ئۈچۈن تۆكۈلگەن تەر ئوغا - زەھەرگە ئايلىنىپ ھايات بەرگىسىنى خاراپ قىلىدۇ. قىسمەت مەستۇرەگە كېيىنكىسىنى نېسىپ قىلدى. «مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ئىنقىلاپ» باشلىنىپ، ئالىي بىلىم يۇرتلىرىنىڭ ئىشىك - دەرۋازىلىرى تاقالغانلىقتىن، مەستۇرەنىڭ يۈرىكىدە چوغدەك يېلىنجاپ تۇرغان ئارزۇ - غايە توپان سۈيى بىلەن ئۆچۈپ بەربات بولدى. ئۇ ئىلاجىسىز ناھىيەبازىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ بىرسىگە ۋاقىتلىق ئوقۇتقۇچى بولۇپ كىردى ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي مەكتەپنىڭ ياش ئوقۇتقۇچىسى قۇربان ئەلى بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئۇ بۇرۇن مەتبۇئاتتا قۇربان ئەلىنىڭ شېئىرلىرىنى كۆپ كۆرگەن. ئۇنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شائىرلىرى ئىچىدە ئەڭ ۆيۈپ ئوقۇيدىغىنىمۇ قۇربان ئەلىنىڭ شېئىرلىرىدى. ئۇ شۇندىن كېيىن قۇربان ئەلىنىڭ ئوتراقىدا يوشۇرۇن كۆيۈپ، خۇپىيانە ئاشىق بولۇپ يۈردى. ئىنقىلاپ باشلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي قۇربان ئەلى مەكتەپتە تارتىپ چىقىرىلغانىدى. مەستۇرە، ئەشۇ ئېغىر كۈنلەردە قۇربان ئەلى ئۈچۈن پايپېتەك بولۇپ، ئۇنىڭغا يوشۇرۇنچە تاماق توشىدى. كېچىلىرى كىر - قاتلىرىنى يۇدى، جاراھەتلىرىگە دورا سۈرتۈپ تاڭدى. ھەممە ئادەم قۇربان ئەلىنى ھايۋان سۈپىتىدە خارلاپ ئازابلىغان، جىن - ئالۋاستى سۈپىتىدە ئۇنىڭدىن يىراق قاچقان ئەشۇ چاغلاردا بىر مەستۇرەلا ئۇنى چىن ئىنسان ۋە ئۇستاز سۈپىتىدە ئەزىزلىگەن ۋە قۇربان ئەلىنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشكەنىدى. بىر يىلدىن كېيىن ئۇلارنىڭ تويى بولدى. بۇ توي ئۈچۈن باغاق يېزىلىپ، چوڭ قازان ئېسىلمىدى، ناغرا - سۇناي ياڭرىمىدى، مەكتەپنىڭ ناھىيىدىن يىراق دېھقانچىلىق مەيدانىدا — ئاددىي قومۇچ كەپە ئىچىدە شۇ يەردىكى «جىن - شەيتانلار» جەم بولغان ئاددىيلا توي مەرىكىسى بولۇپ ئۆتتى.

غۇرۇرى كۈچلۈك، ئېپەتلىك بىر قىز ئۈچۈن ئۆز ھاياتىدا پەقەت بىر قېتىملا كېلىدىغان مۇنداق قۇتلۇق كۈننى مۇشۇنداق ئاددىي - داغدۇغىسىز ئۆتكۈزۈش قانداق ئەلەم - ھە؟ ئۇنىڭ دوست - ساۋاقداشلىرى (ئاتا - ئانىسىغۇ كىچىك ۋاقتىدىلا ئۆلۈپ كەتكەن)، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى نېمە دەر؟ ئېھتىمال سۆز - چۆچەك تارقىتىشار، ئارقىسىدىن مازاق قىلىشار، ئەمما بۇ ئىشلار مەستۇرە ئۈچۈن بەرىبىر ئىدى. چۈنكى ئۇ ئۆزىنى كۈتكەن ئارزۇ - ئارمانىغا يەتكەن، دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك ئادەم ھېسابلايتتى. تەقدىر ئۇنىڭغا شائىرەلىكنى نېسىپ قىلمىغان بىلەن باشقىچە بىر ھەممەتنى-شائىر، يازغۇچىنى نېسىپ قىلغانىدى. شائىر — ئۇنىڭ نەزىرىدە ئالاھىدە تەقلىدتىكى ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭدىكى سامادەك كەڭ مول تەپەككۇر، دېڭىزدەك جۇشقۇن، ئويغاق ھېسسىيات، ماگنىتتەك تارتىملىق جازىبە، چوغدەك ھارارەتلىك مۇھەببەت يەنە بىر ئىنسانىدا تېپىلمايتتى. مەستۇرە ئەشۇلار ئۈچۈن قۇربان ئەلىنى چىن قەلبىدىن سۆيدى. ئۇنىڭ نامرات - قىسقا قوللۇقى، «جىن - شەيتان»لىق بەدبەشىرىسى ..... قىسقىسى، ئۇنىڭ ئەيىبلىرى مەستۇرەنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمىدى. ئۇلار توي قىلىپ ئۈچ يىلدىن كېيىن كۈتۈلمىگەندە قۇربان ئەلى «ئەكسىلئىنقىلابىي شېئىر يازغان» دەپ قارىلىنىپ تۈرمىگە تاشلاندى. مەستۇرەمۇ گۇمانلىق ئادەم قاتارىدا ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىدىن ھەيدەپ چىقىرىلدى. ئۇ ئىلاجىسىز قىزى گۈلزارنى يېتىلەپ يىراق - چەت يېزىغا مومىسىنىڭكىگە كەتتى. مەستۇرە ئۈچۈن تېخىمۇ ئېغىر كۈنلەر ئەنە شۇ چاغدىن تارتىپ باشلاندى. ئۇتاپقان-تۆككىنى چىگىلگەن ياغلىقىنى قولتۇقىغا قىسىپ، قىزىنى يېتىلەپ، پات - پات يىراق تەكلىماكان قۇملۇقى ئارىسىدىكى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش

مەيدانىغا ئېرىنى يوقلاپ باراتتى. كىيىمسىز شورلۇقلارنى، ئېگىز دۆڭلۈكلەرنى، كۆز يەتمەس ۋادىلارنى بىر ئالغان يولغۇن، توغراقلىقلار ئارىسىدىكى توپىلىق يوللارنى بېسىپ كەلگىچە تارتقان يول جاپاسىنى ئاز دېگەندەك، ئېرى بىلەن كۆرۈشۈش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن كىملەرگىدۇر يېلىنىپ يالۋۇراتتى، كىملەرگىدۇر ئىلتىجالىق كۆزلىرىدە تەلمۈرەتتى، تۈرمە دەرۋازىسى ئالدىدا بويۇن قىسىپ ئولتۇراتتى. ئاخىرى زار - ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتكەن سائەتلەرمۇ يېتىپ كېلەتتى. ئەنە... توپا باسقان سولغۇن چىراي، قۇشقاچ ئۇۋىسىدەك چاڭگىللىشىپ كەتكەن قاپقارا ساقال، غەزەپ ۋە نەپرەت ئوتىدا قۇرۇپ قاغجىراپ، چانىقىغا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن بىر جۈپ قەھرلىك كۆز... ئۇ يىراقتىنلا كۈلۈمسىرەپ، ئېغىر كىشەنلىرىنى شاراقلىتىپ ئېتىلىپ كېلىدۇ. يۈگۈرمەكچى بولىدۇ، كىشەن بىلەن يۈگۈرەلمەي ئالدىغا مۈدۈرۈلۈپ كېتىدۇ، خۇددى چۆلدە چاڭقاپ كەتكەن كالا سۇغا قاراپ يۈگۈرگەندەك ئۇنسىز ئېتىلىپ كېلىپ، يېرىندىدەك يىرىك قوللىرى بىلەن مەستۈرەنىڭ قوللىرىنى، ئىڭەكلىرىنى سىلايدۇ، قىزىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، خۇددى بالىسىنى يەۋەتمىدىغاندەك يالاپ - يالماپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا يېتىملىكنىڭ دەردىنى تولا تارتقان قىز گويا ئاتىسىنىڭ مېھرىبان قۇچىقىغا سىڭىپ كەتمەكچى بولغاندەك بويىنىغا چىڭ گىرە سېلىپ، يۈزىنى ئاتىسىنىڭ يۇڭلۇق ئىڭەكلىرىگە ياقىدۇ. بۇ چاغدا قۇربان ئەلى بۇ دۇنيانىڭ دەرد - ئەلەملىرىدىن بىراقلا خالاس بولغاندەك بولۇپ، راھەتلىنىپ كۆزلىرىنى يۇمىدۇ، مۇڭلۇق كۈلۈمسىرەيدۇ. ئاھ، بۇ كۈلۈمسىرەش! قۇربان ئەلىنىڭ غەزەپ ۋە ئەلەمدىن تاشتەك قېتىپ كەتكەن چىرايى قايتىدىن قىزىللىققا تولۇپ، ھايات ۋە مۇھەببەتكە تەشنا كۆز گۆھەرلىرىدە ئۈمىدنىڭ يارقىن ساپ نۇرى چاقناپ كېتىدۇ. گەز باغلىغان كالپۇكلىرى ھاياجاندىن تىترەپ، ئۆزىنىڭ بالىلىق غەمسىز چاغلىرىغا قايتقاندەك بولىدۇ. قىزىنى ئەركىلىتىدۇ، مەستۈرەگە چاقچاق قىلىدۇ. چاقچاق بىلەن ئۇنىمۇ كۈلدۈرىدۇ. ئەمما بۇ شادىيانىلىق ئۇلارغا ئۇزاق نېسىپ بولمايدۇ، پەقەتلا ئون بەش مىنۇت! مىزز چىراي، تولۇق قاپاق ساقچى قۇربان ئەلىنى قوپاللىق بىلەن سىلكىشلەپ، خۇددى ئاچ كالىنى سۆرىگەندەك ھەيدىگەندەك، ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىدۇ. مەستۈرە قايتىشىدا يول بويى يىغلاپ، ئۆيگە كەلگەندە نەچچە كۈن ئاغرىپ يېتىپ قالىدۇ...

ھەسرەت ۋە ئازاب ئىككىكى بىلەن ئۆمۈرنى ئىككەدەپ، سۆرەلمە قۇرتتەك ئاستا ئۆتتۈۋاتقان ئاي، يىل...

مەستۈرەنىڭ يۈزىگە چۈشكەن ئىزنجى قورۇق. كۈمۈشتەك ئاقارغان ئىنجى چاچ ئەنە شۇ تەكلىماكان قۇملۇقى ئارىسىدا تارتقان ئېغىر جاپانىڭ يادنامىسى ئىدى. 1979-يىلى قۇربان ئەلى تۈرمىدىن ئازاد قىلىنىپ، خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇلار ئازغىنە يۆك-تاقىنى كالا ھارۋىسىغا بېسىپ تارىم باشلانغۇچ مەكتىپىگە كەتتى. قۇربان ئەلى بىر يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە ئالمىشىپ، ئۇلار ئائىلىسى بىلەن كۆچۈپ ناھىيىگە قايتىپ كەلدى. مەستۈرە بۇرۇنقى مەكتىپىگە يەنە ۋاقىتلىق ئوقۇتقۇچىلىققا ئورۇنلاشقانىدى. ئۇ باشقا بىركىمىنىڭ ئايالى بولسا ئاللىبۇرۇن دۆلەت شتاتىغا ئۆتۈپ بولغانىمۇ بولاتتى، ئەمما بۇ پۇرسەت مەستۈرەگە نېسىپ بولمىدى. نېسىپ بولمىدىلا ئەمەس، بۈگۈن ئەتىگەندە مەكتەپ مۇدىرى «مەكتەپتە ھازىر شتاتتىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچىلار كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن» يۇقىرىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن مەستۈرەنى ۋاقىتىنچە ئائىلىسىگە قايتۇرغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

ھەممە ئىش چۈشىنىشلىك! مائارىپ ئىدارىسىنىڭ جۈيجاڭى كامال شۇجىنىڭ يىغىندا تۈرگەن قاش - قاپىقىغا قاراپ، ئۆزىنىڭ ھەرىكەت يۆنىلىشىنى بەلگىلەشكە ئۈلگۈرگەن.

مەستۈرە مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئۇقتۇرۇشىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا نېمىنىدۇر دېمەكچى بولدى، ئەمما ئاۋازى چىقمىدى. ئىنسان ئۆزىنىڭ پاك

ئەقىدىسى، ساداقىتى، مۇھەببىتى ۋە ئەشۇلار ئۈچۈن چەككەن جەۋرى - مۇشەققەتلىرى بەدە- لىگە خورلۇق ۋە مەسخىرىنىڭ دۈشمەنلىك كۈل- كىسى بىلەن تارتۇقلانسا، ئۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟ ئۇنىڭ ئەلەمدىن كىرىشكەن چىشلىرى لەۋلىرىگە پاتتى، ھەسرەتتىن ۋۇجۇدى ياپراقتەك تىترىدى؛ نومۇس - ئىزادىن بېشى ساڭگىلىدى، خورلۇقتىن ياشلىرى تاراملاپ تۆكۈلدى ... ئۇ بىردىنلا بېشىنى كۆتەردى، ياشلىرىنى سۈرتتى، قەھىر- لىك بىر سوئال ئۇچقۇنداپ تۇرغان كۆزىنى مەكتەپ مۇدىرىغا تىكتى. مەكتەپ مۇدىرى بىچارىلەرچە ھىجىيىپ كۈلگەندەك قىلدى. ئەمما چىرايى تامدەك تاتىرىپ، جۈرئەتسىز كۆزلىرىنى نەگىدۇر ئېلىپ قاچتى. مەستۈرەگە ئەشۇنىڭ ئۆزىلا كۇپايە ئىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇردى - دە، مۇدىر ئىشخانى- سىدىن چىقىپ كەتتى...

— بىز بۇ ناھىيىدىن يۆتكىلىپ كېتەيلى قۇربان، زادى كېتەيلى، تارتىشقىدەك نېمىسى قالدى بۇ يۇرتنىڭ؟ شۇنچە ياخشى ئادەملەر بۇ يۇرتقا سىغماي چەت - ياقا جايلارغا يۆتكىلىپ كەتتى. ئەمدى بوزەك بولۇپ بىز قاپتىمىز، قاچان- غىچە تارتىمىز بۇ دەردنى؟ — دېدى مەستۈرە خېلىدىن كېيىن يىغىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ. ئۇنىڭ ياش سىرغىپ تۇرغان كۆزلىرى ئىلتىجا - يېلىنىش بىلەن قۇربانغا تىكىلگەنىدى. يىغا ئارىلاش ئاۋازى ئېغىزىدىن ئەمەس، يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلاما- رىدىن تىترەپ چىقىۋاتقاندەك ئىدى.

— نەگە كېتىمىز؟ — ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئويچان خىتاب قىلدى قۇربان ئەلى، — ئېيتقىنا، نەگە كېتىمىز؟ ئىلىمنى خار كۆرىدى- غان نادان، تەلۋىلەرنى باشقا يەردە يوق دەپ ئويلام- سىنا، بار، ھەممە يەردە بار. بارساق يەنە شۇن- داق كىشىلەرنىڭ ئالدىغا بارىمىز، ئوخشاش گەپ. بىز بۈگۈنكى ئىسلاھات ئۈچۈن يول ئاچىمىزدەيمىز، ئۇلار قارشى تۇرىدۇ، تىللاپ قاغىشىدۇ. قىسقىسى، بىز نەگىلا بارمايلى، شۇنداق تەقدىردىن ئۆزى- مىزنى چەتكە ئالالمايمىز، بىز يېڭى تونۇشقان

چاغدا بىر كۈنى ساڭا نېمە دېگەنىدىم، ئېسىڭدە- دۇ مەستۈرە؟

— ئېسىمدە، — مەستۈرە كۆز چاناقلىرىدى- كى ياشنى بارماقلىرى بىلەن سۈرتتى.

— بىر ئادەمنىڭ جەمئىيەتتىكى كىشىلىك بۇرچى نېمە؟ بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا ھەقىقىي ئىنسانىي پەزىلەت بىلەن ياشاش. بىر يازغۇچى ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق. بىر ھەقىقىي ياز- غۇچى چىن مەناسى بىلەن ئېيتقاندا ئۆز خەلقىنىڭ بەختى ۋە پارلاق كېلەچىكى ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلىدىغان جەڭچى. جەڭدىن قاچقان ئە- گەر ھېچقاچان باھادىر جەڭچى بولالمىغىنىدەك، خەلق بىلەن ھەمنەپەس بولالمىغان، ئۇلارنىڭ كۈلكىسىنى كۈلۈپ، يىغىسىنى يىغلىمىغان ياز- غۇچى ھېچقاچان خەلقنىڭ ھەقىقىي يازغۇچىسى بولالمايدۇ. كېتەيلى دېگەن گېپىڭنى قوي مەس- تۈرە، بىز ئاخىرقى ھېسابتا قاچقۇنغا ئايلىنامدۇق، نادان، تەلۋىلەرنىڭ بېسىم - ھەي- ۋىسىدىن قورقۇپ كېتەمدۇق؟

مەستۈرەنىڭ قاشلىرى ھىمىرىلدى:

— تۈنۈگۈن ئۆيىمىزنىڭ توكىنى كېسىۋېدى، بۈگۈن مېنى قوغلاشتى، ئەتىلىككىچۇ، كىم بىلىدۇ، شىلىڭگىزگە يوقىلاڭ ئىللەتتىن بىرنى توقۇپ...

— ھا ... ھا ... ھا ... كۈرەشكە تارتارمۇ؟

— گەپنى چاقچاققا بۇرىماڭ، سىز بىلمەيسىز، ئىش قىلىپ ناھىيىدىكىلەرنىڭ ئەلپازى يامان، ئۇلار سىزنى پۈتۈن ناھىيىگە ئومۇمىي ئوقتۇرۇش قىلماقچى بولغانىمىش.

— قىلسا قىلىۋەرسۇن، — دېدى قۇربان ئەلى خاتىرجەم تەلەپپۇزدا، — مەن ئۇنداق ئىشلارغا كۆنۈپ كەتكەن. تارىختىن بۇيان قايسى ياز- غۇچى ياخشى كۈن كۆرگەن؟ ئۇلار ماركىس ئېيتقان ئىنسان ھاياتلىقىنىڭ ئەڭ تۆۋەن دە- رىجىدىكى ياشاش شارائىتىدىنمۇ مەھرۇم قىلىنغان. ئۇلارنىڭ گۇناھى نېمە؟ بىرى ئۇلارنىڭ دەۋرنىڭ ئالدىدا ماڭغانلىقى، يەنە بىرى ھەقىقەتنى ۋە راستنى سۆزلىگەنلىكى. ساڭا ئىچىم ئاغرىي-

دۇ مەستۇرە، بىر تەرسا، تەجەممەل يازغۇچىنىڭ ئايالى بولۇپ قالغىنىڭغا ئىچىم ئاغرىيدۇ. ماڭا ئالايما، راست دەيمەن. بايا ئېيتتىمغۇ، سەن جاھاندا تېپىلغۇسىز پەرىشتىدەك ئايالسەن، شۇڭا سېنىڭ بەختلىك ۋە تىنچ - ئازادە ياشىشىڭ كېرەك ئىدى.

مەستۇرە تاقەت قىلالمىدى. ئۇ قۇربان ئەلمنىڭ ھاياجانىدىن تىترەۋاتقان قوللىرىغا ئېسىلدى.

— ياق، مەن بەختلىك، سىز نېمە ئۈچۈن شۇنداق دەيسىز قۇربان؟

— كۆڭلۈمنى ياسايمەن دەپ يالغان سۆزلىمە، سەن مېنى دەپ مۇشۇنداق تاشلاندۇق كەپىدە ياشاۋاتقىنىڭ پاكىتقۇ؟

— ياق، ياق مېنىڭ دەۋاتقىنىم ...

— ياق دېمە، كۆڭلۈڭدىكى گەپ ماڭا چۈشىنىشلىك، سېنىڭ مۇشۇ نادان، تەلۋىلەردىن جاق تويغۇنىڭنىمۇ پاكىت دېگىلى بولماسمۇ، تەرسا، جاھىل مىجەزلىكىم ئۈچۈن مېنى كەچۈر مەستۇرە، چۈنكى مېنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا ماڭىدىغان يولۇم يوق. كىشىلەر ھەمىشە تۇرمىنى دەھشەتلىك، ئۆلۈمنى قورقۇنچلۇق دېيىشىدۇ. مەن ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىنىڭ تەمىنى تېتىپ كۆرگەن، نەرى دەھشەتلىك، نەرى قورقۇنۇچلۇق؟ تۇرمىدە يېتىش توغرا كەلسە يۇرەك پوكۇلدىماي ياتقۇلۇق، ئۆلۈش توغرا كەلسە باشنى تىك تۇتۇپ تۇرۇپ ئۆلگۈلۈك. مېنىڭچە دۇنيادا دەھشەتلىك ۋە قورقۇنۇچلۇق نەرسىلەر ئۇ ئەمەس، بەلكى ئۆز نەپسانىيىتى ئۈچۈن نومۇس، ۋىجدانىنى ئۇنتۇش ۋە خەلقنىڭ ئۇنىڭغا ياغدۇرغان غەزىپى، نەپرەتلىك قاغىشى.

— ئەمما بەزىلەر خەلقنىڭ قاغىش - نەپرىتىگە قانچە ئۇچرىغانسېرى مەرتىۋىسى شۇنچە ئۆرلەۋاتىدۇ. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ - دېدى مەستۇرە خاپا بولۇپ. قۇربان ئەلمنىڭ قاپاقلىرى سېلىندى.

— توغرا دېدىڭ ... مەن ئەنە شۇنداق تەڭسىزلىكلەر ئۈچۈن ھەسرەت چېكىمەن مەستۇرە. نېمە ئۈچۈن ھازىر كىشىلەر پارتىيە سىياسىتىنىڭ تۆۋەندە تولۇق ئەمەلىيلەشمىگەنلىكىدىن زارلىنىشىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن پارتىيىنىڭ دەۋاتقىنى بىر خىل، تۆۋەندە ئىجرا قىلىنىۋاتقىنى بىر خىل بولىدۇ؟ بۇنىڭدىكى سەۋەب نېمە؟ مېنىڭچە بۇ توسقۇنلۇقنى جەمئىيىتىمىزدىكى بىر قاتلام ئىنتايىن جاھىل ئىجتىمائىي كۈچلەر كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئۇلار — كونا ئىجتىمائىي ئادەت، فېئوداللىق خۇراپىي ئەقىدىلەرگە ئېسىلىۋالغان جاھىل، نادان تەلۋىلەر، بيۇروكرات تۆرىلەر، پارىخور، خىيانەتچى ئەمەلدارلار. ئۇلار جەمئىيەتنى خۇددى ئۆمۈچۈك تورىدەك چىرمىۋېلىشقان. شۇنداقكەن، سەن بايا دەۋاتقان كىشىلەرنىڭ يەنە ئەتىۋالىنىشلىقى، مەرتىۋىسىنىڭ ئۆسمەسلىكى مۇمكىنمۇ؟ ئەمما ئەندىشە قىلما، پارتىيە ئۇستىلى بۇزۇلۇپ كەتكىنى بىلەن، پارتىيىمىزنىڭ سۈپىتى ئۆزگىرىپ كەتكىنى يوق. ئەجىبا «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئۈستىدىن غالىب كەلگەن پارتىيە ئەشۇ چەرەندە-پەرەندە ئۆمۈچۈك تورلىرىنىڭ قالدۇقلىرىنى بىتچىت قىلالماسمۇ؟ ئۇلار ئۇنداق قىلىپ، بۇنداق قىلىپ سىزنى يەنە يۇتلاپ يىقىتماقچى دەيسەن، دۇرۇس، ۋاقتىنچە شۇنداق قىلالىشىمۇ مۇمكىن، ئەمما بەرىبىر ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى رەسۋا بولۇشىدۇ. ئەنگلىيىدە پار ماشىنىسى ئىجاد قىلىنىپ، پۈتۈن ياۋروپا سانائەت ئىنقىلابىنىڭ باشلىنىشىغا تۈرتكە بولغان چاغدا فېئودال مۇتەئەسسىپ روھانىلار ئۇنىڭغا قانچىلىك قارشى تۇرۇشقانىدى؟ ئۇلار ئاخىرىدا نېمە بولدى؟ ئىنقىلاب چاقى ئاستىدا يەنچىلىپ تۈگەشمىدىمۇ؟ بۈگۈنكى جۇڭگودىمۇ ئەھۋال شۇنداق، پارتىيىمىز ئىجتىمائىي ئىسلاھات شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ جۇڭگونىڭ 80- يىللىرىدىكى زور ئىجتىمائىي ئىنقىلاب دېگەننە. بۇ ئىنقىلاب يولغا توغرا يېتىۋالغان نادان، تەلۋىلەرنى، كونا ئىجتىمائىي ئادەت كۈچلىرىنى، بيۇروكرات تۆرىلەرنى، پارىخور، خىيانەتچى ئەمەلدارلارنى بىر - بىرلەپ سۈپۈرۈپ تاشلايدۇ. قاراپ تۇر!

شۇ چاغدا بىر كىمنىڭ ھويلا ئىشىكىنى

رىتىملىق چەككەن ئاۋازى ئاڭلاندى. قۇربان ئەلى ئورنىدىن تۇرۇپ ھويلىغا چىقتى.

قۇياش قويۇق دەرەخزارلىق كەينىگە يوشۇرۇنغان، ھويلىدىكى تېرەك ياپراقلىرىدا قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئالتۇندەك تاۋلىناتتى. قۇچقاچلار تېرەك شاخلىرىدا بىر كىشىنىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر بېرىۋاتقاندەك تىنىمسىز ۋىچىرلىشاتتى.

قۇربان ئەلى ھويلا ئىشىكىنى ئېچىپ، ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئىشىك ئالدىدا سۇر رەختتىن كاستيۇم، شىم كەيگەن، ئورۇق، ئېگىز، ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى تۇراتتى. ئات يۈز، ئېگىز بۇرۇن، چوڭ كۆز ... ئەجەب تونۇش چىراي!

— قۇربان ئەلىنىڭ ئۆيى مۇشۇمۇ؟

— ھە، مەن قۇربان ئەلى.

— مەن كامال ئەھمىدى، ناھىيىگە يېڭىدىن كەلگەن پارتكوم شۇجىسى.

— خۇش، قېنى ئۆيگە كىرىدلى.

كامال شۇجى ھويلىغا كىرىپ بىردىنلا توختاپ قالدى. ھەيرانلىقتىن كۆزلىرىنى چەم-چىقايتىپ، قۇربان ئەلىنىڭ باش ئايىغىغا سەپ سالدى.

— ھوي، توختاڭا، ماڭا بىر قاراڭا، سىزنى مەن بىر يەردە كۆرگەندەكلا قىلىمەن ... نەدە بولغىيدى؟

— بەلكى بىرسىگە ئوخشىتىپ قالغانلا كامال شۇجى، — دېدى قۇربان ئەلى پەرۋاسىزلا، — خوش قېنى ...

كامال شۇجى ئىمىنىدۇر ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت پېشانىسىگە بىرنى سالدى:

— توغرا! ئەمدى ئېسىمگە كەلدى، تۈرمىدە!

5

تارىمدىكى مەلۇم ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى. ئېگىز، ھەيۋەتلىك قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىكى كەڭ كەتكەن بوزلۇق. ئەتراپ قۇياش تەپتىدىن چوغدەك يېلىنجىغان، تونۇر يالقۇنىدەك قىزىق چۆل شامىلى بۇرۇننى ئېچىشتۇرۇپ ئۆپكىنى كۆيدۈرىدۇ. مەھبۇسلارنىڭ يالىڭاچ گەۋدىلىرى كۆسەيدەك قارىداپ، دۈمبىلىرى پىشىلغان. يەرگە گۈپۈلدەپ چۈشىۋاتقان يۈزلىگەن كەتمەن داۋاغا كۆتىرىلگەندە، گويا ئەينەك پارچىسىدەك يالىلداپ كۆزنى چاقاتتى.

قۇربان ئەلى پېشانىسىدىن شۇرقىراپ كۆزلىرىگە قۇيۇلىۋاتقان ئاچچىق تەرنى بارمىقى بىلەن سىرىپ چۈشۈرۈپ، يۈزىنى لۆڭگە بىلەن ئېرتتى. قىر تۈۋىگە بېرىپ كۆڭلىكىدە ئوراپ قويغان قاپاقنى ئالدىدە، ئاپتاپتا قىزىپ، ئېغىز كۆيدۈرگىدەك بولۇپ قالغان تۈزلۇق سۇنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ گۈپۈلدىتىپ ئىچىشكە باشلىدى. قاپاقتىكى سۇنىڭ يېرىمى تۈگىدى. قورساق چىلەكتەك شالاقشىپ قالدى. ئەمما يۈرەكنىڭ چاڭقىشى بېسىلار ئەمەس، قۇربان ئەلى قاپاقنى يەنە كۆتەردى ...

شۇ چاغدا جىنايەتچىلەرنىڭ ئارىسىدىكى كىمدۇر بىرسى ۋارقىرىدى:

— ھەي ... قاراڭلار، ئۇماچ شىرىكىدىن بىرسى كەلدى ئاغىنىلەر!

جىنايەتچىلەر چۈشۈۋاتقان كەتمەنلەرنى قويۇشۇپ يول تەرەپكە قاراشتى. ئىككى ساقچى بىر مەھبۇسنى يالاپ ئېلىپ كېلىشىۋاتاتتى.

— ھەي... ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى قاتتىق چىشلەپتىكەن - دە بىچارە، — دېدى كەتمەن ساقال، قوش بۇرۇن، «تاغار» دەپ لەقىمى بار، چەتئەلگە قېچىپ چېگرىدا تۇتۇلغان قېرى جىنايەتچى ئوسمان.

— پاھ، ئۆزى كادىردەك قىلىدىغۇ، ھا... ھا... ھا... ئۇنىڭ توپلىيىگە قاراڭلار! ھېلىم تازىنىڭ كاللىسىدەك پارقىرتىۋالغىنىنى، — دېدى قىرغىز قالپىقىنى كۆزىگىچە چۈكۈرۈپ كېيىۋالغان قاراساقال، ئىگىزبويي «قاۋان» دەپ لەقىمى بار قاتىل جىنايەتچى مەخسۇد.

— ئويۇن تېپىلدى ئاغىنىلەر، سوجاڭ كەتكەندە، «بۆك تەپە» قىلىش كېرەك، يېڭىنى شىمايلاپ تۇر قاۋان!

— ئاندىن ماۋۇ توغراق كۆتىكىنى كولىتىش كېرەك، بىڭىسىگىنى بىر كۆرسىتەمەنغۇ ئۇنىڭغا قۇۋان كىرپە!

ساقچىلار يېتىپ كېلىشتى، مەھبۇسلار گۆشكە ئېتىلغان چىۋىندەك تۇشمۇ - تۇشتىن ئولۇشۇپ يېڭى مەھبۇسنى ئورۇۋېلىشتى.

مەخسۇد «قاۋان» قۇربان ئەلىنىڭ بىقىنىغا ئاستا نوقۇپ پىچىرلىدى:

— بۇ خۇمپەرنى تونۇپ قالدىم. ھېلىقى، مېنى سوتلاپ مۇددەتسىز كەستۈرۈۋەتكەن سوتچىنىڭ دەل ئۆزى... ئەمدى قولۇمغا چۈشۈپتۇ - دە ئەبلەخ، ئەزبىرايى قەسەم ئىچىمەن، ئەمدى شۇ سوتلىغىنىنى بۇرنىدىن بولاق چىقارمىسام «قاۋان» لەقىمىنى يۆتكىتىۋېتىمەن، قېنىنى ئىچىمەن قاراپ تۇر. بۇنداق ئىتنىڭ كۆنىنى تارتقىچە قىساسىمنى ئېلىپ بىر پاي ئوقتا ئېتىلىپ كېتىمەن!

قۇربان ئەلى ھاڭۋېقىپ مەخسۇدنىڭ چىرايىغا قارىدى، يۈزى تامدەك تاتارغان، بۇرۇتلىرى تىكلىشىپ، كۆزلىرىدە ۋەھشىيانە يېشىل ئوچقۇن چاقناپ تۇراتتى.

— ئاغزىڭنى يۇم! — دېدى ئۇ مەخسۇدقا ئالىيىپ ۋە توپتىن سىرتقا چىقىپ نېرى كەتتى.

— تونىدىڭمۇ ئۇنى؟ — قۇربان ئەلىنىڭ يېنىغا ئوغرى جىنايەتچى ئۆمەر «ئايروپىلان» پىشىلداپ كەلدى، — مەن تونىدىم، ماڭا گەپ ياندۇردىڭ دەپ، قولۇمغا ئىككى كۈن ياپون كويزىسىنى سالدۇرۇۋەتكەن ئۇ، خى، خى، خى... تېپىشىپتۇق ئەمدى. ئۇزۇن جاھان ئەمەسمىكەن بۇ؟ ئەمدى كۆرسىتىمەن. بۇ پېسىنگە ئۆزەمنىڭ «ئايروپىلان» لىقىمنى بىر كۆرسىتىپ قويىمەن!

قۇربان ئەلى كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك يېڭى مەھبۇسقا يەنە بىر رەت قارىدى. ھېچ خاتاسى يوق! دەل ئۆزى! بۇنىڭدىن ئالتە يىل ئىلگىرى ناھىيىلىك تۈرمىدە دەل ئۆزىنى سوتلىغان سوتچى ئەمدى جىنايەتچىلەر قورشاۋىدا ئۈن - تىنسىز بىر خىل ئىپادىسىز قاراش بىلەن ئۆرە تۇراتتى. ئەمما قۇربان ئەلى ئۇنىڭغا بىر خىل ھۆرمەت ئېھتىرام نەزىرىدە تىكىلدى. ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى. ھەقىقىي ئىنسان بىلەن ئىككى ئاياغلىق ھايۋان بىر پادا بولۇپ ياشايدىغان بۇ لەنىتى ماكانغا كېلىپ قالغىنى ئۈچۈن ئىچ - ئىچىدىن ئۆكۈندى، ياق، ئۇ ياخشى ئادەم! دۆلەت قانۇنىنىڭ ھەقىقىي سادىق ئىجراچىسى، ئۇ قانداقچە بۇ يەرگە كېلىپ قالدى - ھە؟!...

قۇربان ئەلى ئاچلىق كۈرىشى ئېلان قىلغانلىقىنىڭ ئۆتىنچى كۈنى ئىدى، ئۇ ئۆلۈۋېلىشنى، بۇ قاباھەتلىك دۇنيانىڭ ئازابلىق قىيناشلىرىدىن بىراقلا خالاس بولۇشنى ئويلىغان. نېمىشقا شۇنداق ئويلىمىسۇن؟ ئۇنىڭ ئاتالمىش «جىنايى ماتېرىيالى» قوچاقتا كۆتىرەلمىگۈسىز بولۇپ كەتتى. ھەتتا خەتنىمۇ ئوڭشاپ يازالمايدىغان سېرىق چاپانلىق سوراقچىلار ئۇنى تۆمۈر قەپەز ئىچىدە سائەت - سائەتلەپ ئۆرە تۇرغۇزۇپ نۆۋەتلىشىپ سوراق قىلاتتى. ھەي، ئۇلارغا گەپ چۈشەندۈرمەكنىڭ تەسلىكى!

قۇربانىنىڭ قايسىبىر يىلى گېزىتكە بېسىلغان بىر شېئىرىدە «باھار گۈلى ئېچىلدى، يېزىمىزدا رەڭمۇ - رەڭ» دېگەن مىسرالار بار ئىدى. سوراقچىلار بۇنى كەم - كۈتىسىز ئەكسىلئىنقىلابىي شېئىر دەپ ئاتىدى. «رەڭمۇ - رەڭ دېگىنىڭنىڭ ئۆزى جىنايەت، نېمە ئۈچۈن باھار گۈلىنى قىپقىزىل ئېچىلدى دەپ يازمىغىنىڭدىكى مۇددىئايىڭنى ئېيت!» دەپ ھۆركىرەپ جوزىنى مۇشتلىدى. ئۇلاردىكى سەۋىيە شۇنچىلىك بولغان يەردە قۇربان ئەلى سورالغان سوئاللارغا قانداقمۇ جاۋاب بېرەلەيتتى؟ ئاھ! ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ مەھكىمە شەرئىيسىدىن كەلگەن سوتچىلار !

—يوقۇلۇش، ھەممەڭ كۆزۈمدىن يوقۇلۇش!- دەپ ۋارقىرىدى قۇربان ئەلى بىر كۈنى ئەشۇ سوراقچىلارغا قولىنى غەزەپ بىلەن شىلتىپ،— مېنى سوراق قىلىمەن دېگىچە لاي ئورنىغا بېرىپ كېسەك قۇي! جاڭگالغا بېرىپ پادا باق! جان ئالىدىغان ئەزرائىل بولسىمۇ مېنىڭ ئالدىمغا ئىلىم - پەندىن، دۆلەت قانۇنىدىن، پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتتىن خەۋىرى بار سوتچىنى ئېلىپ كەل!

سوراقچىلار قۇربان ئەلىگە ئاپشاركىدەك ئېتىلىپ كېلىپ ئۇنى ناھاللىق ئۆتۈكلىرى بىلەن تېپىپ دۇمۇلىتىشقا باشلىدى. قۇربان ئەلى ئۇنىڭدىن كېيىنكىسىنى بىلمىدى ...

ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتتىكىن؟ قۇربان ئەلىنى يەنە سوراققا ئېلىپ چىقىشتى. سوراقخانىدا ئۇنى ناتونۇش بىر ئادەم — دەل مۇشۇ يېگى مەھبۇس كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ بۇرۇنقى سوراقچىلارنىڭ ئادىتى بويىچە قۇربان ئەلىنى تۆمۈر قەپەزگە كىرىشكىمۇ، ئۆرە تۇرۇشقىمۇ بۇيرىمىدى.

— تاماكا چېكەمسەن؟ - سوراقچى ئۇنىڭغا بىر تال سىگارت ئۇزاتتى.

ياق، ئادەتلەنمىگەن.

— ئاڭلىشىمچە تۈرمىگە كىرگەن ئاخۇنمۇللىلارمۇ، ھەتتا ئاياللارمۇ تاماكا چېكىدىغان بولۇپ كېتەرمىشقۇ؟

— بۇ ھەركىمنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق.

— توغرا گەپ، — سوراقچى ئۆزىنىڭ تاماكىسىغا سەرەڭگە چاقتى، — سېنىڭ ئاچلىق ئېلان قىلغىنىڭچۇ؟ ئۇمۇ سېنىڭ ئىرادەڭ بويىچە بولغانمۇ؟

— ئەلۋەتتە.

— نېمىشقا ئاچلىق ئېلان قىلدىڭ؟

— گەپنى سوزمىسىلا! — تاقەتسىزلىنىپ ۋارقىرىدى قۇربان ئەلى، — مەن ئۆلۈۋاتقان ئادەممەن، مەن مۇنداق ئەخمىقانە، ئېتىقىسىز سوئاللىنى ئاڭلاشتىن كۆرە، كامىردا يېتىپ، ئۆز ئەجىلىمنى كۈتۈشنى ئەۋزەل كۆرىمەن!

— قىزىشما،- سوراقچى قاپاقلىرىنى تۈردى، - يازغان ئەسەرلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئوقۇپ چىققانمەن، ئەشۇنداق جەڭگىۋار، ھايات ئۈچۈن چەكسىز مۇھەببەت ئۇرغۇپ تۇرغان شېئىر - لارنى يازغان سەندەك بىر شائىرنىڭ ئاقىۋەتتە ئۆلۈم يولىنى تاللىۋېلىشىنى نېمە دەپ چۈشىنىش كېرەك؟ ئۇ ئۆچىغا چىققان ئەخمەقلىق ئەمەسمۇ - ھە؟ مۇبادا سەن ئاشلىق ئېلان قىلىپ ئۆزەڭنى ئۆلتۈرۈۋالساڭ، شېئىرلىرىڭنى ئوقىغان كېيىنكى ئەۋلادلار سېنى نېمە دەپ خاتىرىلىشى مۇمكىن؟ ماياكوۋسكى بىلەن سىرگىي يېسېنىنىنى مىسالغا ئالايلى، ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇپ ھاياجانغا چۆمگەن ھەر قانداق ئادەم، ئۇلارنىڭ ئۆلۈمىنى تىلغا ئالغاندا ئېغىزى كۆيمدۇ. شېئىر - شائىرنىڭ يۈرىكى ھەم جېنى. سەن شېئىرىڭدە يازغىنىڭدەك قەيسەرلىك بىلەن ياشىشىڭ، ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىڭ، دۆلەت قانۇنىنىڭ سېنىڭ ئەنزەڭ ئۈستىدە ئادىل ۋە توغرا ھۆكۈم چىقىرىدىغان كۈنىنى چىدام ۋە تاقەت بىلەن كۈتىشىڭ كېرەك. قانداق دېدىم؟ ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى، سېنى مۇشۇ ھالىڭدا سوراق قىلىش مۇمكىنمۇ؟ ئۈچەيلىرىڭ قۇرۇپ كەتكەندۇ تايىنلىق، قوپ تاماق يە، مەنمۇ تېخى ئەتىگەنلىك تامىقىمنى يېمىدىم.

قۇربان ئەلى لەسسىدە بوشىشىپ قالدى. ئۇنىڭ گىرانىت تاشتەك قاتقان ئەسەبىي جەھلى ھەق سۆز ئالدىدا شامدەك ئېرىدى، ئۇ قىزاردى، كۆڭلى بۇزۇلدى، ئۇنىڭ سۆزىدىن تەسىرلىنىپ كۆزىگە ياش ئالدى. سوتچى قۇربان ئەلىنى تۈرمە ئاشخانىسىغا باشلاپ چىقتى. ئۇنىڭغا ئاللىقاچان مەزىلىك چۆچۈرە تەييارلانغانىدى. تاماقتىن كېيىن سوراق باشلاندى. بۇرۇن كۈنلەپ - كۈنلەپ باش - ئايىقى تۈگىمەيدىغان سوراق تۆت سائەتتىلا تاماملاندى. قىزىق ئىش! بۇرۇن «ئەكسىلئىنقىلابىي شېئىر» دېگەنلەرنىڭ بىرىمۇ تىلغا ئېلىنمىدى. سوراق ئاخىرىدا ئۇ ئازىراق ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن قۇربان ئەلىگە مۇنداق دېدى:

— سېنىڭدىكى «جىنايەت» دېيىلگەنلەرنىڭ ھەممىسى قانۇن نۇقتىسىنەزىرىدىن ئېيتقاندا ئىدىيەۋى تونۇش كاتىگورىيىسىگە ياتىدىغان، ئەمما دۆلىتىمىزدىكى زور ھەق - ناھەق مەسىلىسىگە بېرىپ چېتىلىدىغان ئىشلار. لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت ئەمەس.

قۇربان ئەلى سوراقخانىدىن ئۈمىد ۋە غەيرەتكە تولغان، روھلانغان ھالدا قايتىپ چىقتى. قاراڭغۇ كامىرغا كىرىپ، سوراقچىنىڭ بايىقى سۆزلىرىنى قايتىدىن ئەسلەپ چىقتى. ئەگەر سوراقچى يالغان ئېيتمىغانلا بولسا قۇربان ئەلى ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدىكى ھاياتىدىن ئۈمىدسىز بولمىدىغاندەك قىلاتتى. ئۇ ھاياجانلاندى، سوۋۇغان قانلىرى يۈرىكىدە قايناپ، تومۇرلىرىدا مەۋج ئۇرۇشقا باشلىدى. «ياشىسۇن ئۈمىد!» ئۇ شۇ كېچىسى تۈرمە پەنجىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا قاراپ يىغلىدى. ناخشا ئېيتتى ....

— تارقىلىش! ھەممەڭ جايىڭغا تارقىلىش! — دەپ ۋارقىرىدى ساقچى مەھبۇسلارغا قوللىرىنى شىلتىپ، ئاندىن بىر خىل تەمكىنلىك ۋە مەنسىتمەسلىك نەزەرى بىلەن نەگىدۇر قاراپ تۇرغان يېڭى مەھبۇسقا قاراپ دېدى، — مەشەدە ئەمگەك قىلىسەن. دائىرىدىن بىر قەدەم چىقىپ كەتسەڭ ئېتىلىسەن!

ساقچىلار كەتتى، يېڭى مەھبۇسقا بىرىنچى بولۇپ مەخسۇد«قاۋان» يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم سوجاڭ، كۆرۈشۈپ قويايلى.«مەن فىلارمەن توققۇز، خۇدايىم قىلار ئوتتۇز» دەپتىكەن، بىزنى جەھەننەمگە ئۈزىتىپ قويۇپ، ئارقىمىزدىنلا ئۆزلىرى كەپلا، ھا ... ھا ... ھا ... ئۆتنىسى بار جاھان ئىكەن ئەمەسمۇ بۇنىڭ؟ قېنى، تېزەك چىشلەشكە تۇراملا ياكى بۆك تەپمىگىمۇ؟

— نېرى تۇر! نېمە قىلماقچىسەن؟! - دېدى يېڭى كەلگەن مەھبۇس ئۇنىڭ بۇزۇلغان يىرتقۇچ ئەلپازىغا قەھرى بىلەن تىكىلىپ.

— تەقدىرنىڭ كارامىتىدىن ئايلىناي، سېنى نېمە قىلىدىغانلىقىمنى كۆرۈپ قوي، تىزلان!

مەخسۇد «قاۋان» يېڭى مەھبۇسنىڭ كۆكسىگە بىر مۇشت سالدى. ئۆمەر «ئايروپىلان»، ئوسمان «تاغار» ... يەنە ئاللىكىملەر ئۇنىڭ ئۈستىگە بۆرىدەك تاشلاندى.

— ئۇر — چەيلە! بىقىنىغا دەسسە!

— ھە، مانداق، جان چىقمايدىغان يېرىگە!

يېڭى مەھبۇسنىڭ باش — كۆزلىرى يېرىلدى. جىنايەتچىلەر ئۇنى «بۆك تەپمە» قىلىپ بوزلۇقنىڭ شورلۇق چالمىسى ئۈستىدە توپتەك دومىلاتماقتا.

بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىدىن كۆڭلى ئاينىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغان قۇربان ئەلى ئاخىرى

چىداپ تۇرالمىدى، قولىدىكى كەتمەن جۇلدىسى بىلەن مەخسۇت «قاۋان» نىڭ يەلكىسىگە زەرپ بىلەن ئۇردى ۋە:

— توختاڭلار! توختاش دەيمەن! بولمىسا كەتمەن بىلەن ھەممەڭنى چېپىۋېتىمەن! — دەپ ۋارقىرىدى. قۇربان ئەلىنىڭ ھەيۋىسى بىلەن جىنايەتچىلەر كەينىگە داجىپ قېچىشتى. قۇربان ئەلى قان بىلەن تۇپىدا بۇلغىنىپ كەتكەن يېڭى مەھبۇسنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ يۈزلىرىنى سۈرتتى ۋە ئۇنى ھارۋىغا سېلىپ تۈرمە دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ كەتتى. كەچتە چىراق ئۆچۈرۈلۈپ، جىنايەتچىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇيقۇغا كەتكەندە قۇربان ئەلى ئاستا ئورنىدىن سىلجىپ يېڭى مەھبۇسنىڭ يېنىغا كەلدى.

— قانداقراق ياتمىلا سوجاڭ؟

— سوجاڭ دېمەڭ، ئەمدى مەنمۇ سىزگە ئوخشاشلا جىنايەتچى، ئىسمىنىلا چاقىرىڭ، كامال ئەھمەد دەڭ.

— سىلە مېنى تونۇدىلىمۇ؟ 1973 - يىلى تۈرمىدە سىلە مېنى سوراق قىلغان.

— ئىسمىڭىز نېمىدى؟ ھە ... ھە ... ئېسىمگە كەلدى. ھازىرمۇ يەنە ئۆلۈۋېلىشنى ئويلامسىز؟

قۇربان ئەلى ئوڭايسىزلىنىپ كۈلدى.

— نەدىكىنى؟ شۇ ئىشلارنى ئويلىسام، ئۆزەمنى-ئۆزەم قىيىنىغىنىمغا پۇشايمان قىلىمەن. تۈرمە ئازابلىرى ئاز كەلگەندەك بىكاردىن-بىكار تۆت كۈن ئاچ ئولتۇرغىنىمنى دېمەملا، كىم بىلىدۇ، شۇ چاغدا سىلە مېنى شۇيولدىن نەسىھەت قىلىپ قايتۇرۇۋالمىغان بولسىلا، ئېھتىمال يەنە بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ھاياتىمنى تۈگەشكەن بولاتتىم.

ئوڭدىسىغا ياتقان كامال ئەھمەدى يېنىغا ئۆرۈلدى، ئۇنىڭ نەپەسلىرى قۇرباننىڭ يۈزىگە ئۇرۇلدى. ئۇ ئاستا داۋام قىلىپ دېدى:

— بىر يازغۇچىدا نوقۇل ھالدىكى يېزىقچىلىق ماھارىتىلا ئەمەس، دانىشمەنلەرچە ئالدىن كۆرەرلىك ۋە سىياسىي سەزگۈرلۈك بولۇشى كېرەك، بولمىسا ئۇ دەۋرنىڭ ماھىيىتىنى ۋە كەلگۈسىنى قانداقمۇ ئالدىن يورۇتۇپ بېرەلەيدۇ؟ ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان سىياسىي تۇمان ۋە سىم توساقلارنى قانداقمۇ بۆسۈپ ئۆتەلەيدۇ؟ بىر ھەقىقىي يازغۇچى — دەۋرنىڭ تۈۋرۈكى ھەم مەشئىلى. ئۇنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتى ۋە ئىنسانلار ئېڭىدىكى سەكرەش ئۈچۈن كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى ئەسلا كەم چاغلىغىلى بولمايدۇ. بۇ بىر مۆجىزە، ئۇلۇغ ۋە بىباھا مۆجىزە، بۇنى ئىنسانىيەتنىڭ شانلىق مەدەنىيەت تارىخى ئاللىقاچان ئىسپاتلىغان. مۇبادا سىز شۇ چاغدا ئالدىراقسانلىق قىلىپ ھاياتىڭىزدىن ئايرىلغان بولسىڭىز خەلقىمىز ئۈچۈن قانچىلىك زور يوقىتىش بولغان بولاتتى-ھە؟ مانا قاراڭ، ئۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنداق كۈنلەردىن زارلانغۇلۇق ئەمەس بۇرادەر، ھە راست، سىزنىڭ تۈرمىدە يازغان شېئىرلىرىڭىز بارمىدى؟

قۇربان ئەلى ئەلەملىك ئۇھ تارتتى.

— ۋاي ئىست، بارتى دېسىلە، جەمئىي 37 پارچە شېئىرىم بار ئىدى. بىر قېتىملىق تېنتىشتە ساقچىلار ئۇنى يوتقىنىمنىڭ پاختىسى ئارىسىدىن تېپىۋېلىشتى. ئاندىن مېنى «ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكىتىڭنى توختاتمىدىڭ» دەپ ئۆلگىچە دۇمبالاشتى، قولىيازمامنىمۇ ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى. ھەي دەرىخ! ئۇلار پۈت-قوللىرىمنى چېقىۋەتسىمۇ ئەشۇ شېئىرلىرىمنى قايتۇرۇپ بەرگەن بولسىلا بولاتتىغۇ، ئەپسۇس، ئۇنى يادقىمۇ ئېلىۋالمىغانىكەنمەن، ئېھتىمال ئۇلار شېئىرلىرىمنى شۇ ۋاقتىدىلا كۆيدۈرۈۋەتكەندۇ ياكى ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلىۋەتكەندۇ.

— ياق، ئۇ شېئىرلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى ساقلاقلىق، دېدى كامال ئەھمەدى ۋە ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، — ئۇلار شېئىرلىرىڭىزنى جىنايىي ئارخىپىڭىز ئىچىگە سېلىپ قويۇشقانىكەن، مەن ئۇلارغا بۇ شېئىرلارنىڭ قانداقتۇر ئەكسىلئىنقىلابىي شېئىرلار ئەمەسلىكىنى، بۇنى جىنايىي ئارخىپتىن چىقىرىۋېتىش كېرەكلىكىنى ئېيتتىم. كېيىن ئۇنى ئۆزىمىزنىڭ پايدىلىنىش ماتىرىيالى سۈپە-

تىمدە كۆرىدىغانلىقىمىزنى باھانە قىلىپ ئۆيۈمگە ئېلىپ كەتتىم. خاتىرجەم بولۇڭ، ۋاقتى كەلگەندە ئۇنى ئۆزىڭىزگە قايتۇرۇپ بېرىمەن. شۇ چاغدا مەتبۇئاتتا ئېلان قىلدۇرسىڭىزمۇ كېچىكمەيسىز.

— رەھمەت سوجاڭ! — قۇربان ئەلىنىڭ ئاۋازى ھاياجاندىن تىترەپ كەتتى. ئۇ كامال ئەھمىدىنىڭ قوللىرىنى سىپاشتۇرۇپ مەھكەم قىستى، — راست سىلە بۇرۇن قايسى سوت مەھكىمىسىدە ئىشلىگەن ئىدىلە؟

— ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسىدە.

— ئەمدى سىلىنى نېمىشقا قاماشتى ئۇلار؟ نېمە ئىش بولدى؟

— بۇ يىل 4-ئايدا بېيجىڭدە يۈز بەرگەن تيەنئەنمېن ۋەقەسىگە چېتىشلىق بولمامدىمەن. شۇ قېتىمدا مېنىڭ بېيجىڭدا قالغان بىر مۇنچە ساۋاقداشلىرىم قولغا ئېلىنىپتۇ. مەن ئۇنىڭدىن سەل بۇرۇن ئۇلارنىڭ 4-ئايدىكى قەبرە سۈپۈرۈش بايرىمىدا جۇزۇڭلىنىڭ ۋاپاتىنى داغدۇغىلىق خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتناشماقچى ئىكەنلىكى توغرىسىدا يازغان خېتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، مېنىڭمۇ شۇ پائالىيەتكە قىزغىن ئاۋاز قوشىدىغانلىقىمنى بىلدۈرۈپ جاۋاب خەت يازغانىدىم. لېكىن قەبرە سۈپۈرۈش بايرىمى كۈنى تيەنئەنمېن مەيدانىدا كىشىلەر تەسەۋۋۇر قىلمىغان ئېغىر قانلىق ۋەقە يۈز بېرىپتۇ. جۇزۇڭلىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن تيەنئەنمېن مەيدانىغا يىغىلغان نەچچە يۈز مىڭ ئامما دەھشەتلىك باستۇرۇلۇپتۇ. بۇ قانداق ئىش، نېمە دېگەن غەلىتە ۋەقە؟ بىر سوتسىيالىستىك دۆلەتتە خەلقنىڭ ئۆز زۇڭلىسىنى خاتىرىلەش ھوقۇقىمۇ يوقمۇ؟ مەن غەزىپىمنى باسالماي بىر قېتىملىق سىياسىي ئۆگىنىشتە ئەشۇنداق سۆزلىدىم. ئېھتىمال مېنىڭ بېيجىڭدىكى ساۋاقداشلىرىمغا يازغان خەتلىرىممۇ تىرورچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن بولسا كېرەك، جىنايى پاكىت سۈپىتىدە ئۇ خەتلىرىمنى كۆتۈرۈپ چىقىشتى، سۆزلىگەن سۆزۈمنى بېيجىڭدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ بۇ يەردىكى تەشۋىقاتى دېيىشتى. ئىش مانا شۇ.

ھەر ئىككىيلەن جىمىپ قېلىشتى. ئۇلار ئەمدى چوڭقۇر خىيالغا چۆككەن، ئۇلار شۇ تاپتا نېمىنى ئويلاۋاتىدۇ، نېمىنى مۇلاھىزە قىلىۋاتىدۇ؟ بۇنى بىلىش قىيىن ئىدى.

تۈن كېچە، ئەتراپ گۆرۈستاندەك سۈرلۈك ھەم جىمجىت. تۇرۇپ-تۇرۇپ جىنايەتچىلەرنىڭ جۆيلۈپ ئىڭرىغان ئاۋازى بىلەن سېپىل ئۈستىدىكى نۆۋەتچى ئەسكەرنىڭ يۆتىلى ئاڭلىنىپ قالىدۇ.

مانا بۇ تىرىكلەرنىڭ ئۆلۈك تىنىقى، تىرىك جەسەتلەرنىڭ سېسىق پۇرىقى بىلەن تولغان ماكان، مانا بۇ ئادەملەرنىڭ خىيالى، ھايۋانلارنىڭ ئۈگدىكى ئارىلىشىپ كەتكەن ئۆزگىچە دۇنيا! ...

6

— مېنىڭ بۇ ناھىيىگە كەلگىنىمگە ئۈچ ئايدىن ئاشتى. نېمىشقا بىز مۇشۇ كۈنگىچە كۆرۈشەلمەي يۈرگەندىمىز؟ — دېدى كامال شۇجى خاپا بولۇپ، — سىزمۇ مېنى كۆرۈپ تونۇمىدىڭىزمۇ؟

— كۆرگەن، كۆرۈپلا تونۇغان.

— شۇ چاغدا نېمىشقا تونۇشلۇق بەرمىدىڭىز؟ ھېچ بولمىسا 37 پارچە شېئىرىڭىز بىلەن بىر داستانىڭىزنىڭ مەندە ئامانەت قالغانلىقىنى ئۇنتۇمىغان بولغىيدىڭىز.

قۇربان ئەلى ئۇنتۇمىدى، ئۇ قانداقمۇ ئۇنتۇسۇن؟ ئۇ يالغۇز ئەشۇ شېئىرلىرىنىلا ئەمەس، ھايات خاتىرىسىنىڭ كامال شۇجى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان ئەشۇ يارقىن سەھىپىلىرىنى ئېسىدىن چىقارغىنى يوق. تۈرمە ھاياتىنى ئەسلەش ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېغىر تۇيۇلغىنى بىلەن ئەشۇلار توغرىلىق خىيال سۈرۈش ئۇنىڭ ئۈچۈن راھەت. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ پارتكوم شۇجىسى بولۇپ كەلگەن كامال ئەھمىدىنى ئۆتكەندە

كوچىدا تونجى قېتىم كۆرگەندە ئۇنىڭغا نېمىشقا تونۇشلۇق بەرمىدى؟ ياق ئۇ تونۇشلۇق بەرمەيتتى، چۈنكى بۇ ناھىيىدە قۇربان ئەلىنى مۇھەممەد ھاكىم، قاسىم جۇيجاڭدەك بىر نەچچە رەھبەرلەردىن باشقىسىنىڭ ھەممىسى ئۇنى دۆلەت خىزمەتچىسى تۇگۇل، ئەقەللىسى ئادەم قاتارىدىمۇ كۆرگەن ئەمەس. ۋىلايەتكە ۋالىي بولۇپ يۆتكىلىپ كەتكەن ئەمەت شۇجى ئۇنىڭ بىر چىمشىلەم گۆشىنى يەۋالمىغىنى ئۈچۈن ئارماندا كەتتى. بۇ كامال شۇجى قانداق بولماقچى؟ دۇرۇس، ئۇ بىر چاغلاردا ئۇنى ئۆلۈم گىرداۋىدىن قۇتقۇزغان، ئۇنىڭغا ھاياتلىق ۋە ئۈمىد بەخش ئەتكەن، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا بىر قازاننىڭ ئېشىنى تەڭ ئىچىشىپ، بىر زاغرىنى تەڭ بۆلۈشۈپ يېگەن ئەمەسمۇ؟ ئەمەلدارلىق تاجىسىنى كىيىۋېلىپلا ئۆزگىرىپ كەتتىمۇ كىم بىلىدۇ؟ شۇ چاغدا كامال ئەھمىدى مەخسۇت «قاۋان» بىلەن ئۆمەر «ئايروپىلان» نىڭ «بۆك تەپمىسى» گە قالغان چاغدا ئۇ ئارىغا سەكرەپ چۈشۈپ ئاجرىتىپ قويمىغان بولسا كامال ئەھمىدى نېمە بولۇپ كېتەتتىكىن؟ ئېھتىمال ئەھمىدى ئۇ ئەشۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ كەتكەندۇ ياكى ئەسلەشنى نومۇس قىلىدىغاندۇ. بولمىسا كوچىدا ئۇمۇ كۆرگەندەك قىلغان، نېمىشقا تونۇشلۇق بەرمىدى؟ بوپتۇ، بۇرۇنقى ھەمدەرتلىك بۈگۈنكى دىلكەشلىك ئاساس بولالمايدۇ-دە،

نەچچە كۈندىن تېخى ھېلىغىچە شۇنداق ئويلاپ ئولتۇرغان قۇربان ئەلى كامال شۇجى ئۆيىگە كەلگەندە يەنە قول قوشتۇرۇپ تۇرالمىدى. ئىككىسى ئۆيدە پايىپېتەك بولۇپ كەتتى. «ئۇ ناھىيىگە شۇجى، تېخى مېنىڭ ئەدىپىمنى بەرمەكچى بولۇۋاتقان شۇجى. ئۇ ئەمدى قايسى مەخسەت بىلەن كەلسۇن. ئۆيۈمگە كەلگەنىكەن، ئۇ مېھمان» دەپ ئويلىدى قۇربان ئەلى.

كامال شۇجى كارىۋاتقا ئولتۇرۇپ ئۆي ئىچىگە سەپسالدى، سەپسالغانسېرى ئىچى سىرىلدى، مۇھەممەد ھاكىم يالغان ئېيتمىغانىكەن. بۇ ئۆيدە 80-يىللارنىڭ بىر زىيالىيسى ئولتۇرىدۇ دېسە كىم ئىشىنىدۇ؟ ئەزبىرايى بىر تاشلاندۇق كەپە.

دېرىزە تەكچىسىدىكى كىرسىن لامپىسىنىڭ سۇس قىزغۇچ نۇرى ئۆي ئىچىنى گىرىمسەن يورۇتۇپ تۇراتتى. يېرىك سامان لېيى بىلەن قوپال سۇۋالغان تام نەچچە يېرىدىن چاك كەتكەن. ئۆينىڭ ئۆستەڭ بويىغا يانداش تېمى بوۋايدەك مۈكچىيىپ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. ئۆيدىن زەي پۇرىقى كېلەتتى. دەرزكەتكەن لىم ياغاچقا ئىلەنگەن ئاچا تۈۋرۈك ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا چوقچىيىپ تۇراتتى. ۋاسا ئورنىغا شاخ-شۇمبا تاشلانغان تورۇستىن قومۇچ پۆپۈكلىرى، قۇرۇپ سارغايغان يېكەنلەر ساڭگىلىشىپ تۇراتتى. پاكىزە ئاقارتىلغان تامنىڭ ئۇ يەر-بۇ يەرلىرىدە يېقىندا ياققان يامغۇر سۈيىنىڭ ساغۇچ ئىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئۆيدە بىساتى دېگۈدەك، كۆزگە تاشلانغۇدەك نەرسە يوق ئىدى. تامغا تارتىلغان لوڭقا گۈللۈك بىر پارچە كونا گىلەم، بۇلۇڭغا قويۇلغان مىقلىما ساندۇق، ئۇنىڭ گۈل-نەقىشلىرى ئالىقاچان داتلىشىپ، قارىداپ كەتكەن، ئۈستىدە چۆرىسى قىرقىلىپ كەتكەن كونا چامىدان، دېرىزىنىڭ يېنىدا ئىچى كىتاب بىلەن لىق تولغان، توغرا چېتىقلىرى ئېگىلىپ كەتكەن كىتاب جازىسى، دېرىزىنىڭ ئۇدۇلىدا سىرلىرى ئۆڭۈپ قارىداپ كەتكەن كىيىم تىكىش ماشىنىسى، ئۆيگە ئارانلا سىققان ئىككى ياغاچ كارىۋات، ئەمما ئۆيدىكى بۇ غېرىبچىلىقلارنى مەستۇرە بىر ئامال قىلىپ يوشۇرۇپ، ئۆيگە ھۆسن كىرگۈزۈش ئۈچۈن كۆپ باش قاتۇرغاندەك قىلاتتى. ئىشىكنىڭ يېنىغا ئاستى گۈل بىلەن نەقىشلەنگەن كىيىم ئاسقۇچ، دېرىزىگە چىرايلىق گۆشىرەك دۇخاۋا پەردە تارتىلغان، بۇلۇڭدىكى كارىۋاتقا ئورۇن كۆرپىلەر رەتلىك يىغىلىپ، ئۈستىگە رەڭلىرى ئۆڭگەن مايسىرەك يۇڭ ئەدىيال يېپىلغان، ئۈستىگە بىر جۈپ ماۋۇق ياستۇق تىكلەپ قويۇلۇپ،

ئۇستى كۆكلۈش رەڭلىك تور بىلەن يېپىلغان.

كامال شۇجىنىڭ كۆزى كىلەمنىڭ يۇقىرىسىغا ئېسىپ قويۇلغان رامكىلىق سۈرەتكە چۈشكەندە يۈرىكىدە قانداقتۇر ئىسسىق، لەززەتلىك بىر سېزىم ئۆركەشلەپ، ۋۇجۇدى «شۇر» قىلىپ قالدى. سۈرەت ئېھتىمال ئىككىسىنىڭ توي خاتىرىسى بولسا كېرەك، رەسىمدە قۇربان بىلەن مەستۈرە بىر-بىرىگە يانداشىپ، كۈلۈمسىرىشىپ تۇراتتى. ئاھ، ياشلىق قانداق ياخشى! قوشۇماقاش، قاڭشارلىق، چوڭ-چوڭ قوي كۆزلىرى بەخت شارابىنىڭ شىرىن كەيپىدە خۇمالاشقان قوڭۇر بۇدرە چاچلىق بۇ يىگىت قۇربان ئەلى! ئۇنىڭ يېنىدا ئاددىيلا كىيىنگەن، ئەمما ۋۇجۇدىدىن چەكسىز گۈزەللىك نۇرى تۆكۈلۈپ تۇرغان مەستۇرە. ئىنسانىنى ئەشۇنداق گۈزەل قىلىپ ياراتقان تەبىئەتكە ئاپىرىن! قىز قۇربان ئەلى تەرەپكە سەل ئېگىلىپ، گويا ئۆزىنىڭ تاغدەك يۆلەنچۈكى بىلەن پەخىرلىنىۋاتقاندەك مەغرۇر ۋە نازاكەت بىلەن ئۇماقلارچە كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. لەۋلىرى ناڭ سەھەر پەيتىدىكى ئانار گۈلىدەك ئېچىلغان، بىر جۈپ ئاھۇ كۆزلىرى رەسىمدىمۇ تاڭ چولپىنىدەك چاقناپ تۇراتتى. قىياقتەك ئىنچىكە قاشلىرى، ئېقىپ چۈشكەندەك يارىشىملىق بۇرنى، قولاقلىرىنى ياپقان دولقۇنلۇق چاچلىرى ...... قۇربان ئەلىنىڭ تۈرمىدە يازغان شېئىرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى سۆيگۈ لىرىكىلىرى ئىدى. كامال شۇجى ئەدىلا ئۇنىڭ سىرىنى چۈشەندى. ئۇ ئەشۇ شېئىرلارنى بىكارلا يازمىغانىكەن-دە، ياشلىقىدا مۇشۇنداق سۆيۈشۈپ، ھاياتنىڭ جاپا-ھالاۋەتلىرىنى تەڭ كۆرگەن، ئۆمۈرۋايەت بىر-بىرىگە سادىق، غەمگۇزار بولۇپ، تەڭ قېرىپ، تەڭ مۆكچەيگەن ئىنسان قانداق بەختلىك؟

كامال ئەھمىدىچۇ؟ ئۇ ھازىر بىر ناھىيىگە شۇجى، ئەمما ئۇ تەقدىر رويخىتىنىڭ «سىز بەختلىكمۇ» دېگەن گىراپىسىنى قايسى سۆز بىلەن تولدۇرىدۇ؟ ئۇنىڭمۇ بىر چاغلاردا سۆيگەن، سۆيۈپ باغرىغا باسقان يارى بولغان. ئۇلار توي قىلىشتى، شۇ چاغدا خۇشاللىقتىن ئۇنىڭ يۈرىكى توختاپ قالغاندەك بولغانىدى. كۈتۈلمىگەندە ئۇ تۈرمىگە چۈشتى، تۈرمە ئۇنىڭ ئۆمۈرلۈك ھايات رېتىمىنى ئۆزگەرتىۋەتتى.

ئۇ تۈرمىگە كىرىپ ئىككى ئايدىن كېيىن بىر كۈنى سوراقچىلار ئۇنىڭغا ئۆلۈمدىن ئېغىر، قاباھەتلىك بىر خەۋەرنى يەتكۈزگەندە ئۇ خېلىغىچە ھوشىنى يوقاتقاندەك بولۇپ، سوغۇق تامغا يۆلىنىپ قالغانىدى. ئەشۇ مېھرىبان ئايالنى ئاخىرىدا، مۇشۇنداق كۈنلەردە ۋاپاسىزلىق قىلىدۇ دەپ كىم ئويلىغان؟ ئاھ، ئەشۇ ئايال-ھە؟

مەھبۇس ھامان مەھبۇستە! سوراقچىلار ئايالىنىڭ تەلىپىگە بىنائەن ئىككىسىنى قانۇن بويىچە نىكاھتىن ئاجراشتۇرغانلىقىنى ئېلان قىلغاندا، ئۇ جاھاندا بىر بار، بىر يوق بولۇپ كەتكەنىدى، ئۇ سوراقخانىدىن ئەنجان ياڭىقى يەۋالغان مەس كالىدەك دەلدەڭشىگىنىچە كامېرىغا كىرىپ كەلدى، سوغ يەرگە يۈزىنى يېقىپ ھۆكۈرەپ يىغلىدى، مانا شۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ئەشۇ ئېغىر جۇدالىقتىن پەقەت يۈرەكتە ئۆچمەس داغلا قالدى خالاس. ئۇنىڭ يېشى قىرىق نەچچىلەرگە كىرىپ قالدى، ئەمما قايتا ئۆيلىنىش توغرىسىدا خىيال قىلمىدى...

— نېمىگە قاراپ كەتتىڭلە كامال شۇجى؟ — دېدى قۇربان ئەلى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، — ۋەيرانە كەپىمىزگىمۇ؟ قېنى مەزەگە باقسىلا، چايلىرىمۇ سوۋۇپ قالدى.

— سىز مېنى نېمىشقا مەزەگىلا زورلايسىز؟ — كامال شۇجى غەمكىن كۈلۈمسىرىدى، — نېمىشقا ماڭا پاراڭ قىلىپ بەرمەيسىز؟ بىز شۇ يىللاردا تاڭ ئاتقىچە مۇڭدىشىپمۇ گېپىمىز تۈگىمەيدىغان. ئېسىڭىزدىمۇ، بىز ئەدەبىيات، تارىخ، پەلسەپە، قانۇن ئۈستىدىلا ئەمەس، تەبىئىي پەن- ئورگانىك خىمىيە، ئېلېكترون فىزىكىسى، ھەتتا ئېينىشتېيىننىڭ نىسپىيلىك نەزەرىيىسى ئۈستىدىمۇ بەس-مۇنازىرە قىلىشاتتۇق.

قۇربان ئەلى كۈلدى ۋە ئالدىدىكى چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلىۋېتىپ دېدى:

— شۇنداق ... ئۇ چاغدا بىز ئوخشاش ئىدۇق، قىزىقىدىغىنىمىزدىمۇ، ئوي - خىيالىمىزدىمۇ ئورتاقلىق بار ئىدى، ئەمدى ئەھۋال ئوخشىمايدۇ، سىلە شۇجى مەن پۇقرا، يەنە كېلىپ سىلىنىڭ قانداق چارە كۆرۈشلىرىنى كۈتۈپ تۇرغان پۇقرامەن، مۇنداقتا يەنە نېمە توغرىلىق سۆزلىشەرمىز؛ قېنى مەزىگە باقسىلا كامال شۇجى!

كامال شۇجى بىر پەس جىم بولۇپ قالدى. خۇرسىنغانىدەك، نېمىنىدۇر ئويلىنغانىدەك قىلدى.

— ھارىقىڭىز يوقمۇ، پەقەت بىر رومكا.

— بار، بار، — قۇربان ئەلى ئورنىدىن تۇردى، — مەن سىلىنى بوتۇلكا بىلەن ئىلپەتچىلىكى يوقكەن دەپ ئاڭلاپ، چايغىلا زورلاۋاتىمەن — دە.

— ئاڭلىغىنىڭىز راست، ئەمما بۈگۈن سىزنىڭكىدە ئىچىمەن.

قۇربان ئەلى كىتاب جازىسىنىڭ تارتمىسىدىن بىر بوتۇلكا ھاراقنى ئېلىپ، ئاغزىنى ئەتۋىركا بىلەن ئاچتى، ئۇنىڭغىچە جوزىغا ئىككى تەخسە سەي كەلتۈرۈلدى، قۇربان ئەلى بىر جۈپ رومكىغا لىپمۇ لىپ ھاراق توشقۇزغاندىن كېيىن بىرسىنى كامال شۇجىنىڭ ئالدىغا قويۇپ:

— خۇش، مېنىڭ تۇنجى مېھمىنىم، — دېدى.

— قەدەھ سۆزىنى بىر مىسرا شېئىر بىلەنلا باشلىدىڭىزغۇ، — دېدى كامال شۇجى خۇشال بولۇپ، — مەن قانداق قىلىپ سىزنىڭ ...

— ياق، مەن ناھىيە باشلىقلىرىنى دەۋاتىمەن، مەن ئۆي - ئوچاقلىق بولغاندىن بېرى، پەقەت بۈگۈنلا بىر ناھىيە رەھبىرىنىڭ ئۆيۈمگە تۇنجى قېتىم قەدەم بېسىشى.

كامال شۇجى مەنىلىك كۈلۈمسىرىدى.

— قوي سويۇپ كاۋاپ قىلسىڭىز ئەلۋەتتە كېلەتتى.

— شۇڭىنىسى كاۋاپ پىشۇرۇشنى ئۆگەنمەپتىكەنمەن.

— مانا، مۇشۇنداق يېرىڭىز بارايدۇ قۇربان، قېنى ئىچۇق!

بىر جۈپ رومكا يېنىك سوقۇشتۇرۇلدى، كۆڭۈلدەك سۈزۈك قەتىرىلەر تەۋرىنىپ، بۇلاق سۈيىدەك يېقىملىق جىرىڭلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

كۈچلۈك ئىچىملىك بەدەنگە تاراپ، ھەر ئىككىسىنىڭ كەيپىنى كۆتەردى، ئۈچ رومكىدىن كېيىن كامال شۇجىنىڭ يۈزى چوغدەك قىزىرىپ، چوڭ - چوڭ توي كۆزلىرى تېخىمۇ يوغانىغانىدەك بولۇپ بىر خىل كۈلۈمسىرەش ئىچىدە چاقناپ كەتتى. ئۇ بېشىدىكى شەپكىسىنى ئېلىپ كارۋاتقا تاشلىدى، چوققىسى ۋە پېشانىسىدىكى چاچلىرى تامام چۈشۈپ تاقىرلىشىپ كەتكەن بېشى ئۇنىڭ يۈزىنى تېخىمۇ كەڭ قىلىپ كۆرسىتەتتى.

بىر خىل تەشۋىش، نارازىلىق، گۇمان ۋە ساراسىمە ئىچىدە ئۆيگە پات - پات كىرىپ چىقىپ يۈرگەن مەستۈرە بۇ ئولتۇرۇشقا ھەيران. «نېمە ئىش بۇ؟ — دەپ ئويلايدۇ ئۇ ئۆيگە ھەر بىر كىرگەندە كامال شۇجىغا يەر ئاستىدىن ئالىيىپ، — يىغىندا قۇربانىنى تىللاپ، قاغاپ، جوزىنى مۇشتلىغىنى نېمىسى؟ ئەمدى نېمىشقا يۈزىنى داپتەك قىلىپ ھارىقىنى ئىچىدۇ؟ ھەي مۇشۇ قۇربان... ئۆيىدىكى بارنى ئايىمايدۇ تېخى، قوي سويايلى دېمىدى كاشكى...»

كامال شۇجى تەخسىدىكى سەيدىن بىر چوكا ئېلىپ ئاغزىغا سېلىۋېتىپ، يېنىدىكى كىتاب جازىسىغا بېتى ئېچىلىق بويىچە قويۇپ قويۇلغان قېلىن خەنزۇچە كىتابنى قولىغا ئېلىپ، مۇقاۋىسىغا قارىدى.

— «تۈرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى» ①، — ئوقىدى ئۇ، — ئوقۇۋاتامسىز؟

— ھەئە، يەتتىنچى بابىغا كەلدىم.

— بەللى، مۇنداقمۇ كارامىتىم بار دەڭ، بىئولوگىيە ئىلمىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشكەن ئوخشىمامسىز؟

— شۇنداق دېسەممۇ بولىدۇ. لېكىن مەن دارۋىننىڭ جانلىقلارنىڭ لايىقلىشىشى توغرىسىدىكى تەلىماتى ئارقىلىق بۈگۈنكى 80 — يىللاردىكى جۇڭگو كىشىلىرىنىڭ روھى پىسخىكىسىنى، خۇسۇسىيىتىنى تەتقىق قىلغۇم كېلىۋاتىدۇ. مانا قارىسىلا، — قۇربان ئەلى كىتابنىڭ ئاستىغا قىزىل قەلەم سىزىلغان قۇرلارنى ئوقىدى، — «مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا شۇنداق دېيىشكە بولىدىكى، ياشاش شارائىتى ئۆزگىرىشنى بىۋاسىتە ياكى ۋاسىتىلىق ھالدا پەيدا قىلىپلا قالماستىن، بەلكى تەبىئىي تاللىنىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. چۈنكى ياشاش شارائىتى بۇ خىل ياكى ئۇ خىل ئۆزگەرگەن تۈرنىڭ ياشاپ كېتەلەيدىغان، كېتەلمەيدىغانلىقىنى بەلگىلەيدۇ» ② سىلىچە بۇ تەلىماتلار توغرىمۇ كامال شۇجى؟

— دارۋىننىڭ بۇ تەلىماتىنىڭ توغرىلىقىدىغۇ گەپ يوق، — كامال شۇجى پەنەرنىڭ يورۇقىنى سەل كۆتۈرۈۋېتىپ داۋام قىلدى، — ئەمما دارۋىننىڭ يەنە بىر تەلىماتىنى يەنى زامان ۋە ماكان ئۇقۇمىنى ئۇنتۇپ قالماسلىق كېرەكتە. خۇددى ھازىرقى زاماندىكى ئادەمسىمان مايمۇنلارنىڭ ئادەملەرگە ئايلىنىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمىغىنىدەك، دارۋىننىڭ يۇقىرىقى تەلىماتلىرى بىلەن قانداقمۇ بۈگۈنكى 80 — يىللاردىكى جۇڭگو ئادەملىرىنىڭ روھى پىسخىكىسىنى شەرھىلىگىلى بولسۇن؟

— توغرا ئەمەس! — قۇربان ئەلى ئەيتاۋۇر ھاراقنىڭ تەسىرىدىنمىكىن، قولىنى كەسكىن سىلكىدى، ئۇنى كەيىپ يەڭدى. ئۇ قىزىشىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — ماركس 1861 — يىل 1 — ئاينىڭ 16 — كۈنى لاسالغا يازغان بىر پارچە خېتىدە «تۈرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى» دېگەن ئەسەر ئۈستىدە توختىلىپ، «دارۋىننىڭ بۇ ئەسىرى ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك، مەن بۇ كىتابنى تارىختىكى سىنىپىي كۈرەشنىڭ تەبىئىي پەن ئاساسى قىلىمەن» دېگەن. مېنىڭ بۇ يەردە دەۋاتقىنىم، بۈگۈنكى 80 — يىللاردىكى جۇڭگولۇقلارنىڭ روھى پىسخىكىسىنى «تۈرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى» دىن نوقۇل ھالدا ئىزلەش ئەمەس، مېنىڭ كۆزدە تۇتقىنىم...

ئۇ مۇشتۇمىنى پېشانىسىگە تىرىدى، — بولدىلا... بىز ئەڭ ياخشىسى بۇ ئىشلار توغرىلىق سۆزلەشمەيلى، ھاراقىمىزنى ئىچەيلى.

ئۇ رومكىغا شالاقشىتىپ ھاراق قويدى، رومكىدىن تاشقان ھاراق جوزىغا يېيىلدى.

— ياق، سۆزلەڭ، مەن بۇ ھەقتىكى كۆز قارىشىڭىزنى بىر ئاڭلاپ باقماقچىمەن.

— ئۇ چاغدا ئېھتىمال مېنى ئەتىلا قاماش توغرىلىق بۇيرۇق چۈشۈرەرلا ھۆرمەتلىك كامال شۇجى. ئەمما مەن ئۇ نەرسىلىرىدىن قورقۇپ قالمايمەن.

— ھەي!... — كامال شۇجى ئاچچىقلىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئەمدى كاللىڭىزغا مۇشۇ بوتۇلكا بىلەن بىرنى سالىدىغان يېرى كېلىپ قالدى جۇمۇڭ!

— راست دەيلا... — قۇربان ئەلى ئالدىدىكى ھاراقنى بىرلا كۆتۈرۈپ ئىچىۋەتتى، — مۇشۇ كاللامنى ئۇرۇپ يەنچىيدىغان يېرى كېلىپ قالدى. نېمىشقا دېسىلە بۇ كاللام قېنىغا پاتمايدۇ، ئوغاڭلارنى قايىنىتىدىغان ئىشلارنى

① ئەنگلىيە بىئولوگىيە ئالىمى چارلىز دارۋىننىڭ مەشھۇر ئەسىرى.
② دارۋىن «تۈرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى» 5 — باب 1 — پاراگراف.

كۆپ ئويلايدۇ. خوپ مەيلى، سۆزلىسەم سۆزلەي، ئەمما مەن بىر پارتكوم شۇجىسىغا ئەمەس، بىر ۋىجدانلىق ئىلىم ئىگىسىگە سۆزلىگەن بولاي؛ نېمە ئۈچۈن بۈگۈنكى كۈندە مۇشۇنداق ئۇلۇغ، گۈزەل سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىمىزنى ناتوغرا ئىستىل ۋە ناچار ئىجتىمائىي كەيپىياتلار قاپلاپ كېتىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن پارتىيىمىزنىڭ توغرا-ئادىل سىياسەت، بەلگىلىمىلىرى بىزنىڭ بەزى پېشقەدەم كوممۇنىستلىرىمىز ۋە رەھبىرىي كادىرلىرىمىزنىڭ قولىغا خۇشياقماس بولۇپ قالدى؟ بىر چاغلاردا خەلق ئۈچۈن جان دىلى بىلەن ئىشلىگەن بىزنىڭ بىر مۇنچە پارتىيە ئەزالىرىمىز، رەھبىرىي كادىرلىرىمىز ئەشۇ ناتوغرا كەيپىيات ئالدىدا تەسلىم بولۇپ كەتتى. بۇنى «لايىقلىشىش» دېمەمسەك نېمە دەيمىز؟ ئۇنىڭ ئەكسىچە بىرمۇنچە پارتىيە ئەزالىرىمىز ۋە رەھبىرىي كادىرلىرىمىز ئەشۇ ناچار ئىشلار بىلەن باتۇرلارچە ئېلىشقىنى، ئۇنىڭغا قارشى تۇرغىنى ئۈچۈن زەربىگە ئۇچرىدى. كۆڭلى ئازار يېدى، ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى، ياكى ئەملى تۆۋەنلىتىۋېتىلدى. قىسقىسى، جەمئىيىتىمىزنى ئۆمۈچۈك تورىدەك قاپلاپ كەتكەن بۇ خىل يامان ئىجتىمائىي كەيپىيات «ئۇ خىل ياكى بۇ خىل ئۆزگەرگەن تۈرنىڭ ياشاپ كېتەلەيدىغان-كېتەلمەيدىغانلىقى» دىكى ئالدىنقى شەرت بولۇپ قالدى. شۇڭا بىزنىڭ بۇرۇن خەلق ئۈچۈن ئاجايىپ خىزمەت كۆرسەتكەن باتۇر، قەھرىمانلىرىمىز بۈگۈن بيۇروكرات، تۆرە، خىيانەتچى، پارىخور، پۇقرالىرىمىز ھېلىگەر، مەككار، خۇشامەتچى، چېقىمچى، تەخسىچى، قۇل بولۇپ كەتتى. قىسقىسى، ئەشۇ ئىللەتلەر بۈگۈن جاھانسازلىقنىڭ يولى بولۇپ قالدى. ئولتۇرسىلا... نېمىشقا قوپۇۋالىلا؟ ئولتۇرسىلا دەيمەن. تېخى سۆزۈم تۈگىمىدى.

— ياق... بۇ سۆزلىرىڭىز راستىنلا چېكىمدىن ئېشىپ كەتتى. سىزنى شۇ تاپتا چۈشكۈنلەشكەن ساددا مېتافىزىكىچى دېيىشكە بولىدىمىسىمۇ، ئەمما بەك سۇبيېكتىپىزىمچى ئىكەنسىز يولداش قۇربان ئەلى.

— پاكىت؟

— پاكىت شۇكى، پارتىيىمىزدە گەرچە ناتوغرا ئىستىللار ئەۋج ئالغان، ناچار ئىجتىمائىي كەيپىياتلار جەمئىيەتنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئەھۋال سىز دەۋاتقاندەك ئېغىر ئەمەس، يەنىلا ئاساسىي ئېقىمنى كۆرۈش كېرەك - تە!

— ئاساسىي ئېقىمنى كۆرۈش كېرەكدەملا؟ — قۇربان ئەلى ئىستىھزا بىلەن كۈلدى، — مەن پارتىيىمىزنىڭ سىياسەت، فاڭجېنلىرىدىن گۇمانلىنىۋاتقىنىم، بىرمىلياردتىن ئوشۇق جۇڭگو خەلقىنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇش قىزغىنلىقى ۋە قولغا كەلتۈرگەن ئۇتۇقلىرىدىن شۈبھىلىنىۋاتقىنىم يوققۇ. مەن بىرلا نۇقتىنى كۆرسىتەي، پارتىيىمىز نېمە ئۈچۈن پارتىيە ئىچىدىكى ناتوغرا ئىستىللارنى تۈگىتىش، جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي كەيپىياتىنى ياخشىلاش ۋە قانۇن - تۈزۈم تەربىيىسىنى كۈچەيتىش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ؟ بۇ بىزدىكى مەسىلىنىڭ يېنىكلىكىنى كۆرسىتەمدۇ؟ ياق، مۇنداق دېسەم سىلىنىڭ كۆڭلىلىرىگە كەلمىسۇن كامال شۇجى، سىلىمۇ ئەشۇ بيۇروكراتلىق، تۆرىچىلىكنىڭ يوشۇرۇن تورىغا چۈشۈپ قالغان.

— سىز مەست بولۇپ قاپسىز، — دېدى كامال شۇجى قۇربان ئەلىنىڭ قولىدىكى بوتۇلكىغا ئېسىلىپ، — راست دەيمەن، سىز ئەمدى مېنىڭ ۋۇجۇدىمدىكى يوق نەرسىلەرنى سۆزلىگىلى تۇردىڭىز، ئەگەر سىز ئۆزىڭىزنىڭ رەھبىرىي كادىرغا بولغان تار، سۇبيېكتىپ كۆز قارىشىڭىز بىلەن مېنىڭ پارتىيىۋىلىك ۋىجدانىمغا باھا بېرىدىغان بولسىڭىز خاتالىشىسىز! مەن بۇ ناھىيىگە كەلگەندىن كېيىن تۆرىلەرچە ئىشخانىدا بىكىنىۋالمىدىم، ئالدى بىلەن ئىشنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشتىن باشلىدىم. مەن يەنە...

— ھەببەللى! مېنىڭ كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىم

دەل مۇشۇ مەسىلە، — دېدى قۇربان ئەلى ئۇنىڭ
سۆزىنى بۆلۈپ، — سىلىمدىن سوراپ باقاي؛ تەك-
شۈرۈشنىڭ ئۇسۇلى، ئۇنىڭ نەتىجىسى قانداق
بولدى؟ سىلىنىڭ نەگە بېرىپ، — نەدە يۈرگەن-
لىكلىرىدىن پۇقرالارنىڭ خەۋىرى بار. مېنىڭ-
چە ئۇنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش دېگەندىن
كۆرە، بىر قېتىملىق زىيارەت سەپىرى دېيىش
كېرەك. راست دەيمەن، بۇنداق زىيارەت، ئو-
يۇن - تاماشا سەپىرى يېقىنقى يىللاردىن بېرى
بىر خىل ئىجتىمائىي ئادەتكە ئايلىنىپ قالدى. پاكىت
دەملا؟ پاكىتنى ئەمدى سۆزلەيمەن. تەكشۈرۈپ تەتقىق
قىلىش ئۈچۈن ۋىلايەتتىن بىر باشلىق كەلسە نا-
ھىيىدىن ئۇنىڭغا نەچچىسى قوشۇلىدۇ، ئاپتونوم
رايوندىن كەلسىغۇ تېخىمۇ شۇنداق. ئۇلار يولغا
چىقىشتىن بۇرۇن تەرەپ - تەرەپكە ئالدىن ئۇق-
تۇرۇش قىلىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى نېمە؟ زىيارەتكە،
كۈتۈۋېلىشقا تەييارلان دېگەن گەپ. نەتىجىدە
ئىش نېمە بولىدۇ؟ خىزمەت تەكشۈرىمەن دېگەن
باشلىق ھەممە ۋاقتىنى يول - يولدىكى زىيارەت،
كۈتۈۋېلىشقا سەرپ قىلىۋېتىپ، ئۆزى خىزمەت-
لەرنى بىۋاسىتە قول تىقىپ تەكشۈرۈشكە ئامال-
سىز قالىدۇ - دە، ئۇنىڭ - بۇنىڭ ئاغزىدىن ئاڭ-
لىغان دوكلات بىلەنلا ئىشنى تۈگىتىشكە مەجبۇر
بولىدۇ. مەسىلىچۇ؟ ئۇنىڭ ھەل قىلىشىنى كۈتۈپ
ياتقان نۇرغۇن مەسىلىلەر تاغدەك دۆۋىلەكىلىك
پېتىچە قالىۋېرىدۇ. كەلگىلىك يەنە شۇ ئاساسىي
قاتلام كادىرلىرىغا، بىچارە دېھقانلارغا كېلىدۇ.

ئۇلار باشلىقنى ئۇنىڭ قويرۇقچىلىرىنى بىر كۈن
كۈتۈش ئۈچۈن نەچچە كۈن ھا-
لىدىن كېتىدۇ. ھازىر دېھقانلار پارتىيىنىڭ
سىياسىتىنى يەنە ئۆزگەرىپ قالارمۇ دېگەن ئەن-
دىشىدىن ئازاد بولدى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئەڭ
قورقىدىغان ئىشى ئىككى؛ يەنى بىرى- يەرلىك
سىياسەت، يەنە بىرى خىزمەت تەكشۈرىمىز
دەپ دېھقانلارنىڭ گۆشىنى شىلىپ كېتىدىغان
باشلىقلار. قىزىشىمىسىلا دەيمەن، نېمە سائەتلىرى-
گە قارايلا؟ مەن باشقىسىنى قويۇپ سىلىنىڭ
ئۆتكەن ئايدىكى بىر قېتىملىق تەكشۈرۈپ - تەت-
قىق قىلىشلىرىنىلا مىسالغا ئالاي، مۇئاۋىن شۇ-
جى، دائىمىي كومىتېت مۇدىرى، مۇئاۋىن ھاكىم،
جۈيجاڭ، بۇجاڭلار بولۇپ نەچچىسى ئەگەشتى؟
ئاڭلىدۇق، شوپۇر بىلەن قوشقاندا ناھىيىدىنلا
13 ئادەم ئەگىشىپتۇ. ئېيتىپ باقسىلا، شۇ قېت-
ىمدا نەچچە يەردە زىيارەت ئويۇشتۇرۇلۇپ،
نەچچە قوينىڭ كاللىسى كېسىلگەندۇ؟ خەير بوپ-
تۇ، بۇنىڭدىكى ئىسراپچىلىقنى ھازىرچە ھېساب-
لىماي تۇرايلى، مۇھىم مەسىلە سىلىنىڭ تەك-
شۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتىن ئالغان ئۈنۈملىرى،
ھېس قىلغان مەسىلە، ئۇنىڭدىن ھەل قىلىنغان-
لىرى قانچىلىك؟ مېنىڭچە كۆپ ئەمەسقۇ دەي-
مەن. ئون نەچچە ئادەم نېمىشكە سىلىگە ئەگە-
شىۋالىدۇ؟ دۇرۇس، ئۇلارنىڭ بەزىلىرىگە سىلە
ئۇقتۇرۇش قىلغان، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەر بىرى-
نىڭ كۆڭلىدە ئوخشاشمىغان مۇددىئاسى بار. بە-
زىلىرى سىلىنىڭ يانلىرىدا كۆپرەك يەپ - ئى-
چىۋېلىشنى كۆزلىسە، بەزىلىرى باشقىلارغا سىياسىي
كۆزىر كۆرسىتىشنى ئويلايدۇ. بەزىلىرىچۇ، سىلىگە
يىگۈرۈپ، ئىچكۈزۈپ، پۇتلىرىنى قاپقانغا دەس-
سەتمەكچى، بۇرنىلىرىغا چۈلۈك ئۆتكۈزمەكچى.
ئۇلار ئىشنى دەسلەپتىلا شۇنىڭدىن باشلىدى ۋە
ئۈنۈمگە ئېرىشتى، ئۇلار سىلىنى يوشۇرۇن تور-
غا سولىۋېلىپ، سىلىنىڭ ئەركىن - ئازادە مې-
گىش - تۇرۇشلىرىغا يول قويمىدى، بۇرنىلىرى-
دىن چۈلۈك ئۆتكۈزۈپ، ئۆزى خالىغان - تاللى-
غان يەرگە باشلاپ باردى. ئالدىلىرىدا خىزمى-
تىدىكى ئۆتۈقلىرىنى نامايەن قىلىپ، نۇقسانلى-
رىنى ياپتى. مەسىلەن ئېيتايلى؛ «ئاقتاش» سۇ
ئامبىرىنىڭ ئىككى يېزا خەلقىگە كەلتۈرگەن با-
لايى - ئاپىتى توغرىلىق ئۇلارنىڭ ئىچىدە كىم
سىلىگە دوكلات قىلدى؟

زەي ئاپىستىگە ئۇچرىغان يەرلەرنىڭ كې-
رەكتىن چىققان مۇنبەت ئېتىزلارنىڭ ئومۇمىي
كۆلىمى قانچىلىك؟ يەرلىرىنى تاشلاپ، سەرسان
بولۇپ چەت جايلارغا قېچىپ چىقىپ كەتكەن
دېھقانلار نەچچە؟ نېمە ئۈچۈن سىلە كېلىپ
ھازىرغىچە دېھقانلارنىڭ نامۇۋاپىق ئىقتىسادىي
سېلىقلىرى ئازايمايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن تام توغراق
كەنتىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ زەي ئاپىتى تۈ-
پەيلىدىن ئوقۇتۇش بىناسى ۋەيران بولۇپ كەت-
كەنلىكتىن ئوقۇغۇچىلارنى تارقىتىۋېتىشكە مەج-
بۇر بولىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن يېزىلاردىكى بىر قى-
سىم پارتىيە ئەزالىرى بىراقلا ئۆزگىرىپ سوپى،
ئىشانلارنىڭ مۇرتلىرىغا، مەسچىدلەرنىڭ ئىخ-
لاسمەن نامازخانلىرىغا ئايلىنىپ كەتتى؟ ئەجە-
با، ئەمدى ئۇلارنىڭ نەزەرىدە كوممۇنىستىك پارتىيە،
سوتسىيالىزم تۈزۈمى، كوممۇنىزم غايىسى دېگەن-
لەر ھېچنىمىگە ئەرزىمەس بولۇپ قالدىمۇ؟ قېنى
بۇلاردىن جانابىي پارتكوم شۇجىسىنىڭ بىلى-
دىغانلىرى قانچىلىك؟

— ۋىيەي، بولدى دەيمەن، نېمىشانچە سۆز-
لەيلا؟ — دېدى تەشۋىش، قورقۇشتىن چىرايى تا-
تىرىپ كەتكەن مەستۇرە قۇربان ئەلىنىڭ سۆ-
زىنى بۆلۈپ، — كامال شۇجى، ئىچتۇرمىسىلە
ئەمدى، مەس بولۇپ قالدى، ئۇ ئازراقلا ئىچ-
ۋالسا ئۆزىنى تۇتالمايدۇ، ئەشۇنداق سۆزلەيدۇ.

— ھېچۋەقەسى يوق ئۇكام، سۆزلەۋەرسۇن.

— سىلە ئۇنى سۆزلىتىۋېرىپ نېمە قىل-
ماقچى؟ — مەستۇرە ئەلەمدىن بوغۇلۇپ يىغلى-
ۋەتتى، — ئەمدى مەن ئۇنى ئۇخلىتىمەن، ئۇ ھا-
راق كۆتۈرەلمەيدۇ.

— سەن... ئىشىڭنى قىل، ئەرلەرنىڭ ئە-
شىغا ئارىلاشما! — قۇربان ئەلى مەستۇرەنى نې-
رى ئىتتىردى، ئالدىغا ئېڭىشىپ، كامال شۇج-
ىنىڭ قولىنى قىسىپ تۇتتى، — قانداق دېدىم، مې-
نىڭ گەپلىرىم توغرىمۇ شۇجى؟ شۇنداق گەپ،
سىلە يازغۇچى دېگەنلەردىن ئۇنچىۋالا قورقۇپ،
ئۈركۈپ كەتمەڭلار. سىلە مېنىڭ «ئىسمىتىياز ۋە
ھەقىقەت» دېگەن ھېكايەمنى ئوقۇپىلا، ئۇنى
قانداق ئويلىدىلا؟ ساختىلىقنى بېزەشكە ئىنسا-
نىي بۇرچۇم، كىشىلىك ۋىجدانىم يول قويمىدى.
شۇنداق يازدىم، راست سۆزلىدىم، ناھىيىدىكى
300 نەچچە مىڭ ئاھالىگە ۋاكالىتەن پارتىيىگە
دەرد ئېيتتىم ئاڭلىسام ھېكايىمنى ئوقۇپ قاپاق-
لىرى تۈرۈلۈپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كېتىپتۇ.
قايسىسىغا تەييارلىناي؟ جازاغىمۇ، مۇكاپاتقىمۇ؟-
ئۇنىڭ بېشى جوزىغا ساڭگىلىدى.

— قۇربان! قۇربان ئەلى! — ھاراق كەي-
پىدىن گەۋدىسى قولاشماي قالغان كامال شۇجى
قۇربان ئەلىنىڭ بېشىنى تەسلىكتە يۆلىدى،
قۇربان ئەلىنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش
قۇيۇلماقتا. ئۇ قۇربان ئەلىنىڭ يىغلاۋاتقانلى-
قىنى ياكى مەسلىكتىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان-
لىقىنى بىلەلمىدى.

تۈن كېچە، باغ، ئېتىزلار ئۇيقۇغا چۆم-
گەن. نەدىندۇر پىشقان قوغۇن پۇرىقى كېلىدۇ.
ئاي ئويغاق، يۇلتۇزلار ئويغاق، ئۇلار بۇ يې-
شىل ۋادىدىكى باغلارغا ئويۇن - سەي-
لىگە كېتىۋاتقان ھۆر قىزلارغا ئوخشايدۇ.
تولۇن ئاي گويا كامال شۇجىغا ئېيتار سۆزى
باردەك خېلىدىن بېرى ئارقىسىدىن ئەگىشىپ
كەلمەكتە. ئۇ توختاپ ئايغا قارايدۇ. ئاي ئۇ-
نىڭغا ...

ئۇ ھاراقنىڭ كەيپىدىن يېشىلگەن، خىيال
ئەينىكىدە يەنىلا شۇ مەنزىرە — كەپە، قۇر-
بان، مەستۇرە ...

ئۇ كېلىۋېتىپ قۇربان ئەلىنىڭ سۆزلىرىنى
يېنىپ - يېنىپ ئەسلىدى، سۆزىنىڭ ۋەزنىنى
ۋىجدان تارازىسىدا دەڭسەپ كۆردى. قۇربان
ئەلىنىڭ سۆزلىرى ئاچچىق، زەھەرلىك، لېكىن
ئۇ ئۆزىنىڭ ئالتۇندەك ھەقىقەتنى بىلەن كامال
شۇجىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى غۇرۇر ۋە ئۆزىگە ئىشە-
نىش تۇيغۇسىنى يەڭدەپ بارماقتا. يەڭدىگەن-
سېرى ئۆزىدە بىر خىل ئازاب ۋە خۇشاللىقنى
ھېس قىلماقتا.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

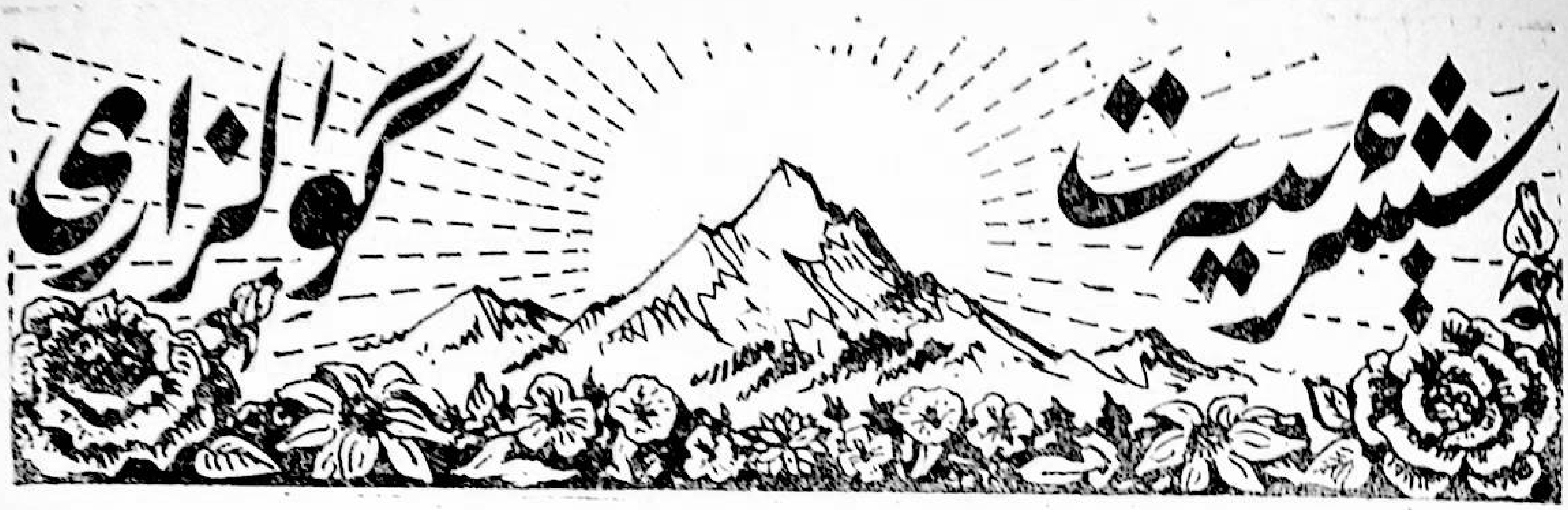

تەڭرىتاغ دۇتارىدا

(ئاتاقلىق مۇقامشۇناس زىكرى ئەلپەتتانىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلايمەن)

مۇھەممەدجان سادىق

ئۆلسە ئادەم،
ئاھ، غەمگۈزار پارىسىنىڭ،
جان جىگەر كۆز قارىسىنىڭ،
يەرۇ ـ كۆكتە نالىسى بار! ...
كۆمىمىز مەرىكە ـــ
ئىززەت بىلەن،
ئارقىدىن
يەتتە،
قىرىق،
يىل دەيدىغان

نەزىر ـ چىراق، ھازىسى بار! ...

ياڭرايدۇ ناغرا ـ سۇنەي
ئاسمانپەلەك پەشتاختا.
بۈگۈن ئايەم،
بۈگۈن ھېيت.
ئاتا قەبرىگە تىزلەندى
ئوغۇل چىقىپ ...
يەنە شۇ يىغا ـ زارلار،
يەنە شۇ نەزىر ـ چىراق.
ئۇزىدى ئوغۇل
يەر ئۆيىگە،
ئاخشام ئاھ، ئاسماندىن يۇلتۇز ئېقىپ ...
ئاھ، نەۋرىسى
ئاتىسىنىڭ قەبرىسىنى ياد ئەتكەن كۈنى،
بىلسە بەلكىم
يوقلايدۇ بوۋىسىنى ...
بىلەمسىچۇ ؟!
كېتەر ئۇنتۇلۇپ!
ئاھ، كېتەر ئۇنتۇلۇپ! ...
قىلار كىم ـــ
چەۋرىسىمۇ
ئۇنتۇشنىڭ تۆۋىسىنى! ؟ ...
ئۆلگەندۇ شۇ كۈنگىچە
قانچىلىك ئۇيغۇر؟
ئېيتقىنا كەلدىمۇ بىزگە ھەي، يېتىپ
ئىسمى ـ شەرىپى ؟!

توپىغا ئايلىنىپ كەتتى ئاھ، ئۇلار.
پەقەت گۈل ـ گىيادا،
دەل ـ دەرەخلەردە،
قالدى تەرىپى ...
شۇنداق ئۆتەمدۇ ئادەم ئالەمدىن،
يوقىمدۇ بۈيۈك پۇقراسى
كېلىدىغان ئەسىرلەرنىڭ؟!
مەلىكە ئامانىساخان
ئەمەسمۇ ھىلىمۇ ئەزىز مېھمىنى
سەھنە ۋە قەسىرلەرنىڭ! ...
زىكرىكام ئۆلۈپتىمۇ؟
ئىشەنمەيمەن!
ئەنەغۇ ئۇ،
ئەنە،
ياڭرىماقتا «رۇخسارى» بولۇپ!
ياشايدۇ ئۇ بۈيۈك سەنئەتكار
مەشرەپلەردە،
سەيلىلەردە،
سەھنىلەردە ...،
كەتمىسىلا تەڭرى تېغىنىڭ
دۇتارى ئۆلۈپ؟! ...
ئايلانغان ئۆمرى، بىلەمسەن،
ئەل كۆڭلىنى ئۇتقان ناخشىغا.
ناخشا ئۆلمەيدۇ،
كۆمۈلمەيدۇ نۇرا ...
ئۇ شۇنداق،
يىللار قەبرىسىگە كۆمۈلمەيدىغان،
قىلىچلاردا ئۆلمەيدىغان،
خۇددى قۇياشتەك
ئازاد،
ئەركىن،
ھۆر! ...
ئۇ دۇمچەك ئەتىلا كېتەر تۈزلىنىپ،
ئىزدىمە قەبرىسىنى تۇپراقتىن ...
ياڭرىماقتا يەر ئۈستىدە زىكرىكام،
يەر ئۈستىدە «رۇخسارى»!
تىڭشىغىنا، سايرىماقتا
كېلەچەككە سۆيگۈ چېچىپ،
بۇقۇلداپ
گۈل- نەقىشلىك تەڭرىتاغ دۇتارى!

(بېشى 64 - بەتتە)

— باشلىقىمنى ھەم ئۇنىڭ گەپلىرىنى زادىلا چۈشەنمىدىم خوتۇن، — دېدىم. ئايالىم كۈلۈۋېتىپ:

قويۇڭا، شۇنىمۇ چۈشەنمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى ۋە چىنىسىدىكى چاينى بىر سۈمۈرۈپ قويۇپ ئالدىرىماي چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — سىز مەسىلىگە بەكمۇ ئاددىي قارايدىكەنسىز، باشلىقلارنىڭ گېپىگە ئويلىنىپ باقمايلا ئىشىنىپ كېتىدىكەنسىز. باشلىقىڭىز بىرىنچى قېتىم زىياپەت بەردى دەپ يۇقىرىنى تىللىغىنى يالغان تىللاش، شۇ ئارقىلىق ئامىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئادىل، ئاقكۆڭۈل كۆرسىتىپ كۆپچىلىكنىڭ ھېسسىداشلىقىنى قولغا كەلتۈرمەكچى - دە! ئىككىنچى قېتىمقى يۇقىرىنى تىللىغىنى راست تىللاش، بەك خاپا بولۇپ كەتكەنلىكتىن تەسادىپىلا ھەقىقىي كۆڭلىدىكىنى سىزگە دەپ تاشلاپتۇ، شۇنداقمۇ؟

ئويلىسام خوتۇنۇمنىڭ گېپى ناھايىتى توغرا، مەن خۇشال بولۇپ كېتىپ:

— ھە ... مۇنداق ئىش دېگىنە، ئەمدى چۈشەندىم، مەن راستىنلا ساددا ئىكەنمەن. قارىغاندا نۇرغۇن جەھەتلەردە ئاياللارنىڭ كاللىسى ئەرلەرنىڭكىگە قارىغاندا ئۆتكۈر ئىكەن جۇمۇ! — دېدىم. ئىككىمىز تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتۇق...

(ھېكايە)

ئەخەد ھاشىم

باشلىقنىڭ ماشىنىسىنى ھەيدەپ يۈرگىنىمگە بىر يىل بولاي دەپ قالدى. ئۇنى تولۇق چۈشىنىپ كەتتىم دەپ ئېيتالمىساممۇ، ھەرھالدا ئانچە-مۇنچە چۈشىنىپمۇ قالدىم. ئۇ 55 ياشلاردىكى، سېمىز، قارىمۇتۇغراق كەلگەن سىمپايە ئادەم. ئىككىمىزنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئادەتتىكىچە دېيىشكە بولىدۇ. ئادەمنى دائىم بىر خىل تۇرىدۇ دېگىلى بولمايدىغۇ! بەلكىم ھېرىپ چارچىغانلىقتىنمۇ، خىزمەتتە بىرەر كۆڭۈلسىزلىكلەرگە دۇچ كەلگەنلىكتىنمۇ ۋە ياكى ئۆيىدە خوتۇن-بالىلىرى بىلەن سەن-پەن دېيىشىپ قالغانلىقتىنمۇ، ئىش قىلىپ ئۇنىڭ بەزى-بەزىدە گەپ-سۆزى ئازلاپ، قاپاقلىرى تۈرۈلۈپ، قېلىن دوردايكالپۇكلىرى ساڭگىلاپ قالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بىر يىلدىن بۇيان ماڭا بىرەر قېتىممۇ قاتتىق-يىرىك گەپ قىلىپ باققىنى يوق. ئۇنى كۈنىگە نەچچە قېتىم ئىدارىدىن ئۆيىگە، ئۆيىدىن ئىدارىغا، يىغىن سورۇنلىرىغا توشۇيمەن. بۈگۈنى ئاز دەپ ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن، بولۇپمۇ يەكشەنبە كۈنلىرى خوتۇن-بالىلىرى بىلەن قوشۇپ توي-تۆكۈن، مېھماندارچىلىقلارغا توشۇيمەن. قانداق چاغدا كەل دېسە كېلىمەن، كەت دېگەندە كېتىمەن. ماڭا ئوخشاش يۇۋاش-يۇمشاق ئادەمدىن ئۇ يەنە قانداقمۇ رازى بولمىسۇن؟! تېخى خۇشى تۇتۇپ كەتكەن چاغلاردا مېنىڭ بىرمايچاپان، ئادىدىي شوپۇر ئىكەنلىكىمنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇپ، مەن بىلەن گويا قەدىناس ئاغىنىلاردەك ھال-مۇڭ ئېيتىپ پاراڭلىشىپمۇ قويىدۇ. بىرەر ئىككى ئېغىز چاقچاق گەپلەرنىمۇ قىلىپ قويىدۇ. جەمئىيەتتە ۋە ئايرىم رەھبەرىي ئورگانلاردا سادىر بولۇۋاتقان قىسمەن ناھەق ئىشلار ئۈستىدە غەزەبلىنىپ قايناپ بېرىدىغان چاغلىرىمۇ بولىدۇ. ئۇ بىر قېتىم ماڭا رەھبەرىي ئورگانلارنىڭ ناچار ئىستىللىرىنى ئەيىبلەپ خېلى قاتتىق تىللاپمۇ بەردى...

يېڭى يىل بايرىمىغا ئىككى كۈن قالغان بىر جۈمە كۈنىسى ئىدى. چۈشتە باشلىقنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇپ قايتاي دەپ تۇرغىنىمدا ئۇ ماڭا:

— چۈشتىن كېيىن كۈندىكىدىن 15 مىنۇت بۇرۇنراق كېلىڭ، سائەت ئىككىدە «كوئېنلۇن مېھمانخانىسى»دا يېڭى يىلنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن باشلىقلارغا يىغىن بار، شۇ يەرگە بارىمەن، — دېدى.

مەن دېگەن ۋاقىتتا كېلىپ باشلىقىمنى «كوئېنلۇن مېھمانخانىسى»غا ئېلىپ ماڭدىم. قارىغاندا ھەممە ئىدارىنىڭ باشلىقلىرى كەلگەن بولسا كېرەك، مېھمانخانىنىڭ شۇنچە كەڭ ھويلىسىغا ھەر خىل رەڭدىكى پىكاپلار سىغماي قاپتۇ.

— مەن ساقلاپ تۇرايمۇ ياكى كەچتە كې-

تۇرمۇش ئەينىكىدە

لەيمۇ؟ — دەپ سورىدۇم، باشلىق ماشىنىدىن چۈشۈۋاتقاندا.

ئۇ نېمىنىدۇ خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ:

— قاردغاندا يىغىن سائەت بەشتىن ئىلگىرى تۈگىمەيدۇ، قايتىپ كېتىپ سائەت بەشلەردىن كېيىن كەلسىڭىزمۇ بولىدۇ، — دېدى.

مەن قايتىپ كەتتىم. توپ-توغرا سائەت بەش يېرىمدا باشلىقىمنى ئالغىلى كەلسەم يىغىن تېخى تۈگىمەپتۇ. هاۋا سوغۇق، ئاچچىق شامال ئارىلاش قار ئۇچقۇنداپ تۇراتتى. ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن بولسىمۇ، مېھمانخانىنىڭ هويلىسى ۋە كوچىلاردا يوغان چىراغلار چاقناپ كەتكەنلىكتىن ئەتراپ كۈندۈزدەك يورۇق ئىدى. مەن ماشىنامنى هويلىغا هەيدەپ كىرىپ بىر بۇرجەكتە توختاتتىم-دە، پەلەمپەيدىن چىقىپ بىنانىڭ ئىچىگە كىردىم ۋە تونۇش-بىلىش شوپۇرلار بىلەن پاراڭلىشىپ دەم ئېلىش ئورنىدىكى ساپادا ئولتۇردۇم. پاراڭلاردىن قارىغاندا، يىغىن ئاللىقاچان تۈگەپتۇ. باشلىقلار هازىر ئالاهىدە تەييارلانغان زىياپەت زالىغا كىرىپ كېتىشىپتۇ.

توپ-توغرا بىر يېرىم سائەت ساقلىغاندىن كېيىن، سائەت يەتتىدە ئۇلار چۇۋۇرلىشىپ چىقىشقا باشلىدى. باشلىقىم مېنى تاپالماي قالمىسۇن دەپ دەرهال ماشىنامنىڭ يېنىغا چىقىپ سىگنال بېرىپ قاراپ تۇردۇم. باشلىقلار ناهايىتى خۇشال ئىدى. بەزىلىرى ئىچىپ خېلى قىزىۋالغانمۇ، بىر-بىرى بىلەن چاقچاقلىشىپ قاقاهلاپ كۈلۈشەتتى. ئاپئاق قول ياغلىقلىرى بىلەن مايلىشىپ پارقىراپ كەتكەن ئېغىز-بۇرۇنلىرىنى سۈرتۈشەتتى، بەزىلىرى بەكمۇ تويۇنۇپ كەتكەچكە ئىڭغاڭلاپ ئارانلا ماڭاتتى ۋە چىشىنى كولىغاچ ئۆز ماشىنىلىرى تامان يۈگۈرۈشەتتى. مېنىڭ باشلىقىم خېلى كېيىن چىقتى، ئۇ پەلەمپەيدە چىشىنى كولىغاچ تونۇشلىرى بىلەن بىردەم پاراڭلىشىپ تۇردى. ئۇ مېنى كۆرۈپ «توختاپ تۇر» دېگەندەك تىلىپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. خېلىدىن كېيىن ئىڭغاڭلاپ ئاران مېڭىپ ماشىنا يېنىغا كەلدى.

— ئۇزۇن ساقلاپ قالدىڭىزمۇ؟ — دېدى ئۇ ماشىنىغا چىقىۋېتىپ.

— ياق، ئانچىمۇ ئەمەس، — دېدىم مەن ۋە ماشىنىنى هەيدەپ ماڭدىم.

— مۇشۇمۇ ئىش بولدىمۇ؟ — دېدى ئۇ ماشىنا هويلىدىن چىقىپ چوڭ كوچىغا قايرىلغاندىن كېيىن بىردىنلا خاپا بولۇپ.

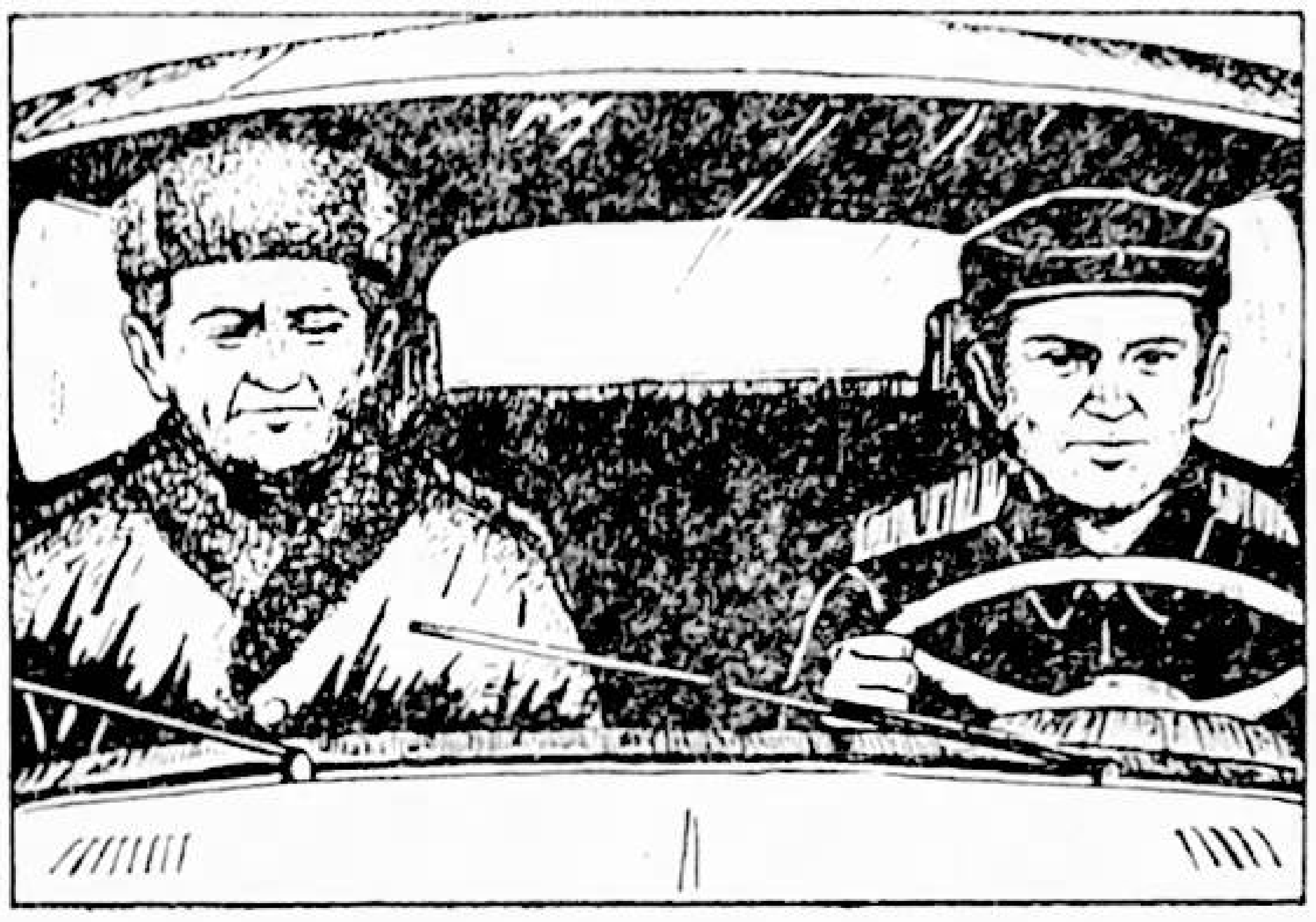

مەندىن بىرەر سەۋەنلىك ئۆتۈپ قالدىمۇ نېمە؟ دەپ باشلىقىمنىڭ قاراپ قويۇپ گەپ قىلمىدىم. ئۇ يەنە ئۆزىچىلا چېچىلىپ سۆزلەپ كەتتى:

— يېڭى يىل دېگەن هەر يىلى بىر ئىشقۇ! ئانچە-مۇنچە رەسمىيەتتىنى قىلىپ قويسىلا بولىدىغان گەپ ئىدى، هەي ... ئاتاقا يىغىن، يېڭى يىلنى قارشى ئېلىش، ئەمەلدە يەپ-ئىچىش ... پارتىيە ئىستىلىغا يات مۇنداق قىلمىشلار قاچانمۇ تۈزۈلەر؟

— نېمە ئىش بولدى، خاپا بولۇپ قاپسىزغۇ؟ — مەن ئەهۋالنى دېگەندەك چۈشىنەلمەي سوراپ باقتىم. يولدا ماشىنا بەكمۇ كۆپ بولغاچقا ئىلاجىسىز ناهايىتى ئاستا هەيدەيتتىم.

— دۆلەتنى، خەلقنى ئويلايدىغان، ئازغىنە ۋىجدانى بار ئادەم ئەلۋەتتە خاپا بولىدۇ-دە، ئۇكا! بۈگۈنكى يېڭى يىلنى قارشى ئېلىش زىياپىتىنى دەۋاتىمەن. مەن تېخى بىر يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەر يەكۈنلىنىپ، كېلەر يىللىق يېڭى ۋەزىپىلەر ئۈستىدە مۇهىم گەپلەر بولى-

دېمۇ دەپ ئويلاپتىمەن، نېدىگىنى؟ بۇ ھەقتىكى گەپلەر بىر سائەتتەكمۇ بەتىمدى، بىراق، ئۈچ، تۆت سائەت يەپ - ئىچىش، كۆڭۈل ئېچىش بولدى!

باشلىقىم قىزىق ئادەمكەن، تەييار زىياپەت بەرسىمۇ خاپا بولۇۋاتىمدۇ-يا؟ دەپ ئۆزەمچە ھەيران بولدۇم.

بىردەمدىن كېيىن ئۇ يەنە قايناپ كەتتى:

— ئۇستەللەرگە تىزىۋېتىلگەن تاماق، مېۋە - چېۋە، هاراق - شاراپ دېگەنلەرنىڭ ھەددى ھېسابى يوق. ئاشخانىدىكىلەردىن سورۇشتۇرۇپ باقتىم دەڭا، ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ئادەم بېشىغا 15 يۈەنلىك نەرسە تەييارلىنىپتۇ. ئويلاپ باقامسىز؟ 300 — 200 ئادەم تۇرسا، مۇشۇ بىر قېتىملىق زىياپەتتە دۆلەتنىڭ قانچىلىك ئىقتىسادى بۇزۇپ چېچىلغاندۇ؟ بۇنداق زىياپەتلەر يالغۇز بىرلا يەردە ئەمەس - تە! مەملىكەت بويىچە مۇشۇنداق زىياپەتلەر بولۇۋەرسە... ھەي، ئۇنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس! مەيلى نېمە بولسام بولاي، مەن بۇ ئىشلار ئۈستىدە چوقۇم يۇقىرىغا ئىنكاس قىلىمەن! — ئۇ بىردەم جىمىپ كېتىپ يەنە قوشۇپ قويدى، — ھېلىمۇ باخشى مەملىكىتىمىز چوڭ مەملىكەت ئىكەن، بولمىسا، دېۋانە بولۇپ كەتەمدۇ!...

باشلىقىم تاكى ئۆيىگە يېتىپ كەلگىچە شۇ تەرىقىدە قايىندى، دېمىسىمۇ ئۇنىڭ گەپلىرى ئورۇنلۇق، توغرا گەپ ئىدى. مەنمۇ تەسىرلىنىپ: «خېلى جىگەرى بار ئادەم جۇمۇ، ھەممە باشلىقلار مېنىڭ باشلىقىمدەك بولسا، نېمە دېگەن ياخشى بولاتتى - ھە!» دېگەنلەرنىمۇ ئويلاپ كەتتىم.

ئەتىسى چۈشتىن كېيىن ئىدارىمىزدا پۈتۈن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ چوڭ يىغىنى بار ئىدى. مەن باشلىقنى ئۆيىدىن ئەكىلىپ، ماشىنىنى گاراژغا ئەكىرىپ قويغاندىن كېيىن، بىر تال تاماكىنى چېكىشلىۋېلىپ زالغا ئالدىرىماي كىرىپ كەلدىم. ئىشچى - خىزمەتچىلەر تېخى تولۇق يىغىلىپ بولمىغانىدى. ئالدى تەرەپتىكى بىر بۇلۇڭغا بەش - ئون كادىر ئولىشىۋاپتۇ. مەن نېمە گەپ بولۇۋاتىدىكىن دەپ ئاستا قارىسام، يەنە مېنىڭ باشلىقىم تۈنۈگۈنكى زىياپەت ھەققىدە كۆپچىلىككە قايناپ بېرىۋېتىپتۇ:

— مەنمۇ بىر پارتىيە ئەزاسى - دە، مۇنداق ئىشلارغا قايىنماي، غەزەبلەنمەي بولامدۇ؟ ئويلاپ بېقىڭلار، بۈگۈنكى كۈندە خەلقىمىز «تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» يولىدا جاپالىق كۈرەش قىلىۋاتىدۇ. قىيىنچىلىقلار ناھايىتى كۆپ. ئەقەللىي مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىمىزنى ئالايلى، ھازىر مەكتەپلىرىمىزنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ بۇنى ھەممىڭلار ئوبدان بىلىسىلەر. مۇشۇنداق ئورۇنسىز زىياپەتلەرگە ئىسراپ قىلىنغان پۇلنى مائارىپ ئىشلىرىمىزغا ئىشلەتكەن بولساق نېمە دېگەن ياخشى بولاتتى. بۇنى بىزنىڭ رەھبەرلىرىمىز نېمىشقا ئويلىمايدۇ؟!

شۇ ئەسنادا مۇئاۋىن باشلىق كىرىپ:

— يولداشلار كېلىپ بولغاندەك تۇرىدۇ. يىغىننى باشلىساقمىكىن، — دېدى.

تېخى گېپى تۈگىمىگەن باشلىق ئىلاجىسىز ئورنىدىن تۇرۇپ يولداشلارغا بېشىنى لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن يىغىن سەھنىسىگە قاراپ ماڭدى.

باشلىقىمنىڭ بايىقى گەپلىرى ئامما ئىچىدە زور تەسىر قوزغىغانىدى. شۇڭا بەزىلەر:

— توغرا دەيدۇ، گەپ يۇقىرى رەھبەرلىكتە، ئۇلارنىڭ سۆزى بىر خىل. ھەرىكىتى بىر خىل، يېڭى يىل دەپ شۇنچە يەپ - ئىچكەن بارمۇ؟ — دېسە، يەنە بەزىلەر:

— ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز، بىزنىڭ باشلىق ئوبدان ئادەم جۇمۇ! قاراڭلار، ناھەق ئىشلارنى كۆرۈپ خېلى ۋىجدانى قايناپتۇ! — دېيىشتى. مەنمۇ بۇ گەپلەردىن رازى بولۇپ ئىچىمدە باشلىقىمغا ئاپىرىن ئوقۇدۇم. بىراق ئىككى ئاي ئۆتكەندىن كېيىن بۇنىڭ ئەكسىچە بىر ئىشقا دۇچ كېلىپ كاللام قېتىپلا قالدى.

بۇ — باھار بايرىمى ھارپىسى ئىدى. چۈشتىن كېيىن يەنە ھېلىقى «كوئىنلۇن مېھمانخانىسى»دا باشلىقلارنىڭ باھار بايرىمىنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن يىغىن بولدى. مەن باشلىقىمنى ئۇدۇل مېھمانخانىغا ئېلىپ كەلدىم. بۇ قېتىم قايتىپ كەتمەي شوپۇرلار بىلەن دەم ئېلىش ئۆيى-

گە كىرىپ كىتاب، گېزىت كۆرۈپ ئولتۇردۇم.

بۇ قېتىمقى يىغىن ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى، ئىككى سائەتكە يەتمەي-يەتمەيلا يىغىن تۈگەپ باشلىقلار چۇۋۇرلىشىپ چىقىشتى. نېمە ئۈچۈندۇر باشلىقىمنىڭ قاپىقى ساڭگىلاپ كالپۇكلىرى بىر غېرىچ سوزۇلۇپ كېتىپتۇ. مەن ھەيران بولۇپ ماشىنامنى ئوت ئالدۇردۇم. باشلىقىم ماشىنىغا چىقىپلا:

— تېزرەك ھەيدىگىن، قورساق ئېچىپ دۈمبەمگە چاپلىشىپ قالاي دېدى. ھەرقېتىمقىدەك زىياپەت بولىدىغۇ دەپ چۈشتە بىر نەرسە يېمەيلا كەلگەنىكەنمەن، نەدىكىنى، قايناقسۇدىن بۆلەك ھېچنىمە بەرمىدى، بۇنىڭغا مېنىڭلا ئاچچىقىم كەلدىمىكىن دېسەم، يېنىمىدىكىلەرمۇ خېلى غۇدۇڭشۇپ كەتتى، — دېدى.

مەن باشلىقىمنىڭ بۇ گەپلىرىدىن بۇ قېتىم ھېچقانداق زىياپەت بېرىلمىگەنلىكىنى ۋە يىغىننىڭمۇ قىسقا ئېچىلغانلىقىنى بىلدىم. چۈنكى يىغىندىن بۇيان ھەممىلا يەردە پارتىيە ئىچىدىكى ناچار ئىستىللارنى تۈزىتىش، ھەشەمەتلىك، بۇزۇپ-چېچىشقا قارشى تۇرۇش ھەققىدە مەركەزنىڭ ھۆججەتلىرى يەتكۈزۈلۈۋاتاتتى. دېمەك، رەھبەرلەر مەركەزنىڭ يوليورۇقى بويىچە ئىش قىلىپ ھېچقانداق زىياپەت ئۆتكۈزمىگەن، بۇ ئەلۋەتتە توغرا ھەم خۇشال بولۇشقا تېگىشلىك ئىش ئىدى. ئەپسۇسكى، مېنىڭ باشلىقىم بۈگۈن غەلىتە گەپلەرنى قىلىۋاتىدىغۇ؟ ئۇ، دۆلەتنىڭ، خەلقنىڭ بايلىقىنى بۇزۇپ-چېچىشقا، ئورۇنسىز زىياپەتلەرنى قىلىشقا چىش-تىرنىقى بىلەن ئۆچ ئەمەسمىدى؟ بۇنىڭدىن ئىككى ئاي ئىلگىرىكى ھېلىقى سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ قالدىمىكىنە؟ مانا ئەمدى بۇ ياخشى ئىستىلنى قوللاش ئۇياقتا تۇرسۇن بەلكى نارازى بولۇپ يەنە تىللاۋاتىدىغۇ؟...

ماشىنا تۆت كوچا ئاغزىغا كەلگەندە قىزىل چىراق يېقىلغاچقا، بىردەم توختاپ تۇرۇشقا توغرا كەلدى. مۇشۇ پەيتتە مەن باشلىقتىن سورىدىم:

— ئەمدى يەنە زىياپەت بەرسە بولمايدۇ-دە! بۇنى ئۆزىڭىزمۇ چۈشىنىسىز، ھازىر ئۇنداق ناچار ئىستىللارغا ھەممە ئادەم قارشى تۇرۇۋاتامدۇ؟

— شۇنداقتىمۇ بۇنچە ئاشۇرۇۋەتكەن بارمۇ؟ باھار بايرىمى دېگەن يىلدا بىر قېتىملا كېلىدىغان بايرام-دە! بۇنىڭغا بۇ قاتارلىق پىقسىقلىق قىلىپ كېتىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ باكى زىياپەت يوق دەپ ئۇقتۇرۇش قىلىپ قويغان بولسا، چۈشتە ئۆيدە ئاز-تولا بىر نەرسە يەۋالىدىغان گەپىدى.

تووا، مۇنداقمۇ ئادەملەر بولىدىكەن-ھە! مەن كۈلۈپ كەتكىلى قىل قالدىم. بىر نەرسە دەي دەپ تۇراتتىم، ئاگەنچە يېشىل چىراق يېقىلىپ قالدى، مەن يەنە ماشىنىنى ھەيدىدىم، باشلىقىمنىڭ ئاچچىقى تېخى بېسىلمىغانىدى، ئۇ تۇرۇپلا يەنە قايناپ كەتتى:

— ھەي... بىزنىڭ رەھبەرلىرىمىزنىڭ سەۋىيىسى، ئىقتىدارى شۇنچىلىكىنە! بىر ئىشنى كونكرېت ئەھۋالغا قاراپ تەھلىل قىلالمايدۇ. مەركەز بىرلا ئۇقتۇرۇش چۈشۈرۈپ قويسا، ئۇنىڭغا شۇ قاتارلىق ماسلاشقان بارمۇ؟ ئۇنىڭدىن بىزنى بۇيەرگە يىغىپ يۈرمىسىلا بولمىدىمۇ؟ نېمە دېگەن قاملاشمىغان ئىش! قايناقسۇنى كورگىرتىپ قويۇپ قويسا كىم ئىچىدۇ؟

باشلىقىمنىڭ بۇ ئىككى قېتىملىق پۈتۈنلەي بىر-بىرىگە زىت ھالدا يۇقىرىنى تىللاشلىرى كاللامغا كىرىۋېلىپ بىر قىسمىلا بولۇپ قالدىم. ئۆتكەندە ئۇ، يۇقىرىنى زىياپەت بەردى دەپ تىللىغانىدى، بۈگۈن ئەمدى زىياپەت بەرمىدى دەپ تىللاۋاتىدۇ. بۇ زادى قانداق ئادەم؟ ھېكىمسى ئازراق ئېلىشىپ قالغانمۇ-قانداق؟

كەچتە ئۆيدە چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ، بۇ ئەھۋاللارنى ئايالىمغا سۆزلەپ بەردىم. ئاخىرىدا:

(ئاخىرى 60-بەتتە)

(ھېكايە)

مىركەرىم ئاسىم (سوۋېت ئىتتىپاقى)

ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا-ئەل خارەزمىي ماتېماتىكا پەنىنىڭ تەرەققىياتىغا، جۈملىدىن ئالگېبرانىڭ دۇنياغا كېلىشىگە غايەت زور ھەسسە قوشقان ئالىملاردىن بىرى. مەزكۇر ھېكايە ئۇلۇغ ئالىم تۇغۇلغانلىقىنىڭ 1200 يىللىقىغا بېغىشلانغان.

1

— باغداد شەھرىگە ساق-سالامەت يېتىپ كەلگەنلىكىڭىز ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشالمەن. يەنە كۆرۈشىدىغان كۈنىمىز بار ئىكەن، — دېدى ئۆي ئىگىسى مەرۋلىك خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىك، كەڭ پېشانىلىق ياش مېھمان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈۋېتىپ. — ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا جاناپلىرى قاچان يېتىپ كېلىدىكىن دەپ يولىڭىزغا ئىنتىزار ئىدۇق. ئەلھەمدۇلىللا، يەنە دىدار كۆرۈشىدىكەنمىز، مىڭ قەترە شۈكرى، بۇرۇنقىدەكلا بەردەم، تېتىك تۇرۇپسىز.

ئۇزۇندىن بېرى كۆرۈشمىگەن ئىككى دوست ھال-ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن، كۆرپىدە ئولتۇرۇپ، پاتىھەگە قول كۆتۈردى. ئۇزۇن يەكتەك كەيگەن، ئورۇقراق كەلگەن ئۆي خىزمەتچىسى ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ، پەتنۇستا تۈرلۈك نازۇ-نېمەت ۋە ئىككى چىنە شەربەت ئېلىپ كەلدى. چاچ-ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان ئوتتۇرا ياشلىق ساھىپخان «قېنى ئالسىلا» دېگەندەك تومۇرلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان قوللىرى بىلەن داستىخاننى كۆرسەتتى.

— مەرۋ شەھرىدە مېنىڭ بىلەن يېقىن ئۆتكەن ئەل-ئاغىنىلەرنى سېغىندىم، — دېدى يېشى 30 دىن ئاشقان، قويۇق قاشلىق مېھمان ناننى يىگەچ بىھى شەربىتىدىن يۇتۇپ تۇرۇپ، — ئەھمەد ئەل-پەرغانىي، ئەھمەد ئىبنى ئابدۇللا، مۇسا ئىبنى شاكىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ساق-سالامەت يۈرۈشىدىغاندۇ؟

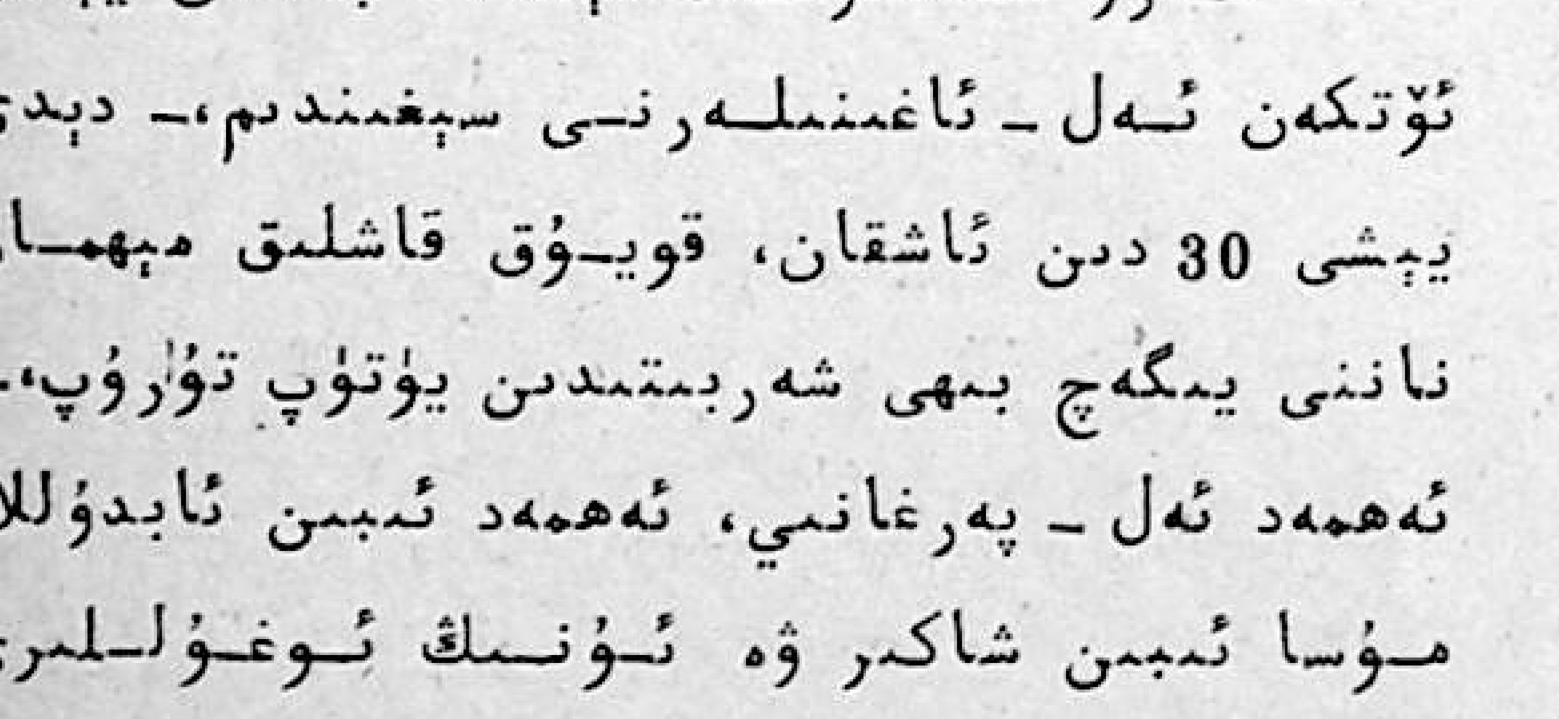

— ئەلھەمدۇلىللا، ھەممىسى ئامان - ئېسەن، سىزنى كۆرۈشكە، سىزنىڭ سۆھبىتىڭىزدىن بەھرىمەن بولۇشقا ئىنتىزار.

ئۇلار داستىخان ئۈستىدە، خۇراساندا بىللە ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىنى، باشلىرىدىن كەچۈرگەن ۋەقەلەرنى ئەسلەپ سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ساھىپخان تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى ئېيتىش ئۈچۈن پۇرسەت كۈتۈپ تۇراتتى.

— كېچىكىپ كېلىشىڭىزنىڭ سەۋەبى نېمكىن -؟ دەپ سورىدى ئۇ نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزىنى قولايسىز سېزىپ، — خەلىپە ھەزرەتلىرىمۇ: نېمە ئۈچۈن ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا كېچىكتى، ئۇنى ھۇزۇرۇمغا تېزرەك ئەۋەت دەپ، خارەزمشاھقا مەكتۇپ يوللىغان ئىدىمۇ» دېگىنىنى ئىككى قېتىم ئاڭلىدىم. قانداق ھادىسە يۈز بېرىپ شەھىرى باغدادقا ئۆز قەرەلىدە كېلىشىڭىزگە مۇمكىنچىلىك بولمىدى؟

— بۇنىڭ سەۋەبىنى سىزگىلا ئېيتالايمەن، — دېدى مېھمان ئويلىنىۋېلىپ، — مەئمۇن خۇراسان قوشۇنى بىلەن باغدادنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، ئۆز ئىنىسى ئەمىننى قەتلى قىلغانلىقىنى، ئەزەربەيجاندا قوزغالغان زەردۇشت قوزغىلىڭىنى رەھىمسىزلەرچە باستۇرۇپ، ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كېلىشكە رايىم تارتمىدى. ئاتەشپەرەسسەن دەپ بىگۇنا ئادەملەرنى بالا-چاقىسى بىلەن قىرىپ تاشلاش - ئۆتۈپ كەتكەن زالىملىقتە!

خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىك ئاقىرىشقا باشلىغان بېشىنى قاشلاپ، مىيىغىدا كۈلۈپ قويدى - دە:

— سىزگە ئەل مەجۇسى دەپ لەقەم قويغىنى بىكار ئەمەسكەندە، — ئاتەشپەرەستلەرگە بۇنچىلىك خەيرىخاھ ئىكەنلىكىڭىزنىڭ سەۋەبى ئەمدى مەلۇم بولدى، — دېدى.

— ھەئە، بوۋام رەھمەتلىك زەردۇشت دىنىي رەھنەمالىرىدىن بىرى ئىدى. ئەرەب سەركەردىسى قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم خارەزمنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، ھەممىنى زورلاپ ئىسلام دىنىغا كىرگۈزدى. خارەزم يېزىقىنى بىلىدىغان ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈپ، قەدىمقي كىتابلىرىمىزنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى. كونا ئېتىقادلارغا سادىق بولغان بوۋام جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈنلا ئەرەب تىلىدا كەلىمە كەلتۈرۈشكە مەجبۇر بولغانىكەن.

— ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات، — دېدى ئۆي ئىگىسى مېھماننىڭ چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ، — ئېيتىلغان سۆزنى، ئېتىلغان ئوقنى ياندۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ، دېگەن ماقال بار. خارابىگە ئايلانغان خارەزم يەنە ئاۋاتلىشىپ، قەددىنى رۇسلىۋالدى، يەنە بىلىم ئۇرۇقلىرى بىخ ئۇرۇپ ئۆسۈپ چىقىشقا باشلىدى!

— يۇرتىمىزدا كونا مەدەنىيەت بايلىقى بار ئىدى - دە! قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم يېنىپ تۇرغان مەرىپەت ئۇچقىنىنى بۇزۇشقا ئۇرۇندى، ئەمما بىدئەت - خۇراپات كۈلى ئاستىدا مەرىپەت چوغلىرى قالغانىدى.

— بارىكاللا، خەلىپە مەئمۇن سارىيىغا توپلانغان ئالىملار يەنە ئىلىم - مەرىپەت گۈلخانىغا ئوت يېقىۋەتتى، خارەزم يەنە ئالىملارنى يېتىشتۈرۈشكە باشلىدى. تاقىلىپ قالغان مەرىپەت دەرۋازىسى ئېچىلادى. كېلىڭ ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەپ، بۈگۈنكى كۈننى زەھەرلىمەيلى. ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنايلى.

— راست، مەنمۇ شۇ خىيال بىلەن يولغا چىقىشقا مەجبۇر بولدۇم، — دېدى مېھمان قويۇق قاشلىرىنى ھىمىرىپ قويۇپ.

— نەدە بولسىڭىزمۇ خەلىپە ھەزرەتلىرى سىزنى تاپتۇرۇپ كېلەتتى. ۋەزىرى ئەزەم

ئەل - پازىل ئىبنى ساھىل جانابلىرىمۇ سىزنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى.

— ھە، ئۇ كىشى مەرۋ شەھىرىدە ساراي ۋەزىرى بولۇپ تۇرغان چېغىدا ماڭا كۆڭۈل بۆلۈپ، كېچىلىرى مېنىڭدىن ھىندى ھېسابىنى ئۆگىنەتتى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئۇ ماڭا بىر مەكتۇپ يوللاپ، دەرھال پايتەختكە يېتىپ كېلىشىمنى ئىلتىماس قىپتۇ. شۇڭا توغرا كېلىپ ئۇ كىشىنىڭ ھوزۇرىدا بولدۇم. كېچىكىپ كەلگەنلىكىم ئۈچۈن نارازى ئىكەنلىكى چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى. بۇنى بىلدۈرمەسلىككە تىرىشىپ مېنى ياخشى كۈتۈۋالدى، ئىككى- ئۈچ كۈن ئۆتمەي ئالاھىدە ھويلا تېپىپ بېرىشكە ۋەدە بەردى. ھازىر كارۋان سارىيىدا تۇرۇۋاتىمەن.

— مېنىڭكىگە كۆچۈپ كېلىۋېلىڭ، سىز ئۈچۈن ئالاھىدە ئۆي تەييار.

— رەھمەت، سىزنى جۇۋاتماقچى ئەمەسمەن. كارۋان ساراي ھۇجرىسىدا ئارام ئېلىپ، ئۆزۈمگە كېلىۋالاي.

ئۇلار خېلى بىر ۋاقىتقىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ئەسلەشتى.

مەئمۇننىڭ ئاتىسى خەلىپە ھارۇن رەشىد ئۆزىنىڭ ئىرانلىق ۋەزىرى جاپپار ئىبنى يەھيانى ئەرزىمىگەن بىر گۇناھى ئۈچۈن ئۆلتۈرگۈزۋەتكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا قاراشلىق ئىران ۋە خۇراساندا نارازىلىق باشلانىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردە ئىسيانلار كۆتۈرۈلدى. ھارۇن رەشىد ئۇلارنى تىنجىتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىرانلىق كېنىزىكىدىن بولغان تۇنجى ئوغلى مەئمۇننى مەرۋ شەھىرىگە — شەرقىي ۋىلايەتلەرنىڭ مەركىزىگە چوڭ ھوقۇق بىلەن ھاكىم قىلىپ ئەۋەتتى. مەئمۇن ئىرانلىقلارغا ئىمتىياز بېرىپ خۇراساندا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا يېتىشكەن ئالىملارنى ئۆز ئەتراپىغا توپلاشقا باشلىدى، ھەر تەرەپتىن كونا كىتابلارنى تاپتۇرۇپ، كۇتۇپخانىسىنى بېيىتتى، خارەزملىك ياش ئالىم مۇھەممەد ئىبنى مۇسائۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن شەرقىي ئافغانىستانغا ۋە شىمالىي ھىندىستانغا بېرىپ زىيارەت (ماتېماتىكا) ۋە ئاسترونومىيىگە دائىر بىر تالاي ئىلمىي ئەسەرلەرنى ئېلىپ كەلدى.

ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ھارۇن رەشىد ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ ئىككىنچى خوتۇنىدىن بولغان ئەمىننى تەخت ۋارىسى قىلىپ تاللاپ قويغانىدى. ئاتىسىنىڭ بۇ ئىشىدىن نارازى بولغان مەئمۇن چىشىنى چىشلەپ سەۋرى قىلىپ يۈرىدۇ. ئاستا - ئاستا تۈركى خەلقلەردىن ئەسكەر توپلاپ پايتەخت باغدادنى بېسىۋېلىشقا تەييارلىنىدۇ.

مەئمۇنغا ئەگىشىپ دەجلە بويىغا كەلگەن خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىك كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى بايان قىلىۋاتقاندا خارەزملىكنىڭ كۆز ئالدىدا دەھشەتلىك مەنزىرىلەر بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى...

باغداد شەھىرى بوسۇغىسىدىكى قانلىق جەڭلەر، شەھەر قورغىنىغا شوتا قويۇپ چىقىۋاتقان قىيمىق كۆزلۈك جەڭچىلەرنىڭ «ئۇر - چاپ» دېگەن ۋارقىراشلىرى، ئۇيەر - بۇيەردىن كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئۈچقۇنلار، كۆكسىگە نەيزە سانجىلغان ئەسكەرلەرنىڭ ئىڭراشلىرى، ئاياللارنىڭ دات-پەريادلىرى ...

خەلىپە ئەمىن يېڭىلىپ شەھەرنى تاشلاپ قاچىدۇ. ئۇنى تۇتۇۋېلىپ ئاكىسىنىڭ ئالدىغا سۆرەپ ئېلىپ كېلىدۇ. ئۈستىگە يالتىراپ تۇرغان ساۋۇت، بېشىغا قالپاق كەيگەن ئاكىسى قىلىچىنىڭ دەستىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، دەرھال ئۇكىسىنىڭ كاللىسىنى ئېلىشنى بۇيرۇيدۇ.

مەئمۇن پامىر تاغلىرىدىن ئىسپانىيىگىچە سوزۇلغان ئۆلكىلەرگە ھۆكۈمران بولۇپ، ئۆزىنى خەلىپە دەپ ئېلان قىلغاندىن كېيىن ① بىر قولى بىلەن ئۇيەر - بۇيەردە باشلانغان خەلق قوزغىلاڭلىرىنى باستۇرۇشقا كىرىشتى، يەنە بىر

① مەئمۇن مىلادى 813 - يىلى تەختكە ئولتارغانىدى.

قولى بىلەن ئۆز ئەتراپىغا ئالىملارنى توپلاپ، ئىلىم-پەن ئۈچۈن كۆپلەپ مەبلەغ سەرپ قىلىشقا باشلىدى.

بەيتۇل - ھىكمەت يەنى دانىشمەنلەر ئۆيىنى تەشكىللەپ، ھىند، يۇنان، سۈريانى تىللىرىدا يېزىلغان كونا كىتابلارنى يىغدۇرۇشقا باشلىدى.

II

— ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇساغا ئوخشاش بۈيۈك ئالىمنىڭ قاتارىمىزغا كېلىپ قوشۇلۇشىدىن ئىنتايىن خۇشالمىز. مەرھەمەت قىلىپ بەيتۇل ھىكمەت ئاچقۇچىنى قولغا ئېلىپ، ھۇجرىلاردىكى كىتابلارنى رەتلەپ چىقىشقا ياردەم بەرسە، ياش ئالىملار ۋە ئىلىم ئېلىۋاتقان تالىپلار ئۆگىنىشنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ھەرخىل ئىلىمگە دائىر كىتابلارنى ئايرىم ھۇجرىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ تىزىملاپ قويسا ...، — دەپ گېپىنى داۋام قىلدى، تۆردە — پىل سۆڭىكىدىن ياسالغان نەقىشلىق كۇرسى ئۈستىدە ئولتۇرغان مەئمۇن. شايى، ئەتلەس چاپان، يۇققا يۇڭ چەكمەن كەيگەن، باشلىرىغا يۇمىلاق ئاق سەللە ئورىغان ئالىملار چوڭ ئۆينىڭ ئەتراپىغا سېلىنغان كۆرپىلەردە قول قوشتۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇستىدىكى زەر بېسىلغان چاپىنى كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ئاق يۈزلۈك، رەڭگى تازا خەلىپىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن جاي ئالغان ئەل-خارەزمي ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلاپ، باش ئېگىپ قوياتتى.

— مەرۋ شەھىرىدىن ساندۇقلاردا كەلتۈرۈلگەن ھىند تىلىدىكى ئەسەرلەر قالايمىقان ھالدا تۇراتتى. ئۇلاردىن ئەڭ مۇھىملىرىنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلىشنى ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا جانابلىرىغا، ئاسترونومىيە ۋە ئاسترولوخىيىگە دائىر كىتابلارنى يۇنان تىلىدىن تەرجىمە قىلىشنى يەھيا ئىبنى مۇساغا تاپشۇرساق ...، — ياش خەلىپە ئاغزىدىن چىققان بەزى سۆزلەرنى چۈشەنمەي قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ، ئولتۇرغان ياش ئالىملارغا قاراپ، — يۇنانلىقلار ئاسترونومىيە دەپ پەلەك ياكى ئاسمان ئىلمىنى، ئاسترولوخىيە دەپ ئىلمي نۇجۇمنى ئېيتىدۇ. ئاستېر — يۇلتۇز دېمەكتۇر، — دەپ قويدى.

ئۇنىڭ دانىشمەنلىكىگە تەن بەرگەن ئالىملار ئۈنچىقماي باش ئېگىپ قويۇشتى.

ئۆزىدىن ئۈچ ياش كىچىك بولغان مەئمۇننىڭ بىلىمدارلىقىنى كۆز - كۆز قىلىۋاتقانلىقىنى پەملىگەن ئەل - خارەزمي بولسا يەرگە قاراپ قالدى.

× × ×

بەيتۇل — ھىكمەت ئاچقۇچى قولىغا تەگكەندىن كېيىن، ئەل - خارەزمي ياش ئالىملار بىلەن ھىندىستان، ئىران، ئىسكەندىرىيىدىن كەلتۈرۈلگەن كىتابلارنى رەتلەشكە باشلىدى. ئۇ كەچقۇرۇنلۇقى ئۆيىگە چارچاپ كېلەتتى. غىزالىنىپ، كۆزىنى بىر ئاز ئىلىۋالغاندىن كېيىن يېرىم كېچىگىچە ئىشلەيتتى. ھىندى تىلىدىكى كونا كىتابلارنى كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇيتتى. ئىككى-ئۈچ يىل ئىچىدە بەيتۇل - ھىكمەتتىكى كىتابلار جاي - جايىنى تاپتى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ خاتىرجەم بولۇپ، ھىندى ھېسابى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى.

«ھىندىلار سانلارنى رەقەملەر بىلەن يېزىشنى كەشىپ قىلىشقان، ئەمما (1) سانىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنەلمىگەن»، — دەپ ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلەشەتتى بەش شام ئورنىتىلغان قەندىل يورۇقىدا ئىشلەپ ئولتۇرۇپ ئۇ، — ئىككى ئىككىدە بىر، ئۈچ ئۈچتە بىر، تۆت تۆتتە بىر ۋەھاكازا ... ھىندىلار كەشىپ قىلغان توققۇزلۇق ساناق تەرتىپى بىلەن چوڭ سانلارنى قوشۇش، ئېلىش، كۆپەيتىش ۋە بۆلۈشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ناھايىتى قىيىن ...

خارەزمىينىڭ خىزمىتىگە دائىم تەييار بولۇپ تۇرىدىغان، ئىش بۇيرۇشنى كۈتۈپ ئوخلىماي ئولتۇرىدىغان خىزمەتكارى خوجايىنىنىڭ بەزەن يېرىم كېچىگىچە ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ ھەيران قالاتتى.

«نېمە مۇنچە ئۆزىنى قىينايدىغاندۇ - ھە! مېڭىسى ئايلىنىپ قالمىسىلا بولاتتى. كۈندۈزى ئىشلىگىنى يەتمەسمىدى، پادىشاھ ئۇنىڭغا مائاش بېرىپ تۇرىدىغۇ!» — دەپ ئويلايتتى.

III

تەرەپ - تەرەپتىن دېھقانلار، كۆچمەنلەر كېلىپ، بازار قىلىدىغان دەجلە دەرياسى بويىدىكى يېزا، ئەبۇل ئابباسنىڭ ئوغلى خەلىپە مەنسۇرنىڭ زامانىدا چوڭ شەھەرگە ئايلانغانىدى①. يۈز مىڭغا يېقىن قول ئەتىدىن كەچكىچە ئىشلەپ، خەلىپە ئۈچۈن شاھانە ئېگىز ئىمارەت، سارايلار، مۈلۈكدارلار، ئەمەلدارلار ئۈچۈن خىشتىن چوڭ ئۆيلەر، سودىگەرلەر ئۈچۈن ماغازە②لەر سېلىپ، شەھەرنى ئىككى قەۋەت قورغان بىلەن قورشىغانىدى. كېيىن دەجلە دەرياسىغا كۆۋرۈك سېلىنىپ، سول قىرغىقىدا كاتتا بازار ۋە ئۈستى يېپىق رەستىلەر بارلىققا كەلدى.

خەلىپە مەئمۇن ئەتىيازدا بولىدىغان تاشقىندىن كېيىن دەجلە بويىدىكى ساراي بېغىغا چىقىپ دەم ئالاتتى.

شەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى بۇ باغ قىشمۇ ياز كۆكىرىپ تۇرىدىغان خورما، لىمون، شەمشات ۋە سەرۋ دەرەخلىرى بىلەن قاپلانغانىدى. چوڭ يوللاردا نازلىنىپ يۈرگەن توزلار رەڭدار قاناتلىرىنى يېيىپ، ئۆز گۈزەللىكىنى كۆز-كۆز قىلاتتى، دەرەخلەر تېگىدە ئوتلاپ يۈرگەن كىيىكلەر يات ئادەمنى كۆرگەندە ئۈركۈشۈپ، كۆلەڭگىسى قويۇق دەرەخلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كېتەتتى.

... يۇرت تەشۋىشى، ئۇلۇسىنىڭ ماجراسىدىن چارچىغان خەلىپە دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دەجلە دەرياسىغا قاراپ، سازەندە ۋە ناخشىچىلارنىڭ ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ ئۆزىگە كەلدى. كېيىن يۇرت تەشۋىشىيەنە يۈرىكىنى مۇجۇشقا باشلىدى. «بوبەك قوزغىلىڭى بارغانسېرى ئەۋج ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ، باشقا قەبىلىلەرمۇ ئازار يېگۈچىلەرنى ئۈلگە قىلىپ، ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقارمۇ؟ بىزگە قاراشلىق مەملىكەتلەرگە پىتنە ئۇغرىلىرى قول سېلىۋاتمىغاندۇ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ يۈرىكى سىقىلغان هالدا ۋە دەرهال چاپارمەن ئەۋەتىپ ۋەزىر ئەزەمنى ئۆز هوزۇرىغا چاقىرتتى.

— شەھەر تىنچمۇ، يۇرت غەۋغا، تەشۋىشتىن خالىمۇ؟ نېمە يېڭىلىقلار بار؟ — دەپ سورىدى ئۇ ساراي بېغىغا ئالدىراشلىق بىلەن يېتىپ كەلگەن ئەل پازىلنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ.

— پايتەخت تىنچ، سىزدىن مىننەتدار بولغان شەھەر ئاھالىسى ساق-سالامەتلىكىڭىز ئۈچۈن دۇئا قىلىشماقتا.

مەئمۇن ئادەت تۇسىگە كىرىپ قالغان بۇ گەپلەرنى تەكرارلاۋەرمەڭ دېگەندەك قىلىپ، قاپىقىنى تۈرۈپ، قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ قويدى.

— يۇقىرىغا چىقىپ، يېنىمدا ئولتۇرۇڭ، هېچنەرسىنى يوشۇرماي مەملىكەتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئىشلاردىن مېنى خەۋەردار قىلىڭ.

چاچ-ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان بولسىمۇ، خېلى تېتىك تۇرغان ئەل پازىل ئىبنى ساهىل قەددىنى رۇسلاپ، سۇپىدىن دەريابويىدىكى شىپاڭغا كۆتۈرۈلدى-دە، ئۆزىدىن خېلىلا ياش خەلىپىنىڭ يېنىغا بېرىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

— جانابلىرىغا تەۋە هۆكۈمدارلار ئۆز ۋاقتىدا باج-خىراج تۆلەپ تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ ئۆزىنى رۇسلاپ، — ئەمما ئوترار شاهى ئىتائەت يېپىنى ئۈزۈپ، ئۆز ۋەزىپىسىنى ئۆتەشتىن باش تارتىۋاتىدۇ.

— باج-خىراج تۆلىگۈسى كەلمەيۋاتىپتۇ-دە؟ ئۇنداق بولسا چارىسىنى كۆرۈش كېرەك.

مەئمۇن ئاپئاق قولىنى پېشانىسىگە تېرىگەن هالدا ئويغا چۆمدى.

— ئەپسۇسكى هازىر ئۇنىڭ ئۈستىگە قوشۇن ئەۋەتەلمەيمىز، — دېدى ئۇ بىر ئازدىن كېيىن ۋەزىرگە قاراپ، — ئەسكەرلىرىمىز ئازارىيلار ئىسيانىنى باستۇرۇش بىلەن ئاۋارە. ۋاقتىنچە مۇرەسسە يولىغا ئۆتۈش كېرەك. هۆكۈمدار هەر ۋاقىت قىلىچ ۋە قامچىنى ئىشقا سېلىۋەرمەيدۇ.

① باغداد شەھىرى مىلادى 762 - يىلى قۇرۇلغان. ② ماگىزىن

ئىتائەتتىن باش تارتقان بەزى تائىپىلەرنى ياخشىلىق بىلەن يولغا سېلىشقا مەجبۇر بولىمىز. سىز ئۇترارشاھقا سوۋغا-سالام ئەۋەتىپ، «بىر يىللىق خىراج ئۆزەڭلەرگە ھېساب، كېلەر يىلدىن باشلاپ ئۆز ۋەزىپىڭىزنى ئورۇنلىشىڭىزدىن ئۈمىدۋارمىز» دېگەن مەزمۇندا مەكتۇپ يوللاڭ. ئەگەر مۇھلەتتىن كېيىن يەنە تىرەجەپ تۇرۇۋالسا، ئۇنىڭغا قارشى قارلۇق خانى رابىغۇنى ئىشقا سېلىپ، دۈشمەننى، يات قولى بىلەن بىر تەرەپ قىلماق كېرەك. خوش، يەنە قانداق يېڭىلىقلار بار؟

— تۈرك ئەپشىن ئازارىيلار بىلەن جەڭ قىلىپ، مىڭ ئادەمنى ئەسىرگە ئاپتۇ.

— ئاپىرىن. ئەپشىننى جەڭگە رىغبەتلەندۈرۈش كېرەك. جەڭ قىلغان چاغلاردا ئۇنىڭغا ئون مىڭ دەرھەم، ئۇرۇش بولمىغان كۈنلەردە ئىككى ھەسسە كەم مائاش بېرىپ تۇرۇش زۆرۈر. ئەسىر ئېلىنغان ئوتپەرەسلەر ① بالا-چاقىلىرى بىلەن بىللە قىلىچتىن ئۆتكۈزۈلسۇن. پەرمانىمنى يېزىۋېلىڭ.

— باش ئۈستىگە، سىزنىڭ ئەمرىڭىزگە بىنائەن، بۇيرۇقلىرىڭىزنى بىجا كەلتۈرۈشكە تەييارمەن. سىزدەك ئۇلۇغ ۋە ئادالەتلىك خەلىپىگە خىزمەت قىلغىنىم ئۈچۈن ئۆزەمنى بەختلىك ھېسابلايمەن. ھىمايىڭىز ئاستىدا مەدىيەت كۈچلىرى جاھالەت تىمىغا رەھنە سالماقتا، ئىلىم-پەن راۋاج تاپماقتا ...

ۋەزىرنىڭ خۇشامەتچىلىكى خەلىپىگە غەلىتە تۇيۇلسىمۇ، نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭدىن يۈرىكى ئارام ئالاتتى.

خەلىپە خەلق قوزغىلاڭلىرىنى باستۇرۇش توغرىسىدا سۆزلەۋاتقىنىدا قاپىقىنى تۈرۈپ، مۇشتىنى تۈگەتتى، ئالىملارنىڭ كەشپىياتلىرى توغرىسىدا گەپ قىلغىنىدا چىرايى ئېچىلىپ، چىرايىدىن نۇر يېغىشقا باشلايتتى. پۇرسەت بولغاندا ئىلمىي نۇجۇم بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئەل پازىل بۇھالىنى كۆرۈپ: «مەمۇن ناھايىتى مۇرەككەپ، بىر-بىرىگە زىت ھېسلاردىن تەركىب تاپقان ئادەم، — دەپ ئويلايتتى، — ئۇنىڭدا نۇر ۋە زۇلمەت، لاتاپەت ۋە كاساپەت بار. شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئۇ ئالىملارغا ھامىيلىق قىلىپ، ئۇلارنى ئۆز قانىتى ئاستىغا ئالدى. ئەخمەق ھۆكۈمدارلارلا ئىلىم ئەھلىگە نىسبەتەن ئادالەتسىز بولىدۇ ...»

شىپاك يېنىدا قەد كۆتۈرگەن سەرۋى دەرەخلىرى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن كېچىۋاتقان ئويلارنى ئىلغىۋالغاندەك باش چايقاپ شىۋىرلىشىپ قوياتتى.

IV

ئەل خارەزمىي 11 تال شام ئورنىتىلغان قەندىل يېنىدا خان تاختا ئۈستىگە ئېگىلىپ، قىيىن بىر ھېساب مەسىلىسىنى يېشىۋاتقاندا، بىرى تاشقىرىقى ئىشىكنى ئاستا چەكتى. ئۇ: «بىمەھەل ۋاقىتتا كەلگەن كىمدۇ بۇ؟» دەپ قەلىمىنى دۇۋەت يېنىغا قويدى-دە، ئاستا ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ خىزمەتكارى ئۆز ھۇجرىسىدا خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. خارەزمىي ئاستا مېڭىپ ئىشىك يېنىغا كەلدى-دە:

— كىم؟ — دەپ سورىدى.

— مەن — فىروز، مەتكەرىم دەرۋازىۋەنىنىڭ ئوغلى.

ئالىم ئۆز يۇرتدىشى مەتكەرىم بىلەن يېقىن تونۇش ئىدى. ئاۋازى ناتونۇش يىگىتنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئىشىكنى ئېچىپ، قارشىسىدىكى تەن قۇرۇلۇشى تولۇق، قارا چەكمەن چاپانلىق يىگىتنى كۆردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

— يېرىم كېچىدە نېمە قىلىپ يۈرۈيسەن؟ — دېدى سالامغا جاۋاب قايتۇرۇشنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويغان ئۆي ئىگىسى.

— باشپاناھ ئىزدەپ كەلدىم... سىزدىن باشقا پاناھىمىز يوق ... قۇتقۇزۇڭ! — يىگىت ئەندىكىپ سۆزلەيتتى.

① ئوتقا سېغىنغۇچىلار

— ئىچكىرىگە كىر!

— مېنىڭ... ھەمراھىمىز بار ئىدى، — دېدى يىراقتا ئەيمىنىپ تۇرغان ھەمراھىنىڭ قارىسىنى كۆرسىتىپ.

— ئۇ كىم؟

— پولاتبېكنىڭ قىزى... ياقۇتئاي...

— ئۆي ئىگىسى ھەيرانلىقىنى يوشۇرالمىدى:

— ۋاھ! — دەۋەتتى ئۇ، — مەيلى، ئۆيگە كىرىڭلار!

مېھمانخانىغا كىرىپ، يېپەك گىلەم ئۈستىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ساھىپخان قارا چەكمەن كېيىپ، يىگىت قىياپىتىگە كىرىۋالغان ئاق يۈزلۈك، قارا قاش قىزغا ھەيران بولۇپ قارىدى.

ئۇ بىر-بىرىنى ياخشى كۆرگەن بۇ ئىككى ياشنىڭ بېشىدىن كۆپ مۇشەققەتلەر ئۆتكىنىنى، باشقا جاي تاپالماي، ئۇنىڭكىگە قېچىپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندى.

ئەس-ھۇشىنى يىغىۋالغان فىروز ئۆي ئىگىسىنىڭ ئۆزىگە مېھرىبانلىق بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بولغان ۋەقەنى يۈرەكلىك ھالدا بايان قىلىشقا باشلىدى...

... ئۇ، پەرغانىلىق پولاتبېكنىڭ ئوغلى ھايات بىلەن تەڭتۇش بولۇپ، ئۇلارنىڭكىگە پات-پات كېلىپ تۇراتتى. ئۇلاردىن ئىككى ياش كىچىك بولغان ياقۇتئاي ئاكىسى ۋە ئۇنىڭ يېقىن دوستى فىروز بىلەن بىللە ۋاللەي ئوينايتتى، ئوقيا ئېتىشاتتى. چارچىغاندىن كېيىن، ھويلا ئوتتۇرىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان خورما دەرىخى ئاستىغا سېلىنغان بورا ئۈستىدە ئولتۇرۇپ غىزا يېيىشەتتى.

ياقۇتئاي قورقۇشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان قىز ئىدى. بەزىدە ئۇ ئۆزى بىلەن تەڭتۇش ئوغۇللار بىلەن ئۇرۇشۇپ قالاتتى ۋە ھەمىشە ئۇلاردىن ئۈستۈن چىقاتتى. ئاتىسى ئۇنىڭ جەسۇرلۇقىدىن مەغرۇرلىنىپ: «بۇ مەردلىك ئۇنىڭغا مېنىڭدىن ئۆتكەن، ئۇ ئوغۇل بولۇپ تۇغۇلۇشى كېرەك ئىدى، ئادىشىپ قىز بولۇپ تۇغۇلۇپ قالدى» دەپ قوياتتى.

فىروز بىلەن بۇ قىز ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق بارا-بارا باشقىچە تۈسكە كىرىشكە باشلىدى. ئۇلار بىر-بىرىنى كۆرگەندە سۆيۈنۈپ، باشلىرى ئاسمانغا يەتكەندەك بولاتتى. ئاتىسى بولسا قىزىنىڭ چىرايى ئېچىلىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، خۇشال بولۇش ئورنىغا ۋەھىمىگە چۈشۈپ «ئۇنىڭ تەرىپى سارايغا يېتىپ بارمىسا بولاتتى» دەپ قورقاتتى. ئۇ چاغلاردا ھەرەمگە باغدادنىڭ ئەڭ چىرايلىق قىزلىرىنى كېنىزەك قىلىپ ئالاتتى.

«فىروز ئەس ھۇشلۇق، ئەپچىل يىگىت، كۆيئوغلۇم بولسا شۇنداق بولسا، — دەپ ئويلايتتى پولاتبېك، — ئاتىسىمۇ كۆز-قارنى توق ئادەم، يۇقىرى مۇئاش ئالمىدۇ.»

كۆرۈنۈشىدىن مۇسۇلمانغا ئوخشىغان بۇ ئادەم ئەسلىدە ئوتپەرەس بولۇپ، كېچەيۇ-كۈندۈز ياخشىلىق خۇداسى ئارمۇزدىن بالاچاقىسىغا بەخت-سائادەت تىلەيتتى. بەزىدە پەردە بىلەن يېپىپ قويۇلغان تەكچىنى ئېچىپ، ياغاچتىن ياسالغان، ئۈستىگە قىممەتباھا تاشلار ئورنىتىلغان ھەيكەل ئالدىغا شام يېقىپ، ئۇنىڭغا باش ئېگىپ، پىچىرلاپ دۇئا قىلاتتى.

«ئەي ئادەملەرگە مېھرى شەپقەتلىك بولغان ياخشىلىق خۇداسى، بىز مۇساپىرلارنى بالا-قازادىن ساقلا، باللىرىمىزغا بەخت ئاتا قىل!» دەپ يېلىنىپ يالۋۇراتتى. بىراق، ئۇنىڭ دۇئاسى دەرھال ئىجابەت بولمايتتى.

ياقۇتئاي ئون ئالتە ياشقا تولۇپ، ئون يەتتىگە قەدەم قويۇشى بىلەن، ھۆسنىگە تولۇپ، داڭقى سارايغىچە يېتىپ باردى. ئۇلارنىڭ ئۆيىگە ھەرەم ئاغىچىسى كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، پولاتبېك ئۆزىنى قويارغا جاي تاپالماي قالدى. كۆپ ئۆتمەي پادىشاھنىڭ شەخسى مۇلازىمى ھاجىپ ئۇنى دەرگاھىغا چاقىرتتى.

— ھاجىپ سىزنى نېمىگە چاقىرتىپتۇ؟ — دەپ سورىدى خوتۇنى ئۇ سارايدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن. قاپىقىدىن قار يېغىپ تۇرغان پولاتبېك چەكمىنىنى قوزۇق-

قا ئېلىپ قويدى ـ دە، «ئۇھ» دەپ كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇردى.

ــ ھەرەم ئاغچىسى ئۆيىمىزگە كېلىپ كەتكەندىن كېيىن نېمە گەپ بولاتتى، ـ دېدى ئالدىغا قويۇلغان بىر پىيالە مۇزدەك شەربەتنى ئىچىپ، ــ يېنىمدا ئولتۇر، گېپىمنى ئاڭلا. مەن ھاجىپىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ، تازىم قىلغىنىمدىن كېيىن ئۇ: «بېشىڭغا بەخت قۇشى قوندى، پولاتبېك، پادىشاھ ئەزەم قىزىڭ ياقۇتئاينىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ، ئۇنى ئەمىر لەشكەر ئەپشىن ئىبنى قارۇس جانابلىرىغا ئىنئام قىلماقچى بولدى. شۇنداق ئۇلۇغ ئادەمگە قېيىنئاتا بولۇپ، قويىنۇڭمۇ، قونجۇڭمۇ تىللاغا تولىدىغان بولدى» دېدى. مەن باش ئېگىپ قويدۇم ـ دە، ئادەتتىكىدەك، پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ، دەپ قويدۇم. ئاڭلىشىمچە، ئەپشىننىڭ ئۈچ خوتۇنى باركەن. قىزىمىز بىتەلەي، ھەسەتتىن يېنىپ تۇرن ئۈچ كۈندەش ئارىسىغا چۈشىدىغان بولدى. ئوتپەرەسلەرنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى ئەپشىنگە قىزىمىنى بەرگەندىن كۆرە ئۆلگىنىم ياخشى! يولدا كېلىۋېتىپ، قىزىمىزنى فىرۇز بىلەن قېچىپ قويمىغىنىمغا ئېچىندىم. كېيىن، ئويلا ـ ئويلا، ھېلىمۇ ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكىنى يوقتۇ، دەپ قەتئىي بىر قارارغا كېلىپ قويدۇم. بۈگۈنلا پىرىمىز ئىگەمبەردىنى ئۆيگە چاقىرىپ كېلىپ زەردۇشتىلارنىڭ ئادىتى بويىچە مەبۇت ئالدىدا نىكاھ ئوقۇتىمىز.

چوڭ توي قىلىپ، قىزىنى ئۇزاتماقچى، ئارزۇ ـ ھەۋىسىنى كۆرمەكچى بولغان ئانا تىزلىنىپ، ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى ئېتىپ يىغلاشقا باشلىدى.

ــ ھە، نېمە بولدى؟ نېمىگە يىغلايسەن؟ ــ دەپ ۋارقىرىدى ئەر غەزەپ بىلەن.

ــ ياق... ئۆزەم ... سىزمۇ ئۆگزىدىن ئۆتۈپ چۈشكەندەك كۆتۈلمىگەن گەپنى قىلىپ مېنى ئايلاندۇرۇپ قويدىڭىز.

ئىشىكنىڭ كەينىدە تۇرغان ياقۇتئاي ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولدى.

تىڭشاۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ ئۆزىنى دەرھال دالدىغا ئالدى.

ئەر ـ خوتۇن مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرغىنىدا فىرۇز سالام قىلىپ كىرىپ كەلدى.

ــ پەرىشتىلەر ھەيدەپ كەلدى سېنى، ــ دېدى ئۆي ئىگىسى خۇشاللىق بىلەن، ــ ھازىر سېنىڭ گېپىڭنى قىلىشىپ تۇراتتۇق. ئولتۇر، خەيرىلىك بىر گەپ بار، ــ ئۇ خوتۇنىغا قاراپ بۇيرۇدى، ـ سەن ئاشخانىغا يۈگۈر، ئوچاقتا ئوت ياق، ئاش دەملە، ئۆيدە گۆش بارمۇ؟

ــ بار، بىر لىگەن ئاشقا كەتكىدەك يېتىدۇ!

گاھ قاپىقىنى تۈرۈپ، گاھ كۈلۈمسىرەپ قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان ئەل خارەزمىي فىرۇزنىڭ كېيىنكى گەپلىرىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇش بولدى.

ــ پولاتبېك جەسۇر ئادەم، دەپ ئاڭلىغانىدىم، راست ئىكەن، مەرت ئادەمنىڭ ئىشىنى قىپتۇ، ـ دېدى ئۇ كۈلۈپ، ــ فىرۇز سەن مېنىڭ ئوغلۇم سەن، ياقۇتئاي ــ قىزىم. مانا ئۆي، مانا جاي، تەپ تارتماي مېنىڭكىدە تۇرۇۋېرىڭلار. ياقۇتئاي ئاتىڭىزدىن ئەنسىرىمەڭ، ئەگەر ئۇ خەلىپىنىڭ غەزىپىگە ئۇچرىسا، قۇتقۇزۇۋېلىش قولۇمدىن كېلىدۇ.

بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرۈپ تېپىشقان ياشقا باشپانا بولغىنى ئۈچۈن ئۇ مەمنۇن ئىدى، پادىشاھنىڭ ئىلتىپاتىدىن مەھرۇم بولۇشتىن قورقمايتتى ۋە خەيرىلىك ئىش قىلىشنى تاماگەرلىكتىن ئۈستۈن بىلەتتى. ھۆسنىلىرى گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغان ئىككى ياشنىڭ يۈزلىرىدىن يېغىپ تۇرغان يورۇقلۇق ھۇۋۇللاپ قالغان خىرە يورۇپ تۇرغان ئۆينى نۇرغا تولدۇرغاندەك بولدى.

* * *

ــ بىز ئەمىر لەشكەر ئەپشىن ھەيدەر ئىبنى قارۇسقا تېگى يوق بىر گۈزەل قىزنى ئىنئام قىلىپ، ئۇنى خۇرسەند قىلىش نىيىتىدە ئىدۇق، نىيىتىمىزگە يېتەلمىدۇق، ـ دېدى سەككىز قىرلىق ئالتۇن تەخت ئۈستىدە ھەيۋەت بىلەن ئول-

تۇرغان مەئمۇن ئۇدۇلىدا تېز چۈكۈپ ئولتۇرغان ۋەزىر ئەل پازىلغا قاراپ، — ئەمما قىزنىڭ ئاتىسى پولاتبېك تەكلىپىمىزنى رەت قىلىپ، قىزىنى بىر يىگىت بىلەن قاچۇرۇۋېتىپتۇ. بىز مىرشابلارنى ئەۋەتىپ ئۇنى زىندانغا سالدۇردۇق. شۇنىسى قىزىقكى، ئۆيىدە ياغاچتىن ياسالغان بىر مەبۇد بار ئىكەن.

— زەردۇشتى ئىكەن — دە، ئېھتىمالكى شۇنىڭ ئۈچۈن قىزىنى ئاتەشپەرەستلەرنىڭ دۈشمىنى ئەپشىنگە بېرىشنى خالىمىغان، — دېدى ئەل پازىل ئېھمىشقىدۇر ھاياجانلىنىپ.

— شۇنداق، پولاتبېك قىزى بىلەن كۆيئوغلىنى كىمنىڭكىگە يوشۇرغان — دەپ ئويلايسىز؟

— پەرغانىلىق دوستلىرىدىن بىرى كۆيئوغلى بىلەن قىزىغا باشپانا بولغان بولۇشى مۇمكىن!

— تاپالمىدىڭىز، — دەپ كۈلدى مەئمۇن، — ئۇلار ئەل خارەزمىينىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇنۇپتۇ. مۇھەممەد ئىبنى مۇسا تۇنۇگۈن ئۆزى كېلىپ ئېيتتى. پولاتبېكنى زىنداندىن چىقىرىپ، ياشلارنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈشنى سورىدى. مەن ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىپ، خۇرسەند قىلىپ يولغا سالدىم.

— ئالىيجاناپلىق قىپسىز، — دېدى ئەل پازىل مەمنۇن بولغىنىنى يوشۇرالماي، — كېيىن قولايسىز ئەھۋالغا قالغىنىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى، — پەرغانە، خارەزمدىن كۆچۈپ كەلگەن تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە مەجۇسىيلار كۆپ. ئۇلار مەسچىتكە چىقىپ ناماز ئوقۇغىنى بىلەن ئۆيىدە ئالتۇن مەبۇتقا چوقۇنىدۇ.

— بىز مەجۇسىيلىكنى بىر تەرەپ قىلىشىمىز كېرەك! قول قوشتۇرۇپ تۇرۇۋەرسەك، ئۇلار شامسىيە تەۋەسىدە گۈلخان قۇرۇپ، ئۇنى ئاتەشپەرەسخانىغا ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ.

ئەل — پازىل بىر چاغلاردا خۇراساندا ئاتەشپەرەسلەرنىڭ ئىبادەتخانىسىنى كۆرگەنىدى. تۆت چاسا ھويلا ئوتتۇرىسىدا ئۇستى يېپىقبىنا، بەش باسقۇچ بىلەن پەسكە چۈشىدىغان ئاتەشخانا، ئوتتۇرىسىدا يېنىپ تۇرغان ئوت، ئۇنىڭغا خۇشپۇراق گىياھلارنى تاشلاپ، دۇئا قىلىۋاتقان ئاپئاق ساقاللىق ئاتەشپەرەست كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىپ، سەسكىنىپ كەتتى.

— توغرا، زەردۇشت دىنىغا بەرھەم بەرمەك كېرەك. ئۇنىڭ تەسىرى ئاستىدىكى تۈركىي خەلقلەر ئەرەبلەرنى يامان كۆرىدۇ، بەزىدە كوچا-كويلاردا توقۇنۇشلار بولۇپ تۇرىدۇ.

— ھەممىسىدىن خەۋىرىم بار، — دېدى مەئمۇن قاپىقىنى تۈرۈپ، — ئەمما تۈركىي خەلقلەر بىزنىڭ تايانچىمىز. ئۇرۇشقاق ئەرەبلەر ئۇ يەر بۇ يەردە ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ قالسا، بىز ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن تەرتىپ ئورنىتىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مەسىلىدە ئېھتىياتچان بولماق كېرەك. ئەگەر ئەل خارەزمىي ئۆز يۇرتداشلىرىغا پەندى — نەسىھەت قىلىپ، ئەرەبلەر بىلەن توقۇنۇشۇپ تۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتى يامان بولىدىغانلىقىنى ياشلارغا چۈشەندۈرۈپ تۇرسا ياخشى بولاتتى. ئۇ، ۋەزىرنىڭ چىرايىدا نارازىلىق ئالامىتى پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆز پىكرىدىن قايتتى، — ياخشىسى، بۇ ئىشقا ئۇلۇغ ئالىمنى ئارىلاشتۇرمىغىنىمىز تۈزۈك. ھازىر ئۆزات ھىندى ھېسابىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتىدۇ. شۇڭا بۇ ئىشنى ئۆزىمىز بىر تەرەپ قىلغىنىمىز ياخشى.

مەئمۇن مەخپىي ئىشلار ۋەزىرى بولغان مەھمۇد ئىبنى يەھياغا بۇ ھەقتە تاپشۇرۇق بېرىش، پايتەختتىكى مەجۇسىيلارنى رويخەتكە ئېلىپ، ئۇلارغا قارشى مەخپىي چارە كۆرۈش كېرەكلىكىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

V

بەيتۇل — ھىكمەتتە ئەل خارەزمىينىڭ «ھېسابى ئەل ھىندى» دېگەن ئەسىرى مۇھاكىمىگە قويۇلغان، بۇ مەجلىسكە ئالىملار قاتارىدا يەر ئۆلچىگۈچى مەسساھلار، مۆيتىلار ۋە ئۆلۇمالارمۇ چاقىرىلغانىدى.

ئاق شايى كۆڭلەكنىڭ ئۈستىدىن ئۇزۇن يەڭلىك قىزىل چاپان كەيگەن، دوپپىسى ئۈستىگە ئاق سەللە ئورىغان مۇھەممەد ئىبنى مۇسا چوڭ ئازادە ئۆيىنىڭ ئىككى چېتىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ئالىملارنى ئۆز ئەسىرىنىڭ مەزمۇنى بىلەن تونۇشتۇرۇۋاتاتتى:

— ئىلگىرى ئەرەبلەر ۋە ئۇلارغا تەۋە مۇسۇلمانلار ھېساب ئەمەللىرىنى رەقەملەر بىلەن ئەمەس، سۆزلەر ياردىمى بىلەن بىجىرەتتى، — دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ، — ھىندىلار بولسا ھەر بىر ساننى ئالاھىدە بەلگە، يەنى رەقەم بىلەن ئىپادىلەيدۇ. مانا قاراڭ، — ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، تامغا ئىرەپ قويۇلغان ئۇزۇن، تار قارا تاختىغا ئاق بور بىلەن توققۇزغىچە بولغان رەقەملەرنى يېزىپ كۆرسەتتى، — مانا بۇ، بىر، بۇ، ئىككى، ماۋۇ بولسا ئۈچ، ۋاھاكازا. بىز بۇ رەقەملەرنى ئازراق ئۆزگەرتىپ قوبۇل قىلىپ، ھېساب ئەمەللىرىنى شۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن ھەل قىلىش يولىغا ئۆتىشىمىز كېرەك، — ئۇ، ئۆز — ئارا شىۋىرلىشىۋاتقان شەيخۇل ئىسلام ۋە قازىيۇل قۇززاتقا تىكىلىپ قاراپ تۇردى — دە، ئۇلار گەپتىن توختىغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھىندىلاردا توققۇزلۇق ساناق تەرتىپى يولغا قويۇلغان، بىراق ئۇلار «1» رەقىمىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەنمىگەنىدى. مېنىڭ ھىندى ھېسابىغا كىرگۈزگەن يېڭىلىقىم شۇكى، «1» رەقىمى يېنىغا بىر ھالقا، يەنى سىفىر ① قويۇپ، ئۇنى ئون دەپ ئوقۇدۇم، — ئۇ تاختىغا «10» رەقىمىنى يېزىپ كۆرسەتتى، — ئونلۇق ساناق تەرتىپى بىلەن چوڭ سانلارنى قوشۇش ۋە ئېلىش، كۆپەيتىش ۋە بۆلۈش ئاسان. — ئۇ قارا تاختىغا تۆت خانىلىق سانلارنى يېزىپ، ئۇلارنى كۆپەيتىپ كۆرسەتتى②

ئالىملارنىڭ بەزىلىرى ھاياجاندىن ئۆزىنى تۇتالماي، «بارىكاللا!» دەۋەتتى. خەلىپىنىڭ سول تەرىپىدە ئولتۇرغان ۋەزىر ئەل پازىل ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— بۇ، ئۇلۇغ كەشپىيات! — دېدى ئۇ، — ئەبۇ ئابدۇللا ئەل خارەزمىي جانابلىرى ئىشىكى ئېتىك ئىلمىي رىيازى ③ نىڭ ئاچقۇچىنى تېپىپ قولىمىزغا تاپشۇردى. ھېچبىر ئەرەب ئالىمى ھەل قىلالمىغان مەسىلىلەرنى يېشىپ، بىزنى ھىندى رەقەملىرى بىلەن تونۇشتۇردى. ئەمدى ئۇلارنى ئەرەب رەقەملىرى دەپ ئاتايمىز، — دېدى ئۇ قارا تاختىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

— ھىندىلار، — دەپ تاشلىدى ئاپئاق ساقىلى كۆكسىگە چۈشكەن شەيخۇل ئىسلام، — ئاڭلىشىمچە، ھىندىلار ھەندەسىي ④ شەكىللەر ۋە رەقەملەر بىلەن پال ئاچىدىكەن، شۇنداق تۇرۇپ، بىز قانداقچە ئۇلارنىڭ رەقەملىرىنى قوبۇل

① سىفىر — نۆل ② ياۋروپادا «ئالگورىتىم» (ئەلخارەزم) سۆزى ئونلۇق ساناق سىستېمىسىنىڭ سىنونىمى ئورنىدا قوللىنىلىدۇ، ③ رىيازى — ماتېماتىكا ④ ھەندەسە — گېئومېتىرىيە

قىلالايمىز؟ ئەل خارەزمىي بىزنى ھىندى خەلقى بىلەن يېقىنلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىنى قېنىمىزغا سىڭدۈرمەكچى. ئاڭلىشىمىزچە، ئۇ كىشىنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى ئاتەشپەرەس مەجۇسىيلاردىن ئوخشايدۇ.

— راست،— دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى چارساقال، مەگىزلىرى قىپقىزىل كەلگەن قازىيۇل قۇززات،— ئېيتىپ ئۆتەيكى، ھىندىلار خەتنى بىز ئەرەبلەرگە ئوخشاش ئوڭدىن سولغا ئەمەس، سولدىن ئوڭغا قاراپ يازىدۇ. ئىلمىي ھېساب ئۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادلىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. مەسىلەن، بىر سانى ئاتا، ئىككى سانى ئىككى كۆز، ئۈچ سانى ئاگىنى دېگەن خۇدالىرىنىڭ بەلگىسىدۇر ۋەھاكازا. بىز قانداق قىلىپ بۇ بىدئەتچى خەلقنىڭ رەقەملىرىنى ئەزەب رەقەملىرى دەپ ئاتايمىز؟ ھىندىلار ئىپلاس، سېھىرگەر خەلق. ئۇلار چاچلىرىنى چۈشۈرمەيدۇ، تىرناقلىرىنى ئالمايدۇ، كالىنىڭ گۆشىنى يېمەيدۇ، ئەمما بەدىنىگە كالىنىڭ يېڭى تېزىكىنى سۈرتىدۇ، رەقەملىرىنى ئۇزۇن قارا تاختىغا ئاق كېسەك بىلەن يازىدۇ، —دېدى تامغا يۆلەپ قويۇلغان تاختىنى ئىشارە قىلىپ.

ئەلخارەزمىي چىشىنى چىشلەپ، قويۇق قاشلىرىنى ھېمىرىپ، ئۇندىمەي ئولتۇزاتتى.

«قازىيۇل قۇززاتنى ھىندى ھايانكەشلىرى بىلەن ئالدى-بەردى قىلىشىدۇ دەپ ئاڭلىغانىدىم، راست ئىكەن-دە، ئويلايتتى ئۇ، بولمىسا ھىندى ئۆرپ-ئادەتلىرىنى نەدىن بىلىدۇ! بۇ مۇتەئەسسىپ موللىلاردىن ھەر بالا كېلىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ ئەپتىدىن خەلىپىنىڭ ماڭا قىلغان خەيرىخاھلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. كەشپىياتىمى ھەقىقىدە خاتىرجەم سىزلەنمىسەممۇ بولار!»

پىل سۆڭىكىدىن ياسالغان كۇرسىدا چىرايىنى ئۆزگەرتمەي ئولتۇرغان مەئمۇن ئىچىدە بۇ ئۆلىمالارنى مەجلىسكە چاقىرغىنىغا ئۆكۈندى، ئۇلارغا نىسبەتەن ئېھتىياتكار بولۇش، ئالىملارنى مۇھاپىزەت قىلىش كېرەكلىكىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇ، شەھەر قازىسىدىن كېيىن سۆزگە چىققان خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىكنىڭ سۆزلىرىنى زەڭ قويۇپ ئاڭلىدى.

— ئىلىم ئۆگىنىش مۇسۇلمان ئەركىمۇ، ئايالىمۇ ھەم پەرز، ھەم قەرز، — دېدى مەرۋىلىك ياشانغان ئالىم تىترىگەن ئاۋازدا، — بۇنى دائىم ئېسىمىزدە تۇتۇشىمىز كېرەك. ھەدىسىي مۇقەددەستە ئىلىمنى چىن-ماچىنغا بېرىپ بولسىمۇ ئۆگەنسەك بولىدۇ، دېيىلگەن. ھالبۇكى، جوڭگولۇقلارمۇ ھىندىلارغا ئوخشاش ئىت، ئىلان ۋە كەسلەنچۈك گۆشىنى يەيدۇ.

بۇ چاغدا قازىيۇل قۇززات ئۆزىنىتۇتالماي:

— ئۇلار كالا تېزىكىنى بەدەنلىرىگە سۈرتمەيدۇ، —دېمەكچى ئىدى-يۇ، قاپاقلىرىنى سېلىپ ئولتۇرغان ئالىملارغا قاراپ تىلىنى تارتتى،— جوڭگولۇقلار، ھەندەسىي شەكىللەر، رەقەملەر بىلەن پال ئاچمايدۇ...

— ھەر قانداق خەلقتەيارىماس ئادەتلەر بولىدۇ. كونا ئۆرپ-ئادەت، خۇراپات بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەر ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ئىلىم-پەن بولىدۇ. بىز ئۇلار ياشناتقان مەرىپەت گۈلشىنىدىن ئىلىم-پەن ئۇرۇقلىرىنى تىرىۋېلىپ ئۆستۈرۈشىمىز زۆرۈر.

ئىلىم ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرغان بۇ ياشانغان ئالىم زەپەر دەست ئۆلۈمالاردىن تەپتارتماي ھەقىقەتنى ھىمايە قىلاتتى.

خەلىپە سوزۇلۇپ كەتكەن بۇ تارتىشلاردىن يەكۈن چىقىرىپ:

— ھەقىقەت مۇنازىرىلەر ئارقىلىق ئېچىلىدۇ دېگەن گەپ بار،— دەپ سۆز باشلىدى، — ھەر ئىككىلا تەرەپنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلىدۇق. ئەبۇ ئابدۇللا ئەل خارەزمىينىڭ يازغان كىتابلىرى، كەشپىياتلىرى ئۈستىدە يەنە كۆپ مۇلاھىزىلەر يۈرگۈزىمىز. ئەمما ئۆز ئىشىمىزدا ھەدىسىي مۇقەددەسكە ئەمەل قىلىپ، ھەر قايسى خەلقلەر-

نىڭ ئىلىم - پەننى ئۆگىنىشىمىز، بىلىم ئورۇقلىرىنى كونا ئادەت، خۇراپات پاتقىقىدىن ئازاد قىلىپ، مۇسۇلمانلارنى بىلىم ئىگىسىگە ئايلاندۇرۇشىمىز لازىم.

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا مۇنازىرىگە چىقىپ، ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلغان ئالىملار، ئۆلۇمالارغا تەشەككۈر بىلدۈردى - دە، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بىر قېتىملىق مەجلىسنىڭ كۇپايە قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ گېپىنى تۈگەتتى.

ئۇ، موللىلارنىڭ يىراقنى كۆرمىگەنلىكىگە، ھىندى رەقەملىرىنى قوللاشنىڭ ئەھمىيىتىگە، ئۇلارنىڭ ئەقلىي يەتمىگەنلىكىگە ھەيران بولاتتى.

VI

— ئاجايىپ لايىھە، — دېدى ئەل خارەزمىي، توت بۇرجەكلىك قەغەزدىكى شەكىللەرنى دىققەت بىلەن كۆزدىن كەچۈرۈپ، — رەسەتخانىنىڭ چوڭلۇقى باتلىمۇسنىڭ «ئەل مەجىستىي ①» سىدە كۆرسىتىلگەن ھەجىمدە: ئۈچ قەۋەتلىك دۈگىلەك، ئۈچىنچى قەۋىتىنىڭ ئۈستىدە قۇياش سائىتى ۋە باشقا ئەسۋابلار ئۈچۈن جاي ئاجرىتىلغان.

— لايىھىنى ئۇستاز خالىد ئىبنى ئابدۇمەلىك بىلەن بىللە تۈزگەنىدۇق، سىزگە ياريغانلىقىدىن تولىمۇ خۇشالمەن، — دېدى خۇشاللىقىدىن قىيسىق كۆزلىرى يۇمۇلۇپ دوملاق يۈزى نۇرلىنىپ كەتكەن ئەھمەد ئەل پەرغانىي.

— شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ كەمچىلىكىنى تاپالمىدىم، لېكىن ئۆزىڭىز ئىسكەندىرىيە شەھىرىگە بېرىپ، باتلىمۇس رەسەتخانىسىنى كۆرۈپ كەلگەن بولسىڭىز ئۇنىڭ يېتەرسىزلىكىنى تېپىپ، ئۇنىڭغا تۈزىتىش كىرگۈزەتتىڭىز... ئەگەر مۇسا بىننى شاكىرنىڭ ئىككى ئوغلى بىلەن ئوتتۇرا دېڭىز ساھىلىغا ساياھەت قىلسىڭىز، كۆڭۈل كۆكسىڭىز ئېچىلىپ قالاتتى ھەم پايدىلىق مەلۇماتلارغا ئىگە بولاتتىڭىز.

— راست، ئۇلۇغ يۇنان ئالىمى ياشىغان شەھەرنى، رەسەتخانىنى زىيارەت قىلىپ كېلىشنىڭ ئۆزى كىشىگە ئىلھام بېغىشلايدۇ، بارسام باراي.

— مەن ئەتە ۋەزىر ئەزەم بىلەن سۆزلىشىپ سىلەرگە كېرەكلىك مەبلەغلەرنى ئېلىپ بېرەي. ئۇ كىشىمۇ، خەلىپىمۇ بۇ ئۇلۇغ ئىش ئۈچۈن دەرھەم ۋە دىنارلىرىنى ئاياپ ئولتۇرماس.

مەئمۇن باغداد ئەتراپىدىكى شەھەر چاكتوزانلىرىدىن يىراق بولغان «شەمسىيە» تۆپىلىكى ئۈستىدە رەسەتخانا قۇرماقچى ئىدى. ئالىملار، مىمارلار ئۇنىڭ ئارزۇسىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ئىشقا چۈشۈپ كەتتى. ئۇستىلار ئەتراپتىكى كونا ئۆيلەرنى بۇزۇپ يەر تۈزلەش بىلەن بەنت ئىدى. ئەھمەد ئەل پەرغانىي ئىككى ياش ئالىم بىلەن ئالېكساندرىيە شەھىرىگە بېرىپ، قەدىمىي رەسەتخانىنىڭ بۆلىكىنى، يەر ئاستىدىكى قىسمىنى كۆرۈپ چىقىپ، لايىھىنى ئاخىرى ۋايىغا يەتكۈزدى. ئىلىم - مەرىپەت ئەھلىي ئۇلاردىن ناھايىتى خۇرسەن، ئىسلام دىنىي ئەقىدىلىرىگە قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپلىرىنىڭ تەسىرى كۆچۈۋاتقانلىقىدىن ئۆلۇمالار تەشۋىشكە چۈشكەنىدى.

* * *

— شەرىئەت ئاياغ - ئاستى قىلىنماقتا، بەيتۇل - ھېكمەتتە ئۇۋۋا قۇرۇۋالغان جادىگەرلەر دىنغا خىلاپ ئەقىدىلەرنى، قەدىمكى مەجۇسىي ئالىملارنىڭ مەسىلەكلىرىنى تەرغىپ قىلماقتا، — دېدى بىر كۆزى يۇمۇلۇپ قالغان ئاپپاق ساقاللىق شەيخۇلئىسلام ئۆي ئىگىسىگە يېنىچە قاراپ، ئۇ، باغداد شەھىرى قازىسىنىڭ ئۆيىگە مېھـ

① باتلىمۇس - پېتولىمېي 2 - ئەسىردە ئالېكساندرىيە (ئىسكەندىرىيە) شەھىرىدە ئاسترونومىيە بىلەن شۇغۇللانغان ئالىم. ئۇنىڭ «ئالما گېستت» دېگەن ئەسىرىنى ئەرەبلەر «ئەل مەجىستىي» دەپ تەرجىمە قىلغان.

مان بولۇپ كەلگەنىدى. بۇ بالايى-ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا مۇمكىن بولماسمۇ؟

— ياق، — دېدى چېچىغا ئاق كىرىشكە باشلىغان، تېتىككىنە كەلگەن ساھىبخان، — سۇ بېشىدىن لاي. خەلىپىنىڭ ئۆزى بۇ ئارىسالدى كىشىلەرگە باش بولۇپ، شەرىئەت بۇلىقىنى لېيىتماقتا. قەدىمكى يۇنان ئالىملىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلدۇرماقتا. مەرۋ ۋىلايىتىدىكى سەرەخس شەھىرىدە تۇغۇلۇپ، ئېقىپ كەلگەن ئەل پازىل ئىبنى سەھل ۋەزىرى ئەزەم، خارەزمىيلىك مۇسا ئىبنى مۇھەممەد بەيتۇل ھېكمەتنىڭ باش كىتابخانىچىسى، پەرغانە ۋە مەرۋىدىن كەلگەن مۇھەندىس ① ۋە مۇنەججىملەر سارايدا ئەڭ ئېتىبارلىق ئادەملەر. باغدادشەھىرىدە يۈز بېرىۋاتقان بۇ باشباشتاقلىقنى كۆرۈپ دۇنيادىن كېچىپ كەتكۈدەك كېلىمدۇ.

— يالغۇز سىز بىلەن بىزلا ئەمەس، ئەمەلدارلار، قوماندانلار ئارىسىدىمۇ نارازىلىق باشلاندى، — دېدى ياشانغان مېھمان، — ئېسىڭىزدىمۇ، ھارۇن رەشىد زامانىسىدىمۇ خۇددى شۇنداق ئەھۋال يۈز بەرگەن، دۆلەت ئىشلىرىنى ئىرانلىقلار ئىگىلەپ ئالغانىدى. مەرھۇم خەلىپە بىر باھانە تېپىپ ئىرانلىق ۋەزىرنى ئۆلتۈرۈپ، ئەرەب ئەمەلدارلىرىنى تىنجىتقانىدى.

— ھەئە، ئېسىمدە! — ئۆي ئىگىسى ھىجىيىپ قويدى، — ھەممىمىز ھارۇن رەشىدنىڭ بۇ ئىشىدىن مەمنۇن بولغان، مەملىكەتنىڭ تىزگىنى يەنە ئەرەبلەرنىڭ قولىغا ئۆتكەنىدى. تارىخ تەكرارلىنىدۇ، دېگەن ھېكمەتلىك بىر گەپ بار. سەۋر قىلىپ تۇرايلۇق، بەلكى مەرھۇم خەلىپىنىڭ روھى مەدەت بېرىپ قالسا ئىران-تۇران تەسىرىدىن قۇتۇلارمىز. چاپاغا كۆچەۋەرگەن بىلەن، ئۇنىڭ يۈكى بارغانسېرى ئېغىرلىشىدۇ. ئاجىز ئادەملەرلا ئۆزىگە كەلگەن كۆلپەتلەرگە كۆنۈپ يۈرۈۋېرىدۇ.

— ئەمما ئېھتىياتچانلىقنىمۇ قولدىن بەر-مەسلىك كېرەك. ئەگەر بىز شۇ ئىشقا جۈرئەت قىلساق، مەئمۇن غەزەپ ئېتىغا مىنىپ، قولىغا جازا قىلىچىنى ئېلىشىمۇ مۇمكىن!

— خاتىرجەم بولۇڭ، خەلىپە ھېچقاچان ئۆز دۆلىتىنىڭ كاتتىلىرىغا پالتا كۆتەرمەس، تايانچىسى بولغان ئەرەب زېمىندارلىرىغا ۋە ئەمەلدارلىرىغا زىيان يەتكۈزمەس. ئاخىر بىزنىڭ پايدىمىزنى كۆزلەپ سابىق قۇللار، يالاڭتۆش دېھقانلار ئىسيانىنى قانغا پاتۇرۇۋاتىدۇ. ئاڭلىشىمچە، مەئمۇن كېچىلىرى ئىلمىي نۇجۇم بىلەن شۇغۇللىنىپ، دۆلەت ئىشلىرىنى تاشلاپ قويغان ۋەزىرىدىن نارازى بولۇۋاتقان كېرەك.

— تەۋەككۇل قىلغان كىشىنىڭ ئىشىغا خۇدا مەدەت بېرىدۇ. يېتىپ قالغاندىن، ئېتىپ قالغان ياخشى، — دېدى ھاياجانغا كەلگەن مېھمان تىترىگەن ئاۋاز بىلەن، — ياخشى گەپ بولسا پەرىشتىلەرمۇ «ئامىن» دەيدۇ، يامان گەپكىمۇ شۇنداق. ئۇلار داستىخان ئۈستىدە ئەلياتقۇغىچە سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇشتى. گويا تاملارنىڭ قۇلىقى باردەك، بەزىدە ئۇلار ئۇياق-بۇياققا قاراپ ئالاقزادىلىنىپ ئاستا پىچىرلايتتى.

VII

رەسەتخانا قۇرۇلۇشى تېز ئېلىپ بېرىلماقتا ئىدى. باش مېمارمۇ، ئۇستىلار بىلەن ئالىملارمۇ ئىشنىڭ بېرىشىدىن خۇرسەنت ئىدى. دىئامېتىرى ئەللىك مېتىر بولغان دائىرە شەكلىدىكى ئۈچ قەۋەتلىك رەسەتخانا قۇرۇلۇشى پۈتۈشكە ئاز قالغاندا يۈز بەرگەن دەھشەتلىك بىر ۋەقە ئىلىم-مەرىپەت ئەھلىنى ساراسىمىگە سېلىپ قويدى. ئالىملارنىڭ ھامىيسى بولغان ۋەزىرى ئەزەم ئەل-پازىل ئىبنى ساھىل ھاممامدا نامەلۇم بىر ئادەم تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى، سۇيىقەستچىلەر جىنايەتنىڭ يىپ ئۇچىنى يوقىتىۋەتكەنىدى.

كۈتۈلمىگەن بۇ ھادىسىدىن ئالىملار سارا-

① ئىنژېنېر

سىمگە چۈشۈپ، قوللىرى ئىشقا بارماي قالدى. ئىلىم ئەھلىي قازاغا ئۇچرىغان مۇنەججىم ۋە دۆلەت ئەربابى ئىبىن سەھلىنى داغدۇغا بىلەن دەپنە قىلىپ، مىڭ خىل خىيال بىلەن باشلىرى قاتقان ھالدا قايتىشتى.

ئەل - خارەزمىيمۇ چوڭقۇر قايغۇغا پاتتى، ئۇ، ئالىملارنىڭ ھامىيسى بولغان ۋەزىرنىڭ ئۆلۈمىگە قىسمەن ئۆزى سەۋەبچى بولغىنىنى ئويلاپ، ئازابلىناتتى. «ئۇ دائىم مېنى، ئۆلىمالارغا ياقمىغان كەشپىياتلىرىمنى ھىمايە قىلىپ تۇراتتى، — دەپ ئويلايتتى. — ئۇنىڭ بەزى غەيرىتى بىلەن ھىندى رەقەملىرى قوبۇل قىلىنىپ، ئەرەب رەقەملىرى دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى. رەھمەتلىك خۇراسانلىق، ئوتتۇرا ئاسىيالىق مۇساپىر ئالىملارنى ھىمايە قىلاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئەرەب موللىلىرى، ئەمەلدارلىرى ئۇنىڭ بېشىغا چىقتى ...»

ئۇ ئۆز يېنىدا ئۆزى قورۇلۇپ ئولتۇرغىنىدا ئەھمەد ئەل - پەرغانىي كېلىپ قالدى.

— ھە، كېلىڭ، كېلىڭ، نېمە قىلىشىمنى بىلمەي دىققەت بولۇپ ئولتۇراتتىم، — دېدى ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپ، —قېنى بۇياققا چىقىڭ.

— مەنمۇ بېشىمنى نەگە ئۇرۇشۇمنى بىلمەي، ئۆزەمنى سەگىتىپ، غەملىرىمنى ئۇنتۇش ئۈچۈن، ئۇدۇل سىزنىڭكىگە قاراپ يول ئالدىم، — قاپىقىدىن قار يېغىپ تۇرغان ئەل - پەرغانىي مېھمانخانىنىڭ تۆرىدىكى كۆرپىگە ئولتۇرۇپ دۇئا قىلدى، — شۇنداق ئۇلۇغ ۋە پاك ئادەمدىن ئايرىلغىنىمىز ئەمدى بىلىندى. ئالدىنقىدا ئېقىۋاتقان سۇنىڭ قەدرى يوق، دەپ بىكار ئېيتىلمىغانىكەن.

ئۇلار مەرھۇم ۋەزىر توغرىسىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇردى.

— خەلىپە جىنايەتچىلەرنى تۇتۇپ جازالارمۇ؟ ئاخىر، بۇ ئىشنى شۇ پېتىچە قالدۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ! — دېدى ياش مېھمان تاقەتسىزلىنىپ.

ئەل خارەزمىي ئۇنىڭغا قاراپ قويۇپ بىر ئازدىن كېيىن:

— بۇ ھادىسىنىڭ يىلتىزى چوڭقۇر، ئۇ ھارۇن رەشىد زامانىدىكى جەپەر ئىبىن يەھيا پاجىئەسىگە ئوخشايدۇ، — دېدى قاپىقىنى سىلىپ، — شۇ ۋاقىتتىمۇ ئىرانلىقلارنىڭ قوللىرى ئۇزۇن ئىكەنلىكىدىن نارازى بولغان ئەرەب ئەمەلدارلىرى قوللىرىغا خەنجەر ئېلىشقانىدى. مەئمۇن زامانىدىمۇ كىچىكرەك مىقياستا بولسىمۇ شۇ ھادىسە تەكرارلاندى. خەلىپە بىرەر چارە كۆرۈشتىن بۇرۇن ئىشنىڭ ئاقىۋىتى ئۈستىدە باش قاتۇرار، ئانا ئۇرۇقىنى رازى قىلىمەن دەپ، ئاتا ئۇرۇقىنى يەرگە ئۇرماس. ئۇ يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىدىغان، ئېھتىياتكار ھۆكۈمرانلار تائىپىسىدىن.

— چۈشىنىشلىك. ئۇ قايناپ تۇرغان قازاننى يېپىق پېتىچە قالدۇرسا كېرەك. ھەقىقىي جىنايەتچىلەر جازاسىز قالدۇرۇلغان، دەپ ئويلايمەن.

— شۇنداق.

ئۇلار ئۇزاققىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئۆز غەم - تەشۋىشلىرىنى ئۇنتۇغاندەك بولۇشتى.

باشتا سارايسىمگە چۈشكەن باشقا ئالىملارمۇ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئېسىنى تېپىپ، ئۆز ئىشلىرىغا پۈتۈنلەي بېرىلدى. دەھشەتلىك پاجىئەدىن بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن رەسەتخانىمۇ پۈتتى ①. ئالىملار ئون ھەسسە غەيرەت بىلەن ئاسمان جىسىملىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشىپ كەتتى.

ئەل خارەزمىي كېچىلىرىنى يۇلتۇزلارنىڭ ھەرىكىتىنى ئۆگىنىش بىلەن ئۆتكۈزدى. پىتولېمېينىڭ جەدۋىلىدە خاتالىق بارلىقىنى بايقاپ، ئۇنىڭغا تۈزىتىش كىرگۈزەتتى. بۇ ئىش بىلەن باغلىق بولغان كۆپ مەسىلىلەرنى

① مىلادى 814 - يىلى

ھەل قىلىشتا ئىلمىي ھېساب ۋە تۆت ئەمەل بىلەن مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى بايقاپ ئۇنىڭ بېشى قاتتى. يەر ئۆلچەش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مەسساھلار، مىراس تەقسىم قىلىشتەك ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇپتىلارمۇ ماتېماتىكىغا ئائىت كۆپ مەسىلىلەرنى يېشىشتە قىينىلىپ، ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورايتتى.

ئۇ كېچە-يۇ كۈندۈز بىر تىپتىكى ھېساب مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئومۇمىي ئۇسۇل ئىزدەش بىلەن بەنت بولدى، جاپالىق ئىزدىنىپ، مۇشكۈل ھېساب مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن نامەلۇم بىر سانىنى تەڭلىمىلەر ئارقىلىق تېپىش يولىنى كەشىپ قىلدى. ئۇنىڭ «ئەل جەبىر ۋە ئەل مۇقابالا» دېگەن ئەسىرى بەيتۇل ھىكمەتتە مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقاندا ئالىملار ھاياجانلىنىپ، ئۇنى تەبرىكلەشكە باشلىدى. تۆردە مەغرۇر ئولتۇرغان زور تونلۇق خەلىپە ئۆز خۇشاللىقىنى يوشۇرماقچى بولسىمۇ، يېنىدا ئولتۇرغان ئەل خارەزمىيگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ قوياتتى.

بۇ مەجلىسكە ئۇ، دىن پېشىۋالىرىدىن ھېچكىمنى چاقىرتمىدى، ھەقىقىي ئالىملارنى كۆرەلمەيدىغان ھەسەتخور موللىلار بىمەنە گەپلەرنى قىلىشىپ، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ رايىنى سۇۋۇتۇش مۇمكىن ئىدى.

مەئمۇن زوق - شوق بىلەن سۆزلىگەن ئالىملارنىڭ سۆزلىرىدىن يەكۈن چىقىرىپ مۇنداق دېدى:

— ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا يېڭى ئىلىم كەشىپ قىلىپ، ئۇنىڭغا «ئەل جەبىر» دەپ ئاجايىپ نام قويۇپتۇ. ئىلگىرى ئىلمىي ھېساب بار ئىدى، لېكىن ئاسمان جىسىملىرى ئارىسىدىكى ئارىلىقنى بەلگىلەش، يەر ئۆلچەش، مىراس تەقسىم قىلىش ئىشلىرىدا ئۇچرايدىغان مۇشكۈل مەسىلىلەرنى ھېساب ئىلمىي، تۆت ئەمەل ياردىمى بىلەن ھەل قىلغىلى بولمايتتى. ئەل خارەزمىي جانابلىرى بۇ قىيىنچىلىقنى ھەل قىلدى، مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغا مەجھۇل بىر سان كىرگۈزۈپ، ئۇلارنى مۇئادىلە ① ئارقىلىق، ھەرپلەر ۋە سانلارنىڭ ياردىمى بىلەن يېشىش يولىنى تاپتى. بۇ شۇنداق ئۇلۇغ كەشپىياتكى، يۈز يىل، بەلكى مىڭ يىلدىن كېيىنمۇ كىشىلەر ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا بۇ ئىلىمگە مۇراجىئەت قىلغۇسىدۇر. «ئەل جەبىر» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئەبەدىي ساقلىنىپ قالغۇسىدۇر.

— «ئەل - جەبىر» ئىلمىي بەئەينى تىكەنلىك دەرەخ، جاپاغا چىدىغان ئادەملا ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، مېۋىلىرىدىن بەھرىمەن بولىدۇ، — دەپ سۆز ئويۇنى قىلدى ئەل — پەرغانىي.

ئالىملار كۈلۈشۈپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى. ئۇلار چۆلدە يۈرۈپ، قۇدۇق يېنىغا يېتىپ كەلگەن يولۇچىلاردەك خۇشال ئىدى.

* * *

ئارىدىن ئەسىرلەر ئۆتتى. ئىسلام دۇنياسى چۈشكۈنلۈككە ئۇچراپ، ئىلىم ئەھلىنىڭ بويىنىغا ئىتائەت چەمبىرى چۈشتى. ئالىملار بەرپا قىلغان مەرىپەت خەزىنىسى ياۋروپالىقلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى. خارەزمىينىڭ بۇ ئۇلۇغ ئەسىرى XII - ئەسىردە لاتىن تىلىدا نەشىر قىلىندى. كېيىن فىرانسۇزلار ئۇنى «ئالگېبىرا» دەپ تەرجىمە قىلدى. ئەسىرلەر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئۆتتۈۋەردى. ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ يالقۇنى كونىلىقنى — خۇراپاتنى كۆيدۈرۈپ تاشلاپ، يېڭى ھاياتنىڭ گۈزەل قىياپىتىنى كۆرسەتتى. شەرق خەلقلىرى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ، يوقىتىپ قويغان مەرىپەت خەزىنىسىنى ئىزدەشكە باشلىدى.

ياۋروپادا ئادىشىپ قالغان «ئەل جەبىر» ئىلمىي يەنە «ئالگېبىرا» شەكلىدە ئۆز ئىزىغا قايتىپ كەلدى.

ئۆزبېكچىدىن: **قۇدرەت مىجىت** تەرجىمىسى

تەرجىمە تەھرىرى: **تۇرسۇن مۇھەممەد پەخرىدىن**

① تەڭلىمە

تەكلىپ قويۇش

يىگىت: ئۆزەم كەلدىم يېنىڭغا،
بىر گەپ سوراي جاۋاب بەر؛
مەن باينىڭ ئوغلى بولۇپ،
تەكلىپ قويسام نېمە دەيسەن؟

قىز: سەن باينىڭ ئوغلى بولۇپ،
تەكلىپ قويغان چېغىڭدا؛
مەن قاتتىق كېسەل بولۇپ،
تۆردە ياتسام نېمە دەيسەن؟

يىگىت: سەن قاتتىق كېسەل بولۇپ،
تۆردە ياتقان چېغىڭدا؛
تىۋىپ بولۇپ مەن ساڭا،
يېنىڭدا تۇرسام نېمە دەيسەن؟

قىز: تىۋىپ بولۇپ سەن ماڭا،
بېشىمنى تۇتقان چېغىڭدا؛
مەن مۇردىغا ئايلىنىپ،
گۆردە ياتسام نېمە دەيسەن؟

يىگىت: سەن مۇردىغا ئايلىنىپ،
گۆردە ياتقان چېغىڭدا؛
گۆركاۋ بولۇپ مەن ساڭا،
گۆرۈڭنى ئاچسام نېمە دەيسەن؟

قىز: گۆركاۋ بولۇپ سەن ماڭا،
گۆرۈمنى ئاچقان چېغىڭدا؛
مەن تېرىققا ئايلىنىپ،
چېچىلىپ كەتسەم نېمە دەيسەن؟

يىگىت: سەن تېرىققا ئايلىنىپ،
چېچىلىپ ياتقان چېغىڭدا؛
مەن بىر توپ جۈجە بولۇپ،
تېرىپ يېسەم نېمە دەيسەن؟

قىز: سەن بىر توپ چوجە بولۇپ،
تېرىپ يىگەن چېغىڭدا؛
مەن شېخىلغا ئايلىنىپ،
دۇمۇلاپ يۈرسەم نېمە دەيسەن؟

يىگىت: سەن شېخىلغا ئايلىنىپ،
دۇمۇلاپ يۈرگەن چېغىڭدا؛
مەن ماموق كۆرپەك بولۇپ،
ئەللەي ئېيتسام نېمە دەيسەن؟

قىز: سەن ماموق كۆرپەم بولۇپ،
ئەللەي ئېيتقان چېغىڭدا؛
مەن بېلىققا ئايلىنىپ،
چۆكۈپ ئالسام نېمە دەيسەن؟

يىگىت: سەن بېلىققا ئايلىنىپ،
چۆكۈپ كېتەر چېغىڭدا؛
تور بوپ سۇدىن مەن سېنى،
سۈزۈپ ئالسام نېمە دەيسەن؟

ئۆزبېكىستان «غاپۇر غۇلام نامىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى» نەشر قىلغان «ئۆزبېك خەلق قوشاقلىرى» ناملىق كىتابتىن: رابىيە توختى تەرجىمىسى.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

ئاتاغلىق مىللىي چالغۇ ئەسۋابلىرى ئۇستىسى ئەيساخان

(تاھىر ئوسمان فوتوسى)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 新疆文化（维吾尔文）
(قوش ئايلىق ئومۇمخەلق ئەدەبىي ژۇرنال) 36 ـ يىل نەشرى 1987 ـ يىل 1 ـ سان

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى نەشر قىلدى
«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ
ۋاكالەت نومۇرى: 22 — 58 تىزىملانغان نومۇرى: 361